

Kuti Márta

Kincsünk a szó

Az anyanyelv szépségeiről mindenkinek

Világhírnév Kiadó

Kolozsvár, 2013.

Descrierea CIP a Bibliotecii Nationale a României

KUTI, MÁRTA

Kincsünk a szó / Kuti Márta. - Cluj-Napoca: Világhírnev,

2013

ISBN

Kincsünk a szó
Világhírnev Kiadó, Kolozsvár, 2013.

Sorozatszerkeszt : Szabó Csaba

Szerkesztette: Kuti Márta
Lektorálta: Bodolai Gyöngyi
Borítóterv: SzabóGellért
Tördelés: Tamási Attila
Készült a Yolans Nyomdában, Brassó
Kiadja a Világhírnev Kiadó
Felelős kiadó: Szeg József
www.vilaghirnev.net
email: ed@vilaghirnev.net

Magyarázom az anyanyelvemet

El szó helyett miért magyarázkodik a szerző? – kérdezheti az olvasó. S ha már kézbe vette a könyvet, van esély rá, hogy elolvassa, és akkor minek? Mert úgy vélem, el kell mondanom, mi vitt rá e sorozat megírására? Első sorban a magyar média nyelvi állapota, ami siralmasan gondatlan és gondozatlan. Másrészt meg az átlag beszélő vagy olvasó szókincsének szegényessége, fogalomzavarral tetézve.

Jó lenne, gondoltam, írni arról, hogy milyen kincs az anyanyelv, bármely kis népé is legyen az, de első sorban a miénk, a magyar. Ízelít t adni annak, aki szereti anyanyelvét, szókincsét akarja gazdagítani, miközben jól szórakozik az ismerkedés során. Ezért aztán néhány szó eredetének, jelentésének magyarozatával, más kis népek nyelvének létére való figyelemkeltéssel szerettem volna, nem nyelvészként, csak egyszer irodalmárként, valamikori olvasó-szerkesztőként bemutatni ezt a nyelvi világot.

A sort a végtelenségig lehetne folytatni. Hátha az olvasók is kedvet kapnak hozzá?

Szórakozásnak sem utolsó egy-egy szótárat, lexikont vagy a világhálót böngészni, és szavak után kutatni. Diákkoromban csodáltam, de nem értettem Szabó T. Attila professzoromat, aki teljes odaadással és lelkesedéssel gyűjtötte a Szótörténeti Tár

anyagát. Most már értem: bizonyára minden felfedezett szó a játékos szenvedélyével örvendeztette meg. Így teremtett egyedül valami pótolhatatlant és egyedit.

Manapság a nyelvi kvízzjátékok a legjobb szórakozást nyújtják, a keresztrejtvényekr l nem is szólva. Játsszanak önök is, kedves olvasók, ha szeretik anyanyelvüket, és kíváncsiak rá.

Jó szórakozást!

Kuti Márta

1. Szó és kincs

Szókincsünk anyanyelvünk. Gyarapodik, változik, él, mozog. Jön-megy, mondhatnók. Jön a múltból, itt van a jelenben, használjuk nap mint nap, és sokszor, pontosabban legtöbbször azt sem tudjuk, honnan jött, mivé lett a századok során egy-egy szó, kifejezés. Arra gondoltam, nézzünk utána egy-egy pernahajdernek, mit és hogyan csinálta annyi évszázadon keresztül, hogy még ma is él, virul. Kincsünk: a szó, amiből az anyanyelvet rakjuk ki naponta. Lelkünk legnagyobb támasza, szeressük és vigyázzuk életét. Közben persze szórakozzunk is ismerkedés közben.

Kezdjük a *szókincs* szavunkkal. Összetett szó, és könnyű kitalálni jelentését: egy nyelv szavainak összessége.

A *szó* eltag a 13. század elején fordul el bizonyítottan nyelvünkben. *si*, ugor kori szó, a vogulban *szó*, *dallam*, *hang*, az osztjákban *jajszó*, *énekszó* is a jelentése. Az ugorba is török kölcsönszövként került be, és *szó*, *beszéd* volt a jelentése a türkből. Számos származéka ismert, pl. *ige* lett belől, amikor *szól* valaki (13. sz. eleje), aztán ismét *f* név, ha a *szólás* jön szóba (1372), majd a *szózat* (1372 u.) *szól* hozzánk, végül *szóttalan*, *szóttlan* (melléknév azaz jelző) csak 1586-ban lesz a szegény magyar ember. A *szónok* (1805) és a *szólam* (1812) tudatos szóalkotás eredménye, *jaj*, *kérem*, itt van a nyelvújítás, és közeleg a reformkor. Gazdagodik anyanyelvünk is módfelett. Azóta is abból élünk.

A *kincs* szavunkkal 1301-ben találkozunk elször nyelvünkben. Valószínűleg iráni jövevényszó, ha a perzsa *ganj* 'kincs, kincstár' (jut eszünkbe Dárius kincse) vagy a kurd eredetű *genj* 'kincstár' jelentésű szót vizsgáljuk. (Szegény kurdok, nekik se könnyű, mert országuk sincs!) Ide is az óindból került, aztán az idők folyamán valamelyik nyelvben betűcsere, illetve hangzócsere történt, és így lett a *g*-ből *k*, s megszületett a *kincs*.

2. Pernahajder és a lélek

El z leg azt mondtam: *pernahajdere*k szavaink. Lássuk csak, ki-mi is ez?!

Bizony azt jelenti, hogy semmirekell , és a németb l jön. De hát mindenki rájött, nem gondoltam komolyan, azaz tréfáltam. Lúdas Matyit is ezen szavakkal szidta édesanyja, aztán kiderült, ugyancsak életrevaló a gyerek, s t h s. Hát ilyen pernahajdere k szavaink is. H siesen ellenállnak az id múlásának. A német összetétel (*Bär* azaz *medve* + a *Haur* azaz *b r Häuter* származéka) az *auf der Bärenhaut liegen* vagyis *lustálkodik* (*tulajdonképpen medveb rön hever*) szólásból ered. A magyar *pernahajder* a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával és a szó belseji *t* zöngésülésével (>*d*) jött létre. Manapság ritkán használjuk a köznyelvben (én nagyon szeretem), eredetileg is nyelvjárásokban volt gyakori.

Mondtam azt is, hogy lelkünk legnagyobb támasza anyanyelvünk. Akkor nézzük meg, *lélek* szavunk honnan is ered? A 12. század végér l érkezik, si finnugor szó magyar képzéssel – írja a Szófejt szótár. És idézem tovább: „A t höz vö. vogul *lél* 'lélek', zürjén *lol* 'lélegzet szellem, élet, él lény', finn *löyly* 'pára, g z', lapp *liew'lâ* 'g z, pára a szaunában'. Ezeknek el zménye a 'lélegzet, lehelet, lélek' jelentés finnugor *leβl3 lehetett. Az si szót a magyarban képz dött tovább –*k* kicsinyít képz vel... Az alaptag talán a *Lél* és *Lehel* tulajdonneveinkben rz dött meg (1075). A szó korai származékai közé tartozik a *lelkes* (1372 u.) és a *lelketlen* (1527)...”

Lelkesen, szeretettel ápoljuk, és használjuk helyesen anyanyelvünket minden körülmények között. Kincünk ez.

A *lélekre* vonatkozóan talán önök is keresték a választ, mindenesetre az Értelmez Szótár azt írja: a vallás szerint „Az

emberben az életnek és a személyiségnek a testtől független (anyagtalan) létezésként képzelhető hordozója.” Fontos tartozéka tehát az embernek, a lelkes lénynek, de sokszor hiányzik egyike-másikából, s akkor azt mondjuk *lelketlen* az illető. Akiben lélek van, az jó, akiben hiányzik, bizony rossz, de azért ennél sokkal bonyolultabb az életünk, s ez már a *lélektan* tudománya. Sorolhatnánk még a *lélek*hez járuló toldalékokat, szavakat, nagyon változatosak. Egyet még megemlítek: Jókaitól tudjuk a különleges *lélekidomárt*, ami egyik csodálatos regénye címe is.

3. Anya és nyelv

Azt szoktuk mondani, hogy anya csak egy van, és biztosan lehet tudni, hogy kicsoda. Korántsem ilyen egyértelmű *anya* (1181?) szavunk eredete. *si*, uráli kori eredete csak valószínűsíthető. Az ugor rokonyelvekben érdekes módon a szót (*ani*) az apa testvérének a felesége a *vogul*, *mostoha* ill. *id* sebb testvér felesége az osztják, *sógorn* a *zürjén* és *anyós* a *mordvin* embernek, hogy csak a legközelebbi nyelvrokonokról szóljak. Az Etimológiai szótár szerint: „Mivel a szó hasonló hangalakban nagyon sok nyelvben megtalálható, gyermeknyelvi eredete sem zárható ki.” Ám itt még nem ér véget a kaland, a rokon nyelvekben elforduló szavak is lehetnek önálló nyelvi fejlemények. Nyomozásaim során még annyit megtudtam, hogy az *-a* végz és *kicsinyít* képz, de lehet, hogy egyes szám harmadik személy birtokos személyjel. Választhat mindenki kedve szerint, ahogy tetszik. Mindaddig, amíg tudósaink ki nem nyomozzák, melyik az igazi.

A nyelv(1367-1372) is *si*, finnugor kori szó. Az osztjákban és cseremiszen hasonló alakú a *nyelv* (a szánkban lévő szervünk) és a beszélt nyelv is, de a kedves lappoknál is hasonló a száj megnevezése. A magyarban eredetileg magánhangzóra végz dött a szó. Mai alakja képzett, illetve személyragos formákból alakult ki a képz *k* illetve a ragok elhagyásával. A felvilágosodás és nyelvújítás korában (1795) a *nyelvész* is megjelent, s követte rövid idő után a *nyelvészet* (1832). *k* és tudományuk hivatott arra, hogy eloszlassa kétségeinket pl. *anya* és más szavaink eredetére vonatkozóan.

Később az *anya* és a *nyelv* összeillesztéséből lett az újszülött, az egyik legértelmesebb és legszebb szavunk, az *anyanyelv*. Beszélt változatának a reformáció után, a Biblia lefordításával terjedt az írott változata is.

4. Beszél és ír

Anyanyelvünk beszélt és írott változatát emlegettem a megel z kben. A katolicizmus és a latin nyelv miszés, a hivatali latin nyelv nem kedvezett az anyanyelv, semmilyen anyanyelv fejl désének, gazdagodásának. Ez csak a lutheri reformáció után vált lehetségessé a Szentírás, a Biblia lefordításával. Addig csak az „istenadta nép” (Arany János) beszélte a nyelvet, és nyelvemlékeink tanúskodnak szórványos el fordulásáról az írásbeliségben. Ezért is alakult ki annyiféle nyelvjárás, egyes népeknél (pl. olasz, francia, német) oly változatosan, hogy nyelvtani rendszerükön kívül igazán nem is hasonlítottak, s az azonos nyelven beszél k nem értették egymás nyelvjárását, és nem értik mai napig sem. De a Biblia-fordítások minden keresztény népet hozzásegítettek egységes irodalmi nyelvének megalkotásához, és így már saját anyanyelvükön értik meg egymást, ami a nemzetté válásukat is el segítette.

El ször tehát anyanyelvünk beszélt változata virágzott. A *beszéd* f név(1138?, 1372 u.) régi szláv jövevényszó. Nem az egyetlen, gazdagok vagyunk szláv eredet szavakban is. A szerb-horvát is *beseda*-t mond, a szlovák beszélgetést (*beseda*) folytat, az orosz pedig eszmeccserét. A szláv szavak az szslávból eredeztethet k: *bez*=kint, *seda*=ülés, hely. Kint ültek és csevegtek, nyilván. A magyarban a szóvégi *a* lekopik, mert birtokos jelnek vélik, aztán ígét képeznek bel le az *-l* igeképz vel, s már magyarul *beszél* mindenki 1372 után.

Az írással mindig gond volt, nem csoda, ha az *ír* igénk eredete vitatott. Hát akkor bogozzuk csak ki! Egyik vélekedés szerint a honfoglalás el tti id kb l származó csuvasos típusú török nyelvb l vettük át. A csuvasban *ír*, fest hasonló szóval a csuvas ember. A másik vélekedés szerint az *irt* (*nyír*, *vág*, *oszt*) szótövével azonos. Ha ez igaz, akkor az is valószínű, hogy a magyarság a honfoglalás el tti id kben török eredet rovásírást használt. Az *irdal* ige utal erre. No nem a szakácsm vészetben,

hanem valami keményebb tárgyat bevágásokkal lát el az irdaló, ill. *író* (1392) egyén. Az *írás, irat, iratos, irkál* származékok a 14-16. századból valók, a nyelvújítás korában keletkezett az *iromány, írnok, iroda, irón*. 200 évvel ezel tt Aranka György, Kazinczy Ferenc és a többiek alapos munkát végeztek. Kincsekkel, új szavakkal gyarapították nyelvünket. Most herdáljuk el, mert nem használjuk, inkább idegen tollakkal ékeskedünk, s az államnyelvet részesítik el nyben nagyon sokan. Félelemb l vagy vélt kényelemb l?

5. Szent Biblia

Említettem a Biblia szerepét az anyanyelv gazdagításában, elterjedésében. Kutakodjunk, járjunk utána a szó eredetének.

Szentírásról vagy *Szent Bibliáról* beszélünk. Akkor hát nézzük *szent* szavunkat, hiszen a római és görög katolikus meg ortodox hívek számos szentet is imádnak, hisznek és ünnepelenek. Mi, magyarok szentnek tartjuk I. István országépítő királyunkat, I. Lászlót, és kivételesen a n k között is akadnak olyan szentek, akik a magyarsághoz kötődnek, pl. Margit vagy Erzsébet az Árpád-házi királylányok közül, de katolikus olvasóink bizonyára sokkal többet ismernek és szeretnek. Szentek nevét viseli számos településünk, s még a protestáns vidékeken is megmaradt a falvak nevében: pl. Szentlászló, Szentmárton, Szentgerice a Nyírád mentén.

Honnan ered, és mit is jelent a *szent*? A 12. század végén kölcsönözték seink a szlávoktól, valószínűleg a szlovénektől vagy szerb-horvátoktól, de a szlovákban vagy az oroszban is hasonló jelentés, s t az óegyházi szlávban *svet* alakban fordul elő, ami annyit jelent, hogy istennek vagy isteneknek szentelt. Maga a szó indoeurópai eredetű (aveszta). A magyarba a keresztény terminológia ill. szakkifejezések révén került be szláv közvetítéssel, nyilván a kereszténység felvétele után, amikor a hitükért sokan hoztak áldozatot, és az egyház szentekké avatta őket. Természetesen származékai is vannak a szónak, pozitív és negatív értelemben, mert aki *szentséggel* vagy *szenteskedik*, azt nem igazán kedveljük, ám a *szentséget* szívesen veszük magukhoz a katolikusok, s felekezetre való tekintet nélkül csodálunk meg egy-egy *szentélyt*. Ha pedig a törvényt vagy szokást *szentesítik*, az ellen nincs apelláta vagyis fellebbezés.

A *biblia* latin kölcsönszó, és azt jelenti, hogy a kereszténység szent iratai. Útja hosszú: a latinba is a görögbe került át, ott

papirusztekercset jelent. Itt még nincs vége a visszafelé útnak, mert a görögök sem a saját kútfejükbe merítettek, hanem az ókori fóníciai város, Búblosz (Byblos) nevéből, ugyanis itt vásárolták a különböző országokból érkező kereskedők az egyiptomi papiruszokat. Így azután minden keresztény kultúrában elfordul a szó, nálunk még családnévként is, de valószínűleg más népeknél is. Más értelme is van, valaki számára lehet egy könyv akkor is biblia, ha nem vallási tartalmú, csak olyan fontos gondolatokat tartalmaz, amelyeket élete vezérelvének tekint. De tudunk az *ördög bibliájáról*, vagyis a játékkártyáról, hogy a rossz se maradjon ki a sorból, hiszen az mindig leselkedik ránk. Óvakodjunk tőle!

6. Ördög és kölcsön

Legutóbb óvtam kedves olvasómat a rossztól, vagyis az ördögtől, mert sosem alszik. Ki tudja, honnan jön *ördög* szavunk is, mert a tudósok semmit sem tudnak érkezéséről, csak úgy, bejelentetlenül, mint szemtelen vendég belopakodott a nyelvünkbe. Mindenféle magyarázatot találunk rá, nem untatok vele senkit, a nyelvészek igazából nem tudnak semmi határozottat mondani, még azt sem, hogy kölcsönöztük-e vagy alapszó. Ilyen, elrejtje magát, a részletekben bújjik meg, s így aztán mindenhova el- és bejut. Az egyetemes szépirodalom, a népköltészet, a zene, a képzőművészetek meg a film számára gazdag forrásanyag, na nem a szó, hanem ez a megfoghatatlan jelenség, amit takar *ördög* szavunk és a más nyelvekben megfelelő megnevezések. Zseniális művek születtek nyomán, a Goethe *Faustjától* Bulgakov *Mester és Margaréta* című regényéig és a belőle készült filmig hosszú a sor, hogy Drakulát már ne is mondjam, felsorolni is hosszú lenne. Íme, a bizonyíték, az ördögnek is van haszna az ember számára, örök érvényű, isteni műalkotások megszületéséhez szolgáltat ihletet. Talán azért van, mert szükségünk van a gonoszra, ahogy még nevezni szoktuk az ördögöt, ahhoz, hogy jók is legyünk? Ki-ki döntse el!

A gonosz meg a szükség visz például a kölcsönkérésre. Na de az eltag, a *kölcsön*, nem csak piszkos anyagiakról szól. Ez is jövevényszó, a honfoglalás előtt kb. 1 származik, a török népek közé tartozó csuvasoktól vettük át (*kives*), ahol hitel, kölcsön értelemben használták, a magyarba *külcen*-ként került.

Kölcsönözni lehet nemcsak, sót, lisztet a szomszédától, pénzt a banktól, de szellemi javakat is, például szavakat más nyelvekből. Itt időzzünk egy kicsikét! Mármost a kölcsönszavaknál. Sokan a nyelv védelmének csatáit vívnak azért, hogy a nyelvet megóvják az idegen szavaktól. A más nyelvekből átvett szavaink, azaz kölcsön- vagy jövevényszavaink is idegen eredetűek. Mindaz, ami a különböző szláv nyelvekből, törökből vagy akár a

latinból jött (és még sorolhatnám), a nyelv testvévé lett, akár az eledel az embernek, és nélkülük már nem tudna létezni anyanyelvünk. Így lett rendkívül gazdag és kifejező, és vált kincsiünké minden kölcsönszó. A többi meg távozott, ahogy jött, akár a hívatlan vendég vagy az emészthetetlen étel.

Manapság is folytatódik a gyarapodás (lásd számítástechnika, kutatás), olykor haszonnal, néha értelmetlenül, ugyanis a szegényes szókincs magyar ember hajlamos arra, hogy az államnyelv szavait használja, mert a sajátját nem ismeri, s így lesz belőle makaróni nyelv. Például nálunk, Erdélyben a román (másutt, a többi elszakított részen a szerbet, szlovákot, ukránt). Ugyanis a hatalom félti könnyen szerzett pecsenyéjét, gondoskodik arról, hogy alkotmányos jogunkkal ne élhessünk, és minél hamarabb beolvadjunk a nagy román nemzetbe, ha nem követeljük, ami jár nekünk, anyanyelvünk szabad használatát akár úton-útfélen, tehát mindenhol. Kérem igen tisztelt olvasóimat, vigyázzanak, mert naponta diszkriminálják önöket anyanyelvük használatában, azaz hátrányos megkülönböztetésben részesítik, s ezt már nem kell tenni. Van már hivatal, ahol következmény nélkül panaszkodhatnak és követelhetnek. De akár Strassbourgig is elmehetnek. Tegyék meg bátran ezt is, legyen türelmük hozzá. Kincsekért harcolnak.

7. Áldás és átok

Remélem, minden kedves olvasómat elkerülte a kölcsönkérés ördöge, és áldás kísérte napjait. Az áldás várása minden ember lelkében ott van, ha bevallja, ha nem. Ha szerencse éri vagy valamilyen kívánsága teljesül, mindenki feldobódik, és rögtön hinni kezdi, hogy áldás szállt rá. A házasság az esküvő jükön a pap áldását várják, és jólesik, ha a szülők, rokonok, ismerősök jókívánsága, áldása indítja őket a házasság rögzös útján. Szóval az áldás életünk minden fontos vagy kevésbé fontos pillanatában jól jön.

De honnan jön *áldás* szavunk? Ebben a formájában továbbképzett az *áld* igéből. Mint legfontosabb szavaink, ez is finnugor kori szót magyar képzéssel. Az osztyákokban *alil* alakban elhatároz, a mordvinban *alta-*, *alvta-* alakban ígér, felszentel, elátkoz (!). A finnugor alapnyelvben meglévő alakja azt jelentette, hogy valaki varázsszavakat mond, elátkoz (!). Felfüggesztették a pogány korban tették ezt nekünk. A nyelvünk igen gyakori *-d* igeképzéssel később *áld* a magyar, s kéri, ahogy a Himnuszban, hogy Isten is tegye ezt vele. Mai értelmében, mármint hogy valaki (sors?) jóban részesít, *megszentel* (emlékeznek még a *szentre*?) a kereszténység felvétele után terjedt el, mikor István lett a király. Himnuszunk első szavában is Isten áldását kérjük.

Az Isten áldjon meg, hogy tehetted ezt? – mondjuk néha vagy ehhez hasonlót – vagyis szidjuk a gyereket, férjet, feleséget, rokont, barátot, ismerőst vagy ismeretlent, egyszerűen a világot –, ha nem szeretjük a trágárságot. Mert manapság az a gyakoribb. Vagy egyenesen átkot szórunk rájuk, hogy az Isten verje meg, sújtsa le rájuk ez meg az. Én nemigen értek hozzá. Babonás emberek hisznek is benne, tehát a békességért jobb, ha nem átkozódunk, és másképp, békésebben oldjuk meg a rös gondjainkat.

Az *átok*, *átkoz* is olyan, mint az ördög, nem lehet pontosan tudni, honnan származik. „Bizonytalan eredetű szó, esetleg egy önállóan nem élő származéka” – írja a szótár. Először talán az ige volt, mert a magyar cselekvő ember, és átkozódik már századok óta, az igeből lespórolt egy-két betűt, hogy megnevezhesse, amit mond, és így keletkezett az *átok*, a feltételezések szerint. Fentebb már kitétem egy-két felkiáltó jelet figyelmeztetnek, ugyanis arra gyanakszanak nyelvünk nyomozói, hogy az *áld* és *átkoz* egy törzsből fakad, és akkor finnugor eredetű. Ki hitte volna? Pedig nem vagyunk egyedül ebben sem, más nyelvekben is sok példa akad az *áld-átkoz* jelentések azonos eredetére (pl. latin, francia).

Az unitáriusok úgy köszöntik egymást, hogy Isten áldja! Jómagam is közéjük tartozom, tehát Isten áldja minden kedves olvasómat, s azt is, aki nem olvas, hadd tapasztalja meg az olvasás örömét.

8. Oszétok, jászok, alánok

Ki honnan ered? Egyre gyakoribb kérdés egyén és közösség, nép, népcsoport számára. Mindenki keresi identitását. Különösen a népnevekről tudunk keveset. A 2012-es olimpián több mint 200 ország képviselői vonultak fel, de ez közel sem fedi a Földtekén élő népek számát. Sokkal többen vannak, és soknak nincs országa. Ilyenek a nagy lélekszámú kurdok vagy a ruszinok itt a közelünkben, de az oszétok is, akik most akarnak kiválni Grúziából, s naponta hallgathatjuk a hírekben a háború történéseit, és nemigen tudjuk, kinek is van igaza, vagy legalábbis kik az oszétok?

„Az oszétok kaukázusi népek, nyelvük az indoeurópai nyelvcsalád iráni ágához tartozik. Összesen hétszáz ezren lehetnek, ebből 515 ezren Oroszországban, száz ezren Törökországban, 65 ezren a szakadár Dél-Oszétiában és közel 40 ezren Grúziában élnek. Többnyire ortodox keresztények, de szunniták is vannak köztük. Közeli etnikai rokonai a magyarországi jászoknak” – olvashatjuk az Indexben. Ez már valami.

Ha tovább kutakodunk, megtudhatjuk, hogy az *oszét* tulajdonképpen *alán*. Emlékeztek, kedves magyar szakos kollégák, hogy nem nagyon tudtuk (vagy csak én?) annak idején, amikor alán jövevényszavainkról tanultunk, hova is tegyük ezt a népcsoportot? Hát ide, a Kaukázusba, itt találkoztak velük vándorló seink a honfoglalás előtt, és itt tanultak meg tőlük egyet és mást, vették kölcsön, többek között *asszony*, *híd*, *verem*, *üveg*, *gazdag*, *zöld*, *tölgy*, *méreg*, *vért*, és az *egész* szavainkat, amelyek oszét-alánul ma is szinte ugyanígy hangzanak. Szilágyi Ferenc azt írja, hogy a magyarság „a Kaukázus lábánál elterülő Kubán vidéki szahában érintkezésbe került az iráni szkíták egyik ágával, az alánokkal vagy más néven oszétokkal, akik ma is ott élnek a Kaukázus északi lejtőjén. A monda szerint a

csodaszarvast kerget Hunor és Magyar az ingoványban eltévedve, Dula alán fejedelem lányait rabolták el, s így lettek a magyar nemzet megalapítóivá. Arany János szavával:

„Dúl leányai, a legszebbek,

Hunor, Magyar n je lettek...

Fiat sz ltek h si nemre,

Szép leányt is szerelemre...”

A honfoglalás után jóval, a 13. században a tatárok el l menekül kunokkal együtt oszétok (óoroszul *jaszi*) is jöttek a mai Magyarország területére, és a mai Jászságban telepedtek le. Egy el került alán-latin szójegyzék azt bizonyítja, hogy még a 15. században is saját anyanyelvüket használták a jászok, s csak kés bb olvadtak be nyelvileg az Alföld magyarságába. (Lám, a példa a nyelvi beolvadásra, erdélyi magyarság!) Így már érthet a magyar-jászok kiállása az oszétok mellett, ugye? Egyébként Ia i-t azaz Jászvásárt is k alapították, a 11. században jászok éltek benne, a moldovaiak illetve ma románoknak (azel tt oláh v. valah) nevezett népr l csak a 15. század elejér l vannak írásos adatok, mert a jászok Magyarországra való kivonulása után telepedtek meg, de örmények is éltek itt, hiszen 1385-b l származó templomuk a legrégebbi épített emlék a városban. (Nesze neked dák kontinuitás!)

Az oszét megnevezés az orosz révén terjedt el a világban. Ide a grúzból jött át, ahol az *os*, *oseti* azt jelenti, hogy az oszétok országa (ami pillanatnyilag éppen csak van nekik). Az *alán* megnevezés történettudományi szakszó, a görög b l származik latin közvetítéssel, mint annyi más szakszavunk nekünk, európai vagy európaivá lett népeknek.

9. A ruszinok vagy rutének

Egyre több szó esik az EU-ban a kisebbségben él nemzetiségekről. Katalán, baszk, okcitán, fríz, dél-tiroli, a romákról ill. cigányokról nem is beszélve, és még sorolhatnám 300-ig. Az EU nem tud mit kezdeni velük? A többség sosem tudta megérteni a kisebbséget, és mindig asszimilálni akarta. Csak azt sajnálják, hogy minden tagállamnak belátása szerint kell egyenlő jogokat biztosítani polgárainak. És a többségre bízva a megoldást.

Nemrégiben történt. Vásárhelyen is egy szeminárium Nemzeti kisebbségek, nemzeti közösségek az EU-ban címmel folyt, természetesen román nyelven meg angol fordítással, mert a magyarra már nem futotta, vagy úgyis megértjük, holott magyar alapítvány szervezte. Ha meg is értjük, szabatosan csak magyarul tudjuk elmondani dadogás nélkül véleményünket, mert anyanyelvünkön ismerjük a szakkifejezéseket, és mert magyarul gondolkodunk, de be is foghatjuk a szánkat, intézkedjenek nélkülünk.

Mindezeknek a népeknek anyanyelvük, kultúrájuk, szokásaik vannak, amelyeket évszázadok során alakítottak, változtattak, ha kellett. Ezek között a népcsoportok között is különösen hátrányos helyzetűek a ruszinok vagy rutének, akik mindig valamilyen többség holdudvarában éltek szétszóródva Kelet-Európában, pedig lélekszámuk egyáltalán nem elhanyagolható. Ukrajnában Kárpátalján egy millió, Észak-Amerika 200 000, Szlovákia 120 000, Lengyelország 100 000, Szerbia 60 000, Nyugat-Európa 40 000, Románia 30 000, Magyarország 20 000 rutén lelket számlál manapság is a fellelhető adatok alapján. Összesen 1 470 000-et, tehát az erdélyi magyarság létszámával közel azonos lélekszámút, és nem tudunk róluk szinte semmit.

A ruszin nyelv az ukrán nyelvhez közel álló keleti szláv

nyelv. Az íráshoz cirill bet ket használ. Hivatalos nyelvként csupán a Vajdaságban használják (ruszinul бачваньски руски јазик [bacsvanszkij ruszkij jazik]), de ott valójában ennek a vajdasági, bácsi, vagy pannon ruszin nyelv nev változata hivatalos (vajdasági ruszin nyelv), amelynek külön irodalmi normája van, s az elemzők többsége szerint külön nyelvi normának tekinthet már. Kárpátalján is létezik e nyelv, de az ukránok máig nem ismerik el.

S t a Magyar Néprajzi Lexikon is az ukránhoz irányít, ha a ruszin címszót keresem.

Több mint 700 év óta él az Erd s-Kárpátokban a magyar történelem cselekv és szenved részese a rutén nép, s még most is a Kárpátok lejt in élnek, vagy pedig onnan vándoroltak el a 18. században a Délvidékre (bácskai, illetve szerémségi ruszinok), illetve onnan vándoroltak tovább a 19. században tömegesen az Egyesült Államokba és Kanadába.

A ruszin törzseket a földrajzi elhelyezkedés szerint etnográfiailag két f csoportba sorolják. Az Alföld közelében, a síkfüldön és a Kárpátok alacsony nyúlványain vannak a völgy-, illetve síklakók (dolishnyánok), míg a Kárpátok gerince közelében, a hegyvidéken, a hegylakók (verhovinaiak).

Az évszázadok óta él ruszin paraszti kultúra a modern korban az ukrán és egyéb nacionalizmusok hatása alatt nem tudta a nemzetté válás útját járni. Önálló állam hiányában, iskolák és egyéb intézmények nélkül csak lassan alakult ki az az értelmiségi réteg, amely a 19. század közepét l a ruszinok nemzeti öntudatát ébresztgette. Bonkáló Sándor irodalomtörténész, aki megírta a rutének történelmét, Hodinka Antal történészprofesszor, az MTA rendes tagja, Andrej Bródy politikus, Kárpátalja els miniszterelnöke, Sztripszky Hiador etnográfus, Andy Warhol fest m vész, Romzsa Tódor munkácsi görög katolikus püspök, vértanú, Dmitro Dmitrovics Szidor lelkész, a Kárpátaljai Ruszin Szojm elnöke, Mihajlo Ivanovics

Tomcsanyij író, vagy Alfred Redl ezredes, Szabó István világhír filmjének f h se stb. a legjelesebb ruszin ill. rutén személyiségek.

Alekszander Duhnovics eperjesi ruszin görög katolikus lelkész, akinek Munkácson szobra áll, megírta a ruszin himnuszt, és arra buzdította a Kárpátok vidékén él görög katolikus ruszinokat, hogy nyíltan vállalják fel ruszinságukat. Ez a ruszin nemzeti ébredés a történelmi Magyarországon történt, a felvidéki szláv lakosság szlovák nemzetté formálódásával és a Habsburg uralom alatt álló Galícia kisorosz és kozák lakosságának ukrán néppé válásával egy id ben, csak mindenik népnek szerencsésebben alakult a sorsa, mint a ruszinoknak.

Az Etimológiai szótár szerint „rutén (1575) ’kárpátukrán’. Latin jövevényszó, kés bb a német közvetítésével is nyelvünkbe került. Vö. középkori latin, hazai latin Rut(h)eni, Rut(h)enus ’a régi Oroszország lakói’(…) A latin szó tudatos szóalkotással keletkezett az óorosz Rusz ’Kijevi Birodalom’ földrajzi névb l, mely ruszin ’kárpátukrán’ és orosz szavaink el zményének is tekinthet .”(…)

Manapság folyik a nyelv grammatikájának kanonizálása. Készül szótára eddig 600 000 szócikknél tart. A szlovákiai Eperjesi Egyetemen ruszin nyelv és irodalom tanszék m ködik. Érdeemes megjegyezni, hogy míg 1910-ben 47, 2001-ben már 1111 ruszin lakója lett a városnak, 7976 magyarból pedig mára 208 maradt. Magyarországon csak Komlósán és Múcsonyban számít él nyelvnek a ruszin. Romániában Máramarosban élnek.

A görög katolikus vallás hagyományait és sajátos népi kultúrájukat sokan er sen rizték, és így mindmáig sikeresen megmaradt a ruszin nemzeti öntudat is.

Magyarországon az ELTE-n is tanulható a ruszin nyelv.

10. Abházok és grúzok azaz kartvéliek

Az oszétokat már megismertük, legyünk igazságosak, és kutakodjunk a környéken él kis népek háza táján is.

Az *abház* a Kaukázus délnyugati lejt jén él nép. Az abház ember abházul beszél, nyelve az északnyugat-kaukázusi népek nyelve közé sorolható. Abházia Grúzia autonóm része, lélekszáma alig haladja meg a félmilliót, f városa Szuhumi. Abházia nem tévesztend össze a budapesti kávéházzal vagy a horvátországi Abbáziával, horvátul Opatija (apátságot jelent), amely már az Osztrák-Magyar Monarchiában igen kedvelt üdül hely volt. Csodálatos fekvése révén a Kvamer-öböl partján, Fiumétől 8 km-re, az Isztriai-félsziget északkeleti részén ma is vonzó, békés hely. Nem úgy Abházia, amelynek gazdag történelme igen viharos volt, és az ma is.

Az i.e. 9-6 században Abházia mai területe Kolkhisz grúz királysághoz tartozott, i.e. 63-ban az Egrisi királyság kebelezte be. A görög keresked k kiköt ket létesítettek a Fekete-tenger partján, ezek egyikéb l fejl dött ki a mai f város, Szuhumi. Kés bb a rómaiak uralma alá került. A 7-9. században a Bizánci Birodalomban volt autonóm fejedelemség, ekkor egyesült Imereti tartománnyal, és létrejött az Abház Királyság, ám 1001-ben (ismer s szám!) Bagrat király létrehozta az els egységes grúz királyságot, benne Abháziával. A 16. században a törökök foglalták el a területet, s ekkor lettek iszlámhiv k az abházok. Majd ismét jöttek a grúzok, akik autonóm abház fejedelemséget hoztak létre a Shervarsidze-dinasztia uralma alatt. A kaukázusi háborúk veszteseként a 19. század elején az Orosz Birodalom fennhatósága alá került a terület. Sztálin azaz a grúz Dzsugasvili uralma alatt Abházia autonómiát kapott névlegesen, de betelepítették grúzokkal, és a grúzt tették meg hivatalos nyelvvé. Azóta sincs béke ezen a vidéken, a

Szovjetunió felbomlása után talán még ellentmondásosabb lett a helyzet, a konfliktus minden oldalról rengeteg emberáldozattal járt és jár, s még nem látni az alagút végét vagy a barlang fenekét. Ugyanis Abháziában található a világ legmélyebb ismert barlangja, a Voronya-barlang a Gagra-hegységben (2140 m).

Grúzia nem is Grúzia, hanem *Georgia*, ami annyit tesz, hogy György. A grúzok nagyon nem szeretik, ha így nevezik ket és országukat, ugyanis ez Georgia orosz neve, s a közel 200 éves orosz fennhatóság alatt a grúz megnevezés terjedt el a világban. Az állam hivatalnokai arra törekszenek, hogy a Georgia elnevezést használják ismét világszerte. Magyarul kicsit nehéz lesz a népnév átállítása, mert mi lesz bel le: georgiai, georg nép, georgok? Kérem én, de döntse el az Akadémia, mert úgyis a magyar helyesírás megreformálásával foglalkozik. A georgiai azaz grúz megnevezése az országnak: Szakartvelo, tudom meg a Wikipédiából, s azt is, hogy a grúzok magukat *kartvélinek* azaz Kartli-belinek nevezik.

Az i. e. 4 században Kaukázusi Ibéria és Kolkhisz királysága igen fontos szerepet játszott a grúz nép kialakulásában. Ibéria a Grúzia területén az i. e. 4-i. sz. 5. század között a mai Kartli területén létezett királyság ókori görög és latin neve volt. Kés bb a Kaukázusban él népek feletti uralomért harcolt a Perzsa, a Római és a Bizánci Birodalom, majd a középkorban az Oszmán-török Birodalom is. Fénykorát Georgia a 12-13. században, Tamara királyn uralkodása idején érte el. (Már megint, még itt is, egy n uralma jelenti a fénykort!) A 19. századi török-orosz, majd perzsa-orosz háborúk eredményeként Oroszország megszerezte Georgiát, Grúzia lett bel le, s kicsit még most is az, bár 1991-ben kikiáltotta függetlenségét. Azóta sincs béke itt sem.

Úgy látszik, keleten mindig dúl egy háború. Talán, mert a Kelet kincseket rejt, és mindenki meg akarja kaparintani. Persze álságosan, az igazi célt rejtve, tragikus etnikai konfliktusokat gerjesztve.

11. Ausztria és az osztrákok

A sok háborúskodás után nézzünk vissza nyugatabbra, békésebb vidékekre, és ismerkedjünk meg az *osztrák* népnév és az *Ausztria* eredetével, annál is inkább, mert alig több mint 90 éve szünt meg az Osztrák-Magyar Monarchia, lett vége a „boldog békeidőknek” – ahogy ezt a korszakot nevezték kortársak és utódok.

Semmit sem bíztak a véletlenre az itt élő német ajkúak, népük nevének megválasztását sem. Az Etimológiai szótárban pontosan ez áll: „Tudatos szóalkotással keletkezett az Óstria (1780), Osztria (1786) helynévből. Az *Austria* szó előfordul melléknévként, vö. *austria* ’osztrák’ (1784); ennek többes számú alakja pedig népnévként, vö. *osztriaiak* (1808), *austriaiak* (1809): ’osztrák ember’.”

Mondanom sem kell, hogy a magyarok keze is benne van a dologban. Mármost abban, hogy az *osztrák* név meghonosodott. Történt ugyanis, hogy Nagy Károly idejében a Frank Birodalomban, amelyhez ez a vidék is tartozott, a keleti tartományok védelmére grófságokat hoztak létre, ezek közé tartozott Marchia Orientalis vagyis Ostmark. A kalandozó magyarok célpontja volt a többi bajor terület között ez a tartomány is. A nyugati magyar határ 907-től az Enns folyónál húzódott, a magyarok csak a bécsi medencében tartózkodtak hosszabb ideig, amely Szent István király haláláig magyar felségterület volt. A közel 150 éves magyar jelenlétet több helységnévről iszi. A terület neve a 10. századtól Ostarrichi, azaz Keleti Birodalom. Az első uralkodó család, a Banberg-dinasztia (976-1246) úgy erősítette meg hatalmát, hogy Róbert császár Frigyes az grófságot hercegséggé nyilvánította. 1246-ban, II. Frigyes halálával, aki IV. Béla magyar királlyal a Lajta mentén csatázott és elesett, eltűnt a dinasztia. Mivel a cseh és a magyar király is igényt tartott a Banberg család területeire, IV. Ince pápa elosztotta II. Ottokár cseh király és IV. Béla fia, V. István között,

aki Stájerországot kapta meg. Igen ám, csak hogy a német fejedelmek nemigen bíztak a cseh királyban, és inkább egy németnek, Habsburg Rudolf grófnak adták a német királyi címet és az osztrák hercegséget (1273). A magyarokkal tartott a jó viszony, mert Rudolfot IV. Kun László segítette, és 1278-ban a morvamezei csatában együtt győzték le Ottokárt, s ezzel a győzelemmel megerősítette hatalmát Rudolf. Ekkor kezdődött a Habsburg-dinasztia felemelkedése majd uralma Európa jó része fölött, és eltartott több mint 600 esztendeig, vagyis 1918 októberéig.

1273-1918 – a két szám közé eső időszak Európa Habsburgok alakította, eseményekben gazdag középső- és újkori történelme.

12. Nép – nemzet

Két olyan fogalomról szeretnék szólni, kedves olvasóm, amelyek igen sokféle érzelmet, ellentmondást kavarnak, és zavart is okoznak, ha nem ismerjük pontosan jelentésüket.

Mielőtt megnézzük eredetüket, tisztázzuk a *nép* fogalmát. Az Értelmező Szótár szerint több jelentése van a szónak. Jelenthet olyan közösséget, melyet a közös nyelv, a részben közös eredet és a közös hagyományok fűznek össze. A nép sokáig a parasztságot, az övéhez hasonló életmódú és hagyományú emberek összességét jelentette. De egy város népéről vagy egy ország népéről is szoktunk beszélni, és ilyenkor nem teszünk különbséget gazdag meg szegény, román vagy magyar, cigány, zsidó, olasz, német stb. nemzetiség és hagyományú között, és a sor folytatható, ha egyszer annak a városnak, országnak a népességéhez tartozik, ott él valaki. A szó először a 12-13. században jelenik meg nyelvünkben. A Szófejtő Szótár azt mondja, hogy eredete bizonytalan, esetleg összetétel. Az előtag talán a *n* főnév *né*, az utótag talán a *fiú* szmagyar előzménye lehet. (Már megint a *n* k! Történt valami fontos nélkülünk a történelemben?) Az összetétel tagjai mellérendelés viszonyban állnak (íme, az egyenlőség, hol volt akkor a férfisovinizmus?). Eredetileg férfiakból és nőkkel álló közösséget jelentett (mert odarendelte a fennvaló a nő mellé a férfit, még ha a Teremtés-történetben fordítva is áll, azaz a férfiú oldalbordája a nő, de a nép bölcsőbb a prófétáknál).

A *nemzet* fogalma „történelmileg kialakult tartós emberi közösség, amelyet közös nyelv, közös terület és gazdasági élet és a kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosságok tartanak össze” – írja a szótár. Csakhogy a nemzet fogalma az utolsó 100 esztendőben leszállt meg kitágult, míg a népre érvényesek a területi és gazdasági vonatkozások. Két világháborús a térképek átrajzolása után, első sorban az USA és nyugati nagyhatalmak jóvoltából, a nemzetet már nem jellemzi a közös terület és

gazdasági élet (nemcsak a magyarságra igaz ez, de az oroszra, a románra, albánra stb.), csak az identitásvállalás, ami els sorban a közös nyelvben meg kultúrában és a hagyomány rzésben nyilvánul meg. Egy ország népe sohasem azonos a nemzettel, legalábbis Európában, mert ez csak azt jelöli mai fogalmaink szerint, hogy adott ország népességéhez tartozunk, annak állampolgárai vagyunk. Esetünkben Románia állampolgárai, de a magyar nemzethez tartozunk, mert ezeknek az ismérveknek felelünk meg: anyanyelvünk magyar, s a magyar kultúra hagyományain n ttünk fel, azt rizzük és ápoljuk. (Már aki nem adja fel, s nem keveredik a könnyebb ellenállás vonalán!) Ezért elfogadhatatlan, ha romának neveznek a határon túl, holott csak állampolgárai vagyunk egy nem általunk választott, hanem reánk oktrojált államnak.

Akkor honnan is jön a *nemzet* (13. sz. második fele) f nevünk? Mert ebben az alakban hiába keresn k a Szófejt Szótárban. A *nemz* címszónál megtaláljuk, mert cselekvés eredménye a *nemzet*, akár szóként is, ugyanis igéb lf nevet képeztek seink, ha a szaporulatot tekintjük, mert a *nemz* ige azt jelenti, hogy *szaporodik*. Eleinte, úgy a felvilágosodás illetve nyelvújítás koráig használták ugyan, de egészen más értelemben. Ekkor veszi fel ma is használatos értelmét, vagyis az egy nyelvhez, egy kultúrközösséghez tartozás az els rend ismérve, a gazdasági már csak ráadás, mert az Erdélyben, Brazíliában vagy Ausztriában él magyart is történelme, származása és anyanyelve határozza meg. Ez utóbbi néha el is marad Amerikában meg másutt, s helyettesíti a lelkes eredet és identitás keresése.

Következésképp amíg a nép *adott* közösség, a nemzet *történelmileg* meghatározott közösség. A mai fogalmaink szerinti nemzet a felvilágosodás után, a 19. században jött létre, addig nem a nemzetiség volt a meghatározó, hanem a felekezethez való tartozás. Magyarországon hosszú ideig a törvények csak a nemeseket tartották a nemzethez tartozónak (pl. még Napóleon korában is), a pórnépet azaz a jobbágyot nem. A

jobbágy ura vallását kellett kövesse, s ha az áttért, vitte magával népes jobbágyeregét. Így hódíthatott tömegeket az egyház oda-vissza. (Lásd reformáció, majd ellenreformáció, vagy ahogy újabban nevezik: rekatolizáció.) A nép nemzeté csak a jobbágyfelszabadítás után válhatott, és 1848-nak, meglátásom szerint ez az igazán nagy érdeme. Mert a szabadságharc eredményei nem veszték el soha. A jobbágyság felszabadult, a magyarság nemzet lehetett a szó modern értelmében, és 1867-ben a Ferencek jóvoltából, mármint Deák Ferenc, a haza bölcse és Ferenc József császár és magyar király egyezségével, azaz a dualizmussal bekövetkezett Magyarország felvirágzása.

Ez volt Ferenc József damaszkuszi útja. Talán legyünk következetesek, neki is megbocsáthatunk Aradért, keresztényekként, ha Pál apostolt, a római keresztényüldöz t szentként tiszteljük.

13. A magyar

Hosszas, Keletr l Nyugat felé való kalandozás közben, álljunk meg, telepedjünk le saját házunk táján, és nézzünk szét, hogyan is állnak otthoni, hazai dolgaink. Talán az sem baj, ha most csak magunkkal foglalkozunk, önismeretb l sohasem lehet elég, mert ez segít át sok megpróbáltatáson. Mi, magyarok ebben nem szenvedünk hiányt ma sem.

Most tehát *magyar* népvünk l és történelmér l szeretnék szólni. Természetesen kézikönyveket böngésztem át segítségül. Kezdjük az Értelmez Szótárral, amelyben ilyen formája (azaz címszóként) nem található, de számtalan származéka megvan, mint pl. *magyarbarát* (hiányoznak a szomszédságban), *magyari*, *magyarít* (1777., minden fontosat lefordítottak íróink), *magyarkodás* (1662., szaporodik mostanában a magyarkodók száma), *magyaros* (1663), *magyarosít* (1792), *magyarosodik* (1784., na ett l félnek nálunk többségi politikusaink), *magyarság* (1508., kb. 15 millió a világon, nem is olyan kevés), *magyartalan* (1792., ezzel is találkozunk lépten-nyomon, els sorban az anyanyelvhasználatban), *magyarul* (miközben magyarkodunk, helyesen kellene beszélünk és ismernünk a fogalmakat anyanyelvünkön, pl. bérlet és nem abonament stb., vagy az egyes és többes szám egyeztetése). Arra jutottam, hogy az akadémikusok úgy vélték, minden magyar tudja, hogy magyar, minek még bíbel dni ezzel a címszóval is. De hátha magyarul tudó nem magyar is érdekl dik afel l, hogy mit tartunk magunkról? Azt biztos nem innen tudja meg, más forrást kell keresnie a kis kíváncsijának.

Nos, a kis kíváncsi a továbbiakban az Etimológiai Szótárt használhatja, mert onnan már sok mindent megtudhat, legeg ször is azt, hogy már 870-b l van címszavunkról írásos feljegyzés. „Valószínű leg összetett szó, melynek tagjai olyan szavak vagy elemek, amelyek vagy kihaltak, vagy már régóta csak összetételek elemeként használatosak. El tagja si, ugor kori

szó.” Mivel kiejteni úgysem tudjuk a furcsa jeleket, hagyjuk az akadémikusokra, elmondom, hogy hasonló hangzású a vogulok és osztjákok népneve, mint a *magy-ar* el tagja (*mans, mant*). Az utótagja a *férfi, fiú* jelentés f névre visszavezethet *er* szó, mely önmagában nem fordul el , de megtaláljuk az *ember, férj, néember* szóban. „Nyelvünkben az els dleges *magyeri, magyer* alakból az összetétel elhomályosulása után, hangrendi kiegyenlít déssel alakult ki a népnévvé vált *magyar* forma. Ezzel szemben a magas hangrend *Megyer* változat kizárólag törzsnévként élt tovább.” Ez volt a vezet törzs, melyhez Árpád fejedelem is tartozott.

1585-ben pedig *magyarán megmondta* és írásba is adta a magyar, hogy magyar. Azóta is használjuk ezt a szókapcsolatot, de magyarságunk korábbi, nemzeti öntudatunk pedig jóval kés bbi.

Tudatosította-e magában, kedves olvasó, azt, hogy amikor valaki *magyaráz*, mint én most, akkor a *magyar* f névb l képzett igét (nyelvtani és nem bibliai értelemben) használja? Ebb l lett kés bb a *magyarázat* (1372 u.) majd a *magyarázás*. Feljegyzések szerint csak 1851 után *magyarázkodik* a magyar. Eredményesen magyarázott és magyarázkodott, mert 1867-ben, mi, magyarok bebizonyítottuk, tudunk és lehet velünk tárgyalni. Reméljük, jó szokásunk most sem hagy cserben, f leg itt Erdélyben.

14. Hungaria és Transsilvaniae

Már említettem, hogy önismeretből sohasem lehet elég, különösen manapság, amikor alig m velt vagy félm velt emberek délibábos nyelvészkedésre meg történelemtanításra adják fejüket a könny népszerűség megszerzésének reményében, és minden tudományos képzettség nélkül fiatalokat és kevésbé fiatalokat ámítanak a képzett ember számára butaságokkal, hogy finoman fogalmazzak. Mert k tudják, k ásták ki Attila, Csaba és Árpád sírját, dajkájuk smagyar dalokat énekelt bölcs jük felett miközben ott lengett az Árpád-sávós zászló is stb. stb. (Szegény Árpád apánk, mennyire csodálkozna, semmit nem értvén az egészből!) Legendának szép, s Orbán Baláznál mind megtaláljuk ket, mert leírta a Székelyföld szellemi értékeit is, s nem ártana ezen bölcseknek t használni zsinórmértékül, ha már mást nem tisztelnek. Lelkük rajta!

E kis kitér után vissza a magyarokhoz. Szólnom kell arról, hogy miért nevezik idegen nyelveken Magyarországot Hungáriának. Könny nekünk, erdélyieknek, latinul Transsilvaniae a mi hazánk, románul Transilvania, mi is használjuk a megnevezést. Mást ne mondjak, a két világháború között a transzilvanizmus éltette ez erdélyi magyarság szellemét, és ezt az eszmét kell továbbadnunk gyermekeinknek ahhoz, hogy megmaradjanak ezen a földön, és jól is érezzék magukat. Erdély történelmére l, amely sokáig független állam volt, majd máskor.

Egyszóval a legtöbb nemzet az *ugor* vagy *onugor* név valamelyikével jelöli a magyarokat. Mindkett eredete az *ogur* lehet, amely talán a Hun Birodalom felbomlása után uralkodó kelet-európai törzsszövetség tagjait jelölte, róluk pedig nem sokat tud a történelem. A lyukat aztán mindenféleképpen betömik a már említett Buzgó Mócsingok. Anonymus leírása szerint a magyarok neve Ung várából származik, ahol első dítményük épült a honfoglaláskor. A kétség tovább tart, talán az ogur

szövetség tíz törzse alakította meg a 6. században az onugor törzsszövetséget, az *on* a török nyelvekben a tízet (10) jelenti. A tíz törzset, vagyis az on-ugor törzsszövetséget a bolgár-törökök és a magyarok hozták létre, ugyanis mindkét népet így nevezik a források. (Lám csak a bolgárokhoz is, meg a törökökhöz is kötünk. Nem is vagyunk olyan magányosak!) A középkorban már csak a magyarokra vonatkozik az *Ungarus*, *Ungar*, *Venger* megjelölés. A latinban lett *Hungarus*, *Hungaria* a magyaroknak a hunokkal vallott rokonsága miatt. Ezt a latint vették át az európai országok, a világ minden táján, kivéve, ahol *madarok* vagyunk. Nekünk így is, úgy is jó. Csak a *bozgor*t nem szeretjük, ami *jövevényt* jelent, ám ezen is szórakozunk, mert aki mondja, mindig az, és különben is van humorérzékünk, remélem.

Nos, sorakozzon itt néhány nyelven a magyar nép megnevezése a Wikipédia segítségével (mert illik megjelölni a tanácsadót). Ha járjuk a világot, legalább tudjuk azt megmondani, az adott nép/ország nyelvén, kik vagyunk: angol – *hungarian*, bolgár (fonetikusan) – *ungar*, cseh – *mad'ar*, *uher*, észt – *ungari*, finn – *unkarilainen*, francia – *hongrois*, görög (fonetikusan) – *ungrosz*, héber (fonetikusan) – *hungari*, holland – *hoongar*, japán (f) – *hangaridzsin*, kínai (f) – *hsziungjalizsen*, lengyel – *wegier*, lett – *ungari*, litván – *vengras*, német – *Ungar*, norvég és dán – *Ungarar*, olasz – *ungherese*, spanyol és portugál – *húngaros*, *magiares*, román – *ungur*, *maghiar*, orosz (f) – *vengr*, perzsa és arab (f) – *madzsar*, svéd – *ungrare*, szerb és horvát – *madar* (*magyar*), szlovák – *mad'ar*, *uhor*, szlovén – *madžar*, török – *macar* (*madzsar*), ukrán – *uhorec*.

Ezek mind mi vagyunk, magyarok.

15. Az oláh román

Ha már a népnevekr l szóltam, illik hogy betagoIjam a sorba a *románt* is, hiszen együtt élünk jó ideje, ha nem is ezer éve. A románok nagy része Romániában él (a határon túl és a Moldvai Köztársaságban is, bár utóbbiak magukat moldovánoknak tartják), amely országnév 1859-t l, a két fejedelemség, Moldova és Havasalföld egyesülését l számítandó. Addig ilyen nev ország nem létezett Európában. Tehát kerüljük, kedves tanárok, tankönyvírók és történészek az olyan megállapításokat, amelyekkel Romániának tulajdonítunk olyan történelmi eseményt, ami megalakulása el tt történt. Pl. a szebeni Brukenthal-képtár és -múzeum vagy a marosvásárhelyi Teleki Téka létrejöttéhez sem a románoknak, sem Romániának nincs köze, csak annyi, hogy most, azaz 1920-tól Románia területén van. A *román* mint népnév a 19. század második felét l vált általános használatúvá. A magyarban az 1848-49-es forradalom idején az akkori Magyarország területén él románság kívánságára került be a közigazgatási nyelvbe. (Gondolom, Kossuth Lajos keze is benne volt, valószínű leg. Minek tehát utca róla?!) A régi román nyelvjárásokban élt a *rumîn* kifejezés, amib l aztán a *român* illetve magyarul *román* lett. A baj csak az, hogy ezzel a szóalakkal más fogalmakat is jelölünk, például ha az interneten beütöm a szót, a kora középkori építészeti stílust kapom, aztán magát az újlatin nyelvet, a románt, de az érzelmes, ábrándos rajongást is illetik vele. Úgyhogy tévedések elkerülése végett nem árt, ha mindig pontosítunk, amikor használjuk a szót. Különösen, hogy újabban a roma megnevezés ildomos a cigányságra, s bizony egy hang ill. bet csak a különbség, s az is a szó végén. Ne harapjuk el a szóvégeket, és írjunk helyesen!

De hogyan is alakult a román népnév? Id sebbek, s akik olvastak Jókait vagy más 19. századi magyar szerz t, azok tudják, hogy magyar nyelvterületen *oláhoknak* nevezték a másutt *valahok* vagy *vlah* névvel illetett románokat. A magyarban a könnyebb kiejtés okán oldották fel a szó eleji

mássalhangzók torlódását. Szóval eredetileg a *walah*, *wlah* ófelnémetb l származó megnevezés a szláv nyelvekbe, a szerb-horvátba és bolgárba átkerült kifejezés a magyarba is jövevényszóként érkezett. Az ófelnémetben a jelentése: *idegen, kelta, román*. A Wikipédiából olvashatjuk: „Az oláhokról (románokról) el ször egy 1018-ban íródott krónikában olvashatunk, de nem a Duna vonalától északra, hanem délre: Baziliosz bizánci császár 1018-ban dönt en levervén a bulgárokat és oláh segít iket, a kóborló oláhokat – görögül: *vlachos* – az ochridai érsekség egyházi fennhatósága alá helyezte. Ochrida pedig Albániától délkeletre fekszik. Feltételezhet tehát, hogy az oláh (román) nép a Balkán déli részén alakult ki, ahonnan a 13. században, nyájaikat terelve telepedtek meg a mai Románia területén.” Eredetileg egyébként a *valah* szót mindenféle újlatin nyelven beszél emberre értették, az „olasz” szó alakváltozata.

Na, de k kikérték maguknak, és kívánságuk teljesült, mint az aranyhalas mesében, s így 1848-tól románok.

A vlachok „Saját magukat Görögországban, Romániában, Macedóniában és Albániában *arománoknak* nevezik, és csak a többi országban használják önmagukra a *vlach* nevet. A többi nép azonban mindenhol *vlachoknak* hívja ket. A horvátországi csoportjukat horvát elnevezéssel *csiribirinek* is nevezik. Magyarországon és Szerbiában az aromán népcsoport tagjai régen *cincár* néven voltak ismertek. A dél-romániai románokat a 19. századig szintén vlachoknak hívták. Havasalföld román fejedelemség román neve *Valachia*, azaz Vlachföld volt.” És tovább: „A vlachok hivatalosan becsült lélekszáma a balkáni országokban együttvéve 200 000 körüli lehet, bár egyes román források egy-kétmillió létszámról is beszélnek. A korábbi évszázadokban még valóban millió volt a vlach népesség, a 20. században azonban rendkívül felgyorsult az asszimiláció, így ez a magas szám ma már inkább csak a vlach származásúakra igaz. A legnagyobb lélekszámú vlach közösségek Görögország északi felén, a romániai Dobrudzsában, és Albániában élnek.”

A vlachok népcsoportjai: arománok, szerbiai, moglenai , bulgáriai, isztriai vlachok.

Mai jogi helyzetük nem irigylésre méltó: „A vlachoknak egyik balkáni országban sem biztosítják a nemzetiségi jogokat, így az anyanyelvi oktatást és médiát sem. Egymástól elszigetelt, szórványos elhelyezkedésük és kis létszámuk miatt eddig nem tudtak eredményesen küzdeni a jogaikért. A II. világháború előtt Görögországban román állami támogatással saját iskoláik voltak, melyeket mára teljesen felszámoltak a Pindoszi Fejedelemség idején létesített intézményekkel együtt.”

Él még a dákoromán elmélet, csakhogy a dákoknak is, a rómaiaknak csak a nyoma maradt, ám ezek a vlachok ma is él hús-vér emberek, nem velük kellene foglalkoznia a román többségnek, az anyaországiaknak?

16. A csángó csángál

Ha már ezen a tájon kalandozunk, ahol élünk, és a magyarokról meg a románokról illetve oláhokról s a hozzájuk tartozó népcsoportokról szoltam, akkor a *csángókról* is szólnom kell.

Az 1898-as Bukarestben kiadott *Románia Nagy Földrajzi Szótárában* ez olvasható: „Bákó megye legnagyobbbrészt román..., de találunk a földm ves nép között régi telepeket, melyek magyar eredet ek és a mai napig meg rizték nyelvüket és vallásukat... Vannak száz és száz családot számláló helységek, ahol a lakosság egyetlen román szót sem tud kiejteni, mint Forrófalva, Klézse stb.”

Nos, a hatvanas évek elejére, amikorra Márton Gyula professzor és munkatársai elkészítették és kiadták a csángó nyelvjárás atlaszát, a csapból is ez folyt a magyar nyelvészet katedráján a Babe -Bolyain, még nem gondoltuk, s t meg sem fordult naiv agyunkban, hogy egyszer csak a román politika kijelenti, hogy márpedig a csángók románok, és er szakkal magyarosították ket. Moldvában a római katolikusokat! Nevetséges volt s ma is az, persze, de nagyon is komolyra fordult a dolog, amikor a katolikus egyház sem állt, és nem áll ki anyanyelv-használati joguk mellett mai napig sem. Az egyházpolitika is politika volt és maradt. Err l nem nyitok most vitát, inkább nézzük a csángók sorsát! Bizony, a 20. század nyolcvanas éveiben töményen folytatódott a hatvanas években kezd dött asszimilációs program a Román Kommunista Párt parancsára, s tart azóta is. Bárhogy is hívják azt a románokat tömörít pártot, szocialista, szociálliberális stb., a lényeg az, hogy jogos hatalmukat így bizonygatják, els sorban önmaguknak. És mindig megtalálják a leggyengébb láncszemet. Esetünkben a csangókat, azokat a magyarokat illetve székelyeket, akiket a történelem vihara a 13. századtól Moldvába sodort (egész pontosan 1225-ben II. Endre a határ védelmére

magyarokat telepített oda, majd a madéfalvi veszedelemig még több hullámban érkeztek), *elcsángáltak* még a nyelvújítás és felvilágosodás kora, tehát a 18 sz. vége, a 19. század el tt. Természetesen azt a nyelvi állapotot vitték magukkal új hazájukba, ami eltávozásukkor volt jellemző Erdélyben.

Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárában ezt olvashatjuk a csángó címszónál: „1782: Urunk 1420-ik esztendejében...[:a'mint állandó híre vagy on a' Moldvai Magyaroknál:] Erdély Országból sok Szász, és Székely méne által Moldovába... Ezen Szászok némely maradéki ... magokat a' Moldvai Magyarokhoz vették; és mind nyelvekre, mind szokásokra nézve hozzájuk egyesültek... Ezek ... magokat szász maradékoknak tartják, 's egyéb Székelyekkel együtt Csángó Magyaroknak hívatatnak ... Az Oláh, és Magyar nyelvet egyenl képpen értik: tsak az, hogy a' Magyarot tisztán, de selypen ejtik... Ezek a Csángó Magyar nev Székelyek a' Moldava és Szeret vize mellett a' Bakovi Püspökhöz valának tartozandók; a' Tatros mellyékiek pedig a' Milkoviakhoz” – korabeli írásos dokumentumokat idézve. Én csak az els t másoltam ide. Kazinczy, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty s az egész 19. és 20. századi magyar nyelvi változás nem érintette meg az elcsángált moldvai magyarok nyelvét, de volt erejük ahhoz is, hogy meg rizzék az alapokat szemben az árral.

Szóval a *csángál* ige olyan cselekvést jelöl, amire ma azt mondanánk *tekereg*, *eltekereg* az illet sorsával elégedetlen családtag vagy közösség. Íme a történelmi bizonyíték, nemcsak kamasz gyermekek, de egész falvak, közösségek is megteszik, ha a szükség úgy hozza. A *csángó* tehát származékszó, alapszava a régi nyelvi *csáng*, ami azt jelenti, hogy ide-oda kereng. Az *-ó* melléknévi igenév képz jével lett bel le *csángó*. „A *csángó* mint népcsoport-elnevezés kialakulása összefügghet a csángók tömeges kiköltözésével Erdélyb l” – írja az Etimológiai Szótár (2006) nagyon bátoritanul, amit kiegészítenék azzal, hogy amikor Erdélyb l kimentek, még székelyek illetve magyarok voltak, csak attól lettek csángók, hogy elcsángáltak Moldovába,

Bukovinába, bár ez utóbbiakat a Magyar Néprajzi Lexikon nem tartja csángóknak, csak kitelepített székelyeknek. Igazából a *csángó* csúfnév, ragadványnév. Ahogy Petrás Mária mondta egy interjúban a mai moldvai csángókról: csángónak lenni állapot, nem nemzetiség, kultúrájuk és hagyományuk magyar, de a szül földjük Moldova. A román nyelv nyilván a magyarból vette át a *ceang* *u f* nevet, de nem éppen olyan er szakosan, ahogyan az értelmiség nélkül maradt csángókat próbálta asszimilálni a román politika f leg a 20. században, és teszi manapság is, el nem ismerve magyar eredet ket. Szerencsére, már kevesebb sikerrel. S ha a hív római katolikus moldvai csángók támaszra lelnének egyházukban is, még eredményesebb lenne önazonosságukért folyó küzdelmük.

17. Pletyka-fészek

Kedves olvasóm, tegyük azt, amit mindannyian nagyon szeretünk titokban: pletykáljunk. Olyan komoly dolgokról beszélgettünk mostanában, ideje lazábbra vennünk a figurát. Akár bevalljuk, akár nem, valamilyen szinten mindenki szereti a pletykát, én is, bár nem vagyok pletykálkodó fehérnép. Természetes, hisz a *pletyka* igen fontos információs forrás.

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint „alkalmi bizalmas közlés, amely a valóságot negatív irányba taszítja. A társadalmi normák fennmaradását segíti, ugyanakkor bomlasztja is a közösséget. Kettő s jellege miatt a közösség gyakorolja, de tiltja is. A hallgatóval szembeni bizalom kifejező dőse is. A közösség leggyakrabban érintkez személyeinél (asszonyok) a leggyakoribb.”

Önök egyetértenek ezzel, mert én nem? Legalábbis ami az asszonyokat illeti. Az még nem fordult el velem életemben, hogy asszony vagy n személy azért keressen fel, hogy nem tudok-e valami jó pletykát, de férfiú, méghozzá íróember bizony megtette. Most nem pletykálom el a nevét, higgyék el nekem becsületszóra. Egyébként is a jó széppróza nem más, mint m vészi szintre emelt pletyka. Csak nem mindenki tud Kosztolányi vagy Márai színvonalán írni-pletykálni. Mindenki pletykál, még az állatok is, de a férfiak különösen, és f leg városban. Ott már régóta k érintkeznek gyakrabban egymással, miközben az asszony munkába jár, otthon mos, f z, takarít, gyereket nevel, tehát igen kevés ideje van vagy egyáltalán nincs összejönni a szomszédasszonnyal egy jó pletyóra.

A tévé és rádió, m sorai, az újsághírek dokumentált pletykák, ha a pletykát úgy tekintem, mint szóbeszéd tárgyát.

Aki keres, talál. Akinek füle van, az meghallja, amit kell. Nos, hogy mit találtam keresgélés közben? Hát azt, hogy a *pletyka*

szavunk szlovák eredet . k is adtak nekünk, magyaroknak valamit! Na, nem olyan nagyon régen, 1705-b l való az els írásos jel. A szlovákban vagy ha úgy tetszik a tótoknál a *pletka* (így írják szlovákul) jelentése *ármánykodás, szóbeszéd, csipcsup, nevetséges dolog, semmisség*, egyik-másik szlovák nyelvjárásban *kellemetlenség, patália* jelentése is van. „Ez a szlovák *pliest* ’sz , fon’ ige származéka.” Hogy a n k meg a férfiak pletykálnak, ezt tisztáztam. Na de a növények is? Bizony, az ember pletykának keresztelte el az egyik futónövényünket, amelyik gyorsan n és szaporodik cserépbén. Mindenki ismeri felénk, akár a jó pletykát.

Itt befejezhetném, de a pletykának sosincs vége. Képzeld el, kedves olvasóm, hogy már a tudományt is megfert zte a pletyka. Olvasom, hogy könyv született a pletykáról mégpedig a pletykakutató (már ez is tudomány) Szvetelszky Zsuzsanna *A pletyka* cím m ve. A könyv egyik ismertet je nagyon találóan „a kommunikáció közlegényének” nevezi a pletykát. A Gondolat Kiadónál 2002-ben megjelent m 257 oldalon elemzi a jelenséget. „...ha jól számoltuk, 35 pletykafajtát különböztet meg, természetesen a teljesség igénye nélkül. Köztük ilyen altípusokra figyelhetünk fel, mint navigációs, gyógy-, sznob-, szalon-, gáncs-, ágy-, szadista vagy minimál-pletyka” – írja a recenzens, Kovács Dénes. No és persze külön értekeznek a *pletykafészekr l*, akinek „Karakteréhez hozzátartozik a jó emlékez tehetség, no meg a jólértesültség fitogtatása”, ami egyúttal „kommunikációs tényez ”, „tényeket kezel és közöl, forgat ki és kombinál”. az „élmunkás a társadalmi kommunikáció Sz dd magad! mozgalmában” – olvassuk. Továbbá azt is, hogy a „pletykafészek többsége mindenre akar figyelni, s ezért nem tudja elkülöníteni a lényegét a lényegtelent l. A fiatalok kevés emberr l (de alaposabban), míg a korosabbak többekr l viszik-hordják az információkat”. Tetszik látni, itt már nincs különbség n k meg férfiak és életkorok között! Demokratikus intézmény a pletyka.

Azt még elmondom, hogy *fészek* szavunk si, uráli kori szó

magyar képzéssel. A szó *pesä* alakban élhetett. A *-k* a szó végén névszóképz .

Az már nem pletyka, hanem anyanyelvünk csodája, hogy egy si uráli és egy jövevényszó összetételéb l újabb, kifejez , szellemes magyar szó született.

18. Lármafa

Érdekes, különös szóösszetétel. Ez is az információközlés egyik formája. Sokban különbözik a pletykától. Valóságtartalma igen egyértelmű, és nem szavakkal közli a hírt. Kukkinsunk bele a részletekbe. A Magyar Néprajzi Lexikonban olvashatjuk: „magaslatokon elhelyezett, az ellenség közeledését, a közvetlen veszélyt fény- és füstjelekkel jelző *hírközlő* eszköz. Földbe ázott 8–9 m hosszú rúd, amelynek felső részére szurkos szalmacsóvákat kötnek. A szalmakötél vége, amellyel az egészet körültekerik, leér egészen a földre, és a mellé rendelt személy azt gyűjtja meg, amikor az ellenséget észleli. Látótávolságra helyezik el a következő lármafát, amit azonnal meggyújt, ha a szomszédos lármafát füstölni látja; így a lármafák egész láncolata rövid idő alatt jelzi a veszélyt. Éjszaka a lármafa fénye, tüze adott jelet a katonaság mozgósítására és a lakosság menekülésére. Az erdélyi országgyűlés 1788-ban a török támadás hírére elrendelte, hogy a havasi ösvényeket be kell vágni, és lármafákat kell felállítani. Recens emlékei csak Erdély keleti és déli határvidékeiben maradtak fenn, többek között a helynevekben. Kisborosnyón (Háromszék m.) már 1765-ben helynévként említik. A szóösszetétel első tagja eredetileg a katonai szaknyelv szava és 'riadó' jelentésben használatos. Használata középkori eredetű, a gyepes és határmezőnyek hagyományához köthet”.

Az első tagot – *lárma* – tehát a katonai szaknyelvből átvettük, és a kellemetlen zaj, és a veszedelem szinonimája lett. Lármazik a gyerek a suliban, meg otthon, lármazik a beosztott a főnökével, és vice versa, a gépek lármajáról nem is szólva. Lármaiban, zajban nem szenvedünk hiányt, szerencsére riadó már kevesebb adódik.

Ha már katonaság, akkor a német nyelvre gondolhatunk, ugyanis onnan kölcsönöztük *lárma* szavunkat: *Lärm* az osztrák-bajorban meg a németben, de innen is tovább vezethet

az olasz *all' arme* felszólításig, ami annyit tesz, hogy *riadó* ill *fegyverbe*, *a fegyverekhez*. Mihozzánk a bajor-osztrákból érkezett, a történelmünk magyarázza, de mi magyarítottuk, mint sok más kölcsönszavunkat, és a szóvégi hang *a* lett.

Az utótag, a *fa* si, uráli kori szó, Több finnugor nyelvben (vogul, zürjén, votják, cseremisiz, finn) találunk hasonló hangzású és értelmű szót. smagyarkori alapalakja *faya*, majd *fay* lehetett a nyelvtörténészek szerint. k mondják azt is, hogy a mai hangalak a *fayák* – *faák* - *fák* többes számú alakból elvonással keletkezett. A fáról, gondolom, nem kell hosszasan beszélnem, hiszen nélküle levegőnk sincs.

Minek most a lármafáról beszélni? Mert szükségünk van rá, ha nem is tárgyi valóságában, de virtuálisan. És ugyanazt a célt szolgálja, mint születésekor: veszélyre figyelmeztet az álló, amikor lángcsóva helyett a szavak erejével írja le azt, ami fenyeget. Magyarságunkat, anyanyelvünket állandóan fenyegetik különösen az elszakadt, kisebbségben élő magyarokét. Gyűjtanunk kell minél több helyen és minél többen virtuális lármafát, hogy megvédhessük magunkat.

Naponta!

19. Gyalog

A pletyka csak úgy terjed, szájról szájra, a lármafa a fény sebességével viszi a hírt, de meddig érünk gyalog? Ha gyalog jár az ember fia, mindenhová elér, nem úgy mint a suhanó járművekkel, amelyekkel csak érint ezt-azt a környezet világból, a jármű sebességét l függ en. Igaz, a gyalogjárás id igényes, de az alapos tájékozódáshoz elengedhetetlen. Ha meg szeretnél ismerni bármely vidéket, járd be gyalog – vallom és hiszem, s tapasztalataim is ezt bizonyítják. Orbán Balázs, a legnagyobb székely, a Székelyföldet jórészt gyalog bejárva írta meg a magyar kultúra ma is nélkülözhetetlen enciklopédiáját e vidékr l: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból* cím munkáját, de követ je, Böződi György is a 20. században *Székely bánja* cím szociográfiájához gyalogszerrel gy jtötte az anyagot.

Gyalog szavunk tulajdonképpen módhatározó, és jó messzire elért a történelemben, ugyanis si finnugor eredet szó, magyar képzéssel. „A t höz cseremis *jal*, finn *jalka*, lapp *juol’ge*, a kikövetkeztethet alap *jalka* (láb). Végz dése a -g névszóképz , vö. *felleg*, *kéreg*. Határozói funkciója valószínűleg ragtalan határozóként való használata során alakult ki, vö. *épkézláb*, *mezítláb*. Köznyelvi származékai: *gyalogol* (1566), *gyalogos* (1597), *gyalogság* (1662).” – írja a Szófejt Szótár. És több összetétel el tagja lett, pl.: *gyalogfeny* , *gyalogposta*, *gyalogszerrel*, *gyalogszán*, *gyalogút*. A sort bárki, játékos kedv tovább folytathatja.

Nos ezek közül talán csak a legrövidebb *gyalogszerrel* szorul magyarázatra. Az el tag tehát a *gyalog*, „az utótagja a *szere-vel* ragos, *valamilyen úton-módon* jelentésben megszilárdult *szere* alakja. Régebben a szó *gyalogszerben* (1596) formában is ismeretes volt.” – írja a szótár.

20. Szer

Ígéretemhez híven most sorra kerül *szer* szavunk. Mindent csak szerre, mert nem lehet egyszerre. Nyomozzuk utána, mert érdekes dolgokat találhatunk. El ször is több értelme van, legalább kilenc. Az említett *gyalogszerrel* épp azt mutatja, ahogyan valamit elérhetünk, de *szépszerével* is sokra vihetjük. Ha *szert tettünk* valamire, például tudásra, akkor is örülünk, mert az ember sok mindent *szerez* magának, anyagi javakat meg örömet is. S ha szereztünk, cselekedtünk, ímé, így lett a f névb l ige. De lakhatunk is *szeren*, no nem a *tornaszeren*, ott csak lógni lehet Karinthy szerint. Ugyanis az utca vagy település valamelyik sora is lehet *szer*, de ez nem az a szer, amivel mosunk vagy mosogatunk, mert azok *vegyszerek*.

Nos játékos kedv olvasóimnak ajánlani tudom csak, hogy keresgéljenek, hol, mikor, milyen értelemben, összetételben használjuk a *szert* (nem a gyógyszer), és igen jól fog szórakozni.

Nem szeretnék *szertelen* lenni, ezért inkább a szó eredetét nyomozom. 1372 után fordul el írásos nyoma. Az Etimológiai Szótár szerint si uráli kori szó. A vogulban, osztjákban, cseremiszenben *ser*, *sir* alakban fordul el . Az uráli alapalak a *er3* lehetett, ami annyit tesz, hogy *sor*, *rend*. Alapjelentésében a 'kapcsolódás, társulás' értelemben használták leggyakrabban, s ebb l alakult ki kés bbi jelentése (illetve jelentései). A számtalan szóösszetételt meg képzett (akár fosztóképz vel is, mint én, a *szertelen*) alakot már említettem, de sorolhatnám a *félbe-szerbe* hagy nyelvjárási alakot, meg a *-szer* (1350 k.) képz is a szerb l lett, például *szövegszer* , hogy *nagyszer* , de *se szeri*, *se száma* az ilyen példáknak, csak kérem játszani az anyanyelvvel. Megérdemel egy kis babusgatást.

Érdekes, hogy az 5–10 házból álló kis, domboldali vagy dombháti település is *szer*. „Eredetileg valószínű leg minden szer

helyén egy család lakóháza és gazdasági udvara állt a körülötte irtott föld egyik pontján. Később a család szaporodásával újabb házak épültek az első mellé és a telep nagyobbodott” – a Néprajzi Lexikon szerint.

Van ám egy kis bibi! „Az ’utcasor, falurész’ jelentésben a nyelvjárásokban él *szér* f név (1200 k. tn., 1575) eredetét tekintve nem ide tartozik, hanem valószínűleg honfoglalás előtti, csuvasos típusú török jövevényszó...” – állítja a nyelvtudomány illetve az Etimológiai Szótár.

No, lehet ezen elmélkedni, különösen a nyelvészkedés, eredetet kutatóknak jó alkalom.

Én azt mondom, jobb kétszer, mint egyszer sem!

21. Egy, két szám

Igencsak fontos szavakról, a számokról még nem is esett szó. Ha sok pénzünk van, megoldvashatjuk, mint a régiek, akik nemcsak számolták, de olvasták is kis pénzüket, vagyonkájukat vagy akár a kertben az ágyásokat, palántákat meg a jószágot. Ilyen értelemben az is tudott olvasni, aki nem ismerte a bet ket. Mert számolni azt mindenki tud többé-kevésbé. Minden szám egy szó illetve név, számnév, bár erre sosem gondolunk. Azt kellene megnéznünk, hogy az egyjegy számoknak nevezett szavaink hogyan is alakultak az id k folyamán?

Egy. Ez az els a számsorban. Az els knek sosem könny . Ez a helyzet most is. Kétféle nagyon tudományos magyarázat is van keletkezésére. Idézem: „(12. sz. vége) Bels fejlemény, keletkezésmódja vitatott. 1. Megszilárdult ragos alakulat, mely a közelre mutató *e* névmást *b l-l* helyhatározó raggal keletkezett. Az *egy* hangalak az *l* lágyulásával, majd affrikációjával jött létre.(...) 2. Származékszó, melynek alapszava az *ez* mutató névmás *e-* töve, a *-gy* végz dése névszóképz .” Mindkét változatra van példa a rokon és nem rokon nyelvekben is. A végeredmény szempontjából mindegy. Hogy mi az affrikáció? Más képzésmódú mássalhangzó affrikátává válása. Az affrikáta zár-réshang, tulajdonképpen horzsolt hang szó szerint, ilyen a *c-dz*, *cs-dzs*, *ty-gy*.

A következ nem a *kett* – bár lassan már csak ezt használják különösen az anyaországban –, hanem a *két*. Mert két kezünk, két lábunk, két szemünk van. Már 1057-b l is van róla írásos emlékünk. *si* finnugor vagy talán urali kori szó, a vogul (*kit*), osztják (*kät*), zürjén (*kik*), cseremisiz (*kok*), mordvin (*kavto*), finn (*kaksi*), lapp nyelvekben hasonló hangzású szavakat találunk. A *kett* is gondot okoz, mint az *egy*, alakulásmódja vitatott. Egyesek szerint *si* duálisjeles alakulat, illetve az ugorkorinak a magyar nyelvi folytatása, mások szerint származékszó, a *két* *ket*

alakjának hová? kérdésre felel -é helyhatározórag - alakváltozatával jött létre.

A *két* tehát elég öreg ahhoz, hogy vigyázzunk rá is, és ne mell zük mindennapi szóhasználatunkban. A nyelv nem ócska ruhadarab, hogy csak úgy kidobjuk vagy megunjuk egyes szavak használatát rosszul értelmezett kényelemb l. Ha értelmesen beszélünk, nem lesz *hét* kezünk a *két* kezünk l, de még a *két* halló fülünk l sem.

Következik a három s a többi mind.

22. Három s a többi

Nos, számoljunk tovább. Eddig eljutottunk egyr 1 a kett re. Következik a három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc azaz a 3,4,5,6,7,8,9. Ha bet vel írom, olvasom ket, csak magyarul értem meg, hányadán álllok, ha számmal, akkor bárki felismeri. A számok magyar megnevezései is az alapszókinszhez tartoznak, azaz si finnugor eredet ek. A három valamikor *kolme* , a négy *neljä*, az öt a pl. vogulban *ät*, a zürjénben *vit*, a hat a vogulban *kat*, a zürjénben *kvat*, a cseremiszbzen *kut*, a hét a vogulban *sät*. Az ugor kori alapszó valószínűleg jövevényszó valamelyik óiráni nyelvb l, pl óindben a *sapta*’ található. Azt mondják, a szókezd *h* feltehetőleg a *hat* analógiájára jelent meg. A nyolc is jó régi, a kilenccel együtt, itt meg a -c végz dés azonos, ami arra utal, hogy a *nyol*, ami rokonságban lehet a *nyaláb* szóval egy c-vel b vült a kilenc mintájára, s a könnyebb kiejtés végett. A kilenc azonban kicsit másként alakult, eredetét nem tudják a tudósok, talán bels fejlemény mondják, a *kívül* eredeti *kil-kül* alakváltozatából keletkezett. Jó, hogy megvan, mert amíg nem volt, bizony nehezen számoltak seink.

A számok azaz számjegyek sem léteztek ám mindig. Az els ezer évben a kereszténység nem ismervén az arab számokat, a római számokkal számolt. A nyugati civilizációban a számjegyek els említése a 976-os *Codex Vigilanus*ban található. 980-tól Gerbert d’Aurillac (a kés bbi II. Szilveszter pápa) elkezdte terjeszteni ket Európában. Eltelt még vagy kétszáz év, amíg Fibonacci pisai matematikus *Liber Abaci* (Az abakusz könyve avagy Könyv a számtanról, 1202) cím könyvével az arab számokat valóban népszerűvé tette Európában.

„A számjegyek Indiában jelentek meg i. e. 400 és i. sz 400 között, ahonnan a 9. századra eljutottak Nyugat Ázsiába, végül pedig a 10. századra Európát is elérték. Itt az arab számok elnevezést kapták, mivel az arab matematikusok és csillagászok

munkássága révén váltak ismertté. (...) A hindu-arab számrendszer 1-től 9-ig terjedő szimbólumai a brahmi számjegyekből alakultak ki. I. e. 300 tájékról származó Buddhista szövegben találjuk az elsőt, később 1, 4 és 6 számjegyként alkalmazott szimbólumokat. Egy századdal később, a 2, 7 és 9 használata is megjelent.” – írja a Wikipédia.

A nulláról még nem esett szó, pedig nélküle nincs számsor, sem a számítástechnika, informatika sem. Szóval a római számrendszerben a nullát nem jelölték. Az első általánosan elfogadott írásos emlék, mely a 0-s számjegyet tartalmazza, a 9. századból származik (i. sz. 870), azonban addigra a szimbólum használata elterjedt Perzsiában, és részletesen bemutatja Abú Abdallah Muhammad bin Múszá al Hvárizmí indiai számokról szóló leírásában. Így aztán 0-tól 9-ig mind együtt vannak azóta is, könnyítik-nehezítik életünket, mert nélkülük elképzelhetetlen világunk, ezért is természetes számok.

23. A természet teremt

A természetes számokat emlegettem, de a természetről még nem beszéltem, pedig hát a bennünket körülvevő anyagi világnak, az embernek, az állatoknak, növényeknek, egyszóval minden élő lénynek természete van. Valamilyen. Mindenféle más-más, és ez teszi változatossá, vonzóvá vagy bosszantóvá akár. Azt mondjuk, a természet rendje az, hogy születünk, élünk, és meghalunk. Bár amíg élünk, azt reméljük, hogy ez utóbbi csak mással történhet meg. A szomszédomnak vagy rokonomnak, ismerősömnek én vagyok az a más, és egyszer rám is sor kerül.

A *természet* a népnyelvben jeleneti az *ondót* is, ami egészen természetesnek tűnhet, ha tekintetbe vesszük, hogy a teremtésben, az élő lények teremtésében igen aktív szerepet játszik.

A *természet* származékszó, azaz mint a fogalom, amit fed, maga is valamiből lett. Mégpedig a *terem* igéből. Már a 12. századból van feljegyzés róla, de eredetét homály fedi. Találgatják, hogy az *-m* a végén képződött, de ez sem biztos, csak az, hogy nagyon régi, mert származékai is a 14-15. századból valók: *teremt*, *teremt*, *teremtés*, *teremtmény*, *termékeny*, *termény*, *terméketlen*, *termeszt*, és végül 1953-ban keletkezett a szocializmus kedvese, a *termelékeny*.

Érdekes, hogy a *terem* főnévi változata csak azonos alakú az igével, mert jelentése csarnok vagy helység, és biztos, hogy szláv kölcsön szó. Bolgárul *trem*, szlovákul *triem*, az oroszban *tyerem* a palota, csarnok, terem vagy tornác. A szlávok éltek a közelünkben, tehát tőlük vettük át, ugyanis azt már nem lehet pontosan tudni, hogy ki honnan kölcsönözték, talán a görögöktől, ahol *téremnon* a ház vagy lakás. A 16. századra már el is avult, aztán a nyelvújítók elvették és életet lehelték bele. S íme, a 21. században is eleven és virul, mint a természet.

A teremburáját! – csodálkozhatunk rá.

Ismét a terem! Ajánlani tudom dühös embereknek is e kifejezést, önfegyelem dolga csak, tapasztalatból mondom, mert enyhébb változata a *teremt urát* jelentés káromkodásnak, vagyis alkalmas az indulatok levezetésére, és mégsem trágárság.

24. Huszár

Hál'istennek nálunk is kezd meghonosodni a hagyomány rzés. Ez jó is, meg rossz is. Kezdem a rosszal: ez ugyanis azt jelenti, hogy si szokásaink feledés tárgyát képezik. Jó az, hogy vannak lelkes, magyarságukat büszkén vállaló emberek, akik felvállalják e hagyományok rzését vagy felelevenítését, és átadják az utánunk jöv knek. Több mint száz év után el ször magyar huszárok vonultak fel Marosvásárhely f terén és az si Várban. (Végre olyan rendezvény, ami a Várhoz méltó!) k voltak a 135 év után újjáalakult Marosvásárhelyi Magyar Királyi 9. Honvéd Huszárezred (vagyis a Székely Huszárezred) els hírnökei, akik el deik tiszteletére lovas emléktúrára indultak. Hát szem nem maradt szárazon a csodálatos látványtól. (Az enyém biztos nem, még most sem, amikor e sorokat írom!).

Miel tt teljesen elkalandoznék, vegyük szemügyre a huszárokat. Egyenruhájuk világszerte, a francia, az orosz királyi udvarokban hódított. Mib l is áll egy huszár? A huszár szép és bátor lovas katona, fels kabátja a dolmány, csákó van a fején és kard az oldalán. Sosincs egyedül, mert bajtársain kívül mindig ott van vele, alatta h társa, a lova.

A *huszár* szavunk a magyar nyelvben elterjedt az egész világon, másként nem nevezik sem angolul, sem németül, sem oroszul, még az eszperantóba is bekerült. De honnan került hozzánk? Hát nagyon érdekes a vándorútja. Mi a szerb-horvátoktól vettük át, és eredetileg azt jelentette, hogy rabló. A magyarban jól kimutatható, hogy az egy fajta szolgáló nép, és a könnyű fegyverzet lovas katona jelentések az eredeti rabló alapján fejlődtek. A rabló és a katona párhuzamosságára van bizonyíték, pl. *hajdú* vagy *martalóc* szavunk eredete is. Meg a közmondás: Rablóból lesz a legjobb pandúr! S mivel a Föld gömböly , a huszár is visszaérkezett a kiindulási ponthoz, a horvátokhoz meg a szerbekhez, azok visszakölcsonózték a

magyarból, csak most már ilyen szép katona lett bel le. 1378-tól, amikor els írásos adatunk van róla, máig hosszú volt az útja, és reméljük tovább tart olyan származékaiban, mint *huszáros*, *huszárság* vagy a tréfásan *huszárrostélyosnak* is nevezett fokhagymás pirításban vagy a *huszárcsók* nev süteményben, no meg a hagyományainkban.

Nem húzom tovább a szót, egy *huszárvágással* pontot teszek az elmélkedés végére.

25. Tél és tavasz, nyár meg sz

Térjünk vissza kis ideig a természethez, és keresgéljünk, honnan való például az évszakok megnevezése? Ha így megy tovább a környezetrombolás, lassan eltűnik egyik-másik, és csak hírbe kerülünk róluk mi is, utódainkról nem is beszélve. Itt, a mérsékelt égvön kisebb-nagyobb keveredéssel egyelőre megvan mind a négy, azaz: a tél, tavasz, nyár, és ősz. Igaz, olykor vagy most már gyakran nem hasonlítanak egykori önmagukra, és nehéz rájuk ismerni. Lassan nálunk is igaz lesz a mondás, hogy a tavasz vagy a tél egy csütörtöki napra esett, mint Csíkban.

A *tél* szót finnugor kori szónak tartják. A vogul *täl*, osztyák *täl*, zürjén *tel*, finn *talvi* alig tér el a magyar szótól, csak az évszak tart náluk jóval tovább, és hidegebb is, mint mifelénk. Olykor mi sem bánnánk, ha hasonlítana az ottanira.

A *tavasz* már csak a szótövében finnugor kori, magyar képzéssel született mai alakja. A hasonló hangzású szavak a finnugor nyelvekben *növekszik*, *tavasz*, *árvíz*, *vetés*, *a vetés ideje* jelentésűek. A különböző nyelvekben gyakori, hogy az évszakokat vagy a hónapokat a rájuk jellemző természeti jelenségre (pl. kikelet) vagy az esedékes mezőmunkálatokról nevezik el. A tavasz *-sz* végződésű névszóképzés.

A *nyár* mostanában a leghosszabb és a legmelegebb évszakunk. Eredete a szónak eléggé bizonytalan, nem olyan határozott, mint az évszak. Egyik lehetőség a tudósok szerint, hogy belső nyelvi fejlemény, jelentésselkülönüléssel fejlődött a mocsár jelentésű *nyár* névből. Más vélemény szerint pedig csuvasos típusú török nyelvből érkezett a honfoglalás előtt. Az viszont biztos, hogy itt van, és olykor sok gondot okoz, nem a szó, hanem az évszak, mert viharok, árvizek, máskor meg szárazság kísérik. Ha leszámítjuk ezt, kellemes is tud lenni.

De én úgy vagyok, mint Pet fi, ha itt van az *sz*, „szép, mint mindig énnekem, Tudja Isten mi okból, szeretem, de szeretem”. Az évszak jelentés *sz* si finnugor eredet . A finnugor nyelvekben a szó elején volt még egy *-s* hang is, de az szabályosan elnémult, a szó belsejében pedig egy *ks* alakult át *sz* hanggá.

Érdekes, hogy az *sz* (vagyis fehér hajú) melléknév ismeretlen eredet , s korábbról vannak adatok róla, mint az évszakot jelent *f* névr l.

Azért emlegetek hangokat és nem bet ket, mert a beszél hangokat ejt ki a száján (sokszor bár hallgatna!), a bet ket meg leírja szó nélkül. Az írásbeliség jóval kés bb alakult ki, s si szavainkat csak ezután vetették pergamenre, fóliánsra vagy papírra, melyiket mire s mikor. A 11. századtól kezdve gazdagok vagyunk magyar nyelvemlékekben is.

26. Örményország és az örmények

A közelmúltban egyik magyar tévéadón a kvízzjátékos nem tudott felelni arra a kérdésre, hogy Jereván mely ország fő városa? Korosztályom a jereváni rádióról szóló vicceken érett felntt és vigasztalódott, s tudtuk, hogy bár szovjet város, örmények lakják, s Örményország fő városa. Mostanában sokan foglalkoznak az örmény genocídiummal, kezdi megismerni a világ a zsidót megel z , az ifjútörökök irányította örmény népirtást (1915). Az olasz-örmény Antonia Arslan *Pacsirtavár* cím regényéb l a világhír olasz Taviani testvérek alkottak megrázóan hiteles m vészfilmet e témában.

Erdélyben köztünk is élnek örmények. Manapság k is keresik identitásukat, kulturális egyesületeket alapítanak, és meg akarják ismerni és vállalni az örmény identitást. Szamosújváron, az erdélyi Armenopolisban részt vehettem a Szent Gergely napi örmény katolikus búcsún. Az ottani katedrálisban rzik a mai Románia talán egyik legértékesebb festményét, Rubens *Levétel a keresztr l* cím munkáját, rzik és ébresztik hagyományait az évszázadok óta Erdélyben él magyar örmények is.

Örményország a Hettita Birodalom és az Urartu Királyság romjain jött létre a kisebb örmény törzsek szövetségéb l. Hérodotosz szerint az örmények frígiai telepések keletre vándorolt népcsoportjai voltak. Feltételezése szerint az örmények shazája Asia Minor keleti részén feküdt, amit a frígiaiak gyarmatosítottak i. e. 1200 körül. I. e. 696-ban a fríg településeket megtámadták a kimmerek, és ez idézte el a frígek – örmények – kelet felé vándorlását – írja a Wikipédia.

Az els örmény állam – Armenia – i. e. 6. század elején alakult. Armenia kiterjedt Észak-Kaukázusra, a mai Törökország keleti és központi területeire, a mai Libanon és a mai Irán északnyugati területeire. Armeniában a római uralom viszonylag rövid ideig, (i. sz.), 114-118 között tartott. III. Tiridat

örmény király (287-330) megkeresztelkedett és még a Keletrómai Birodalmat is megel zve, a világon els ként, 301-ben államvallássá tette a keresztény vallást. Királyi utasításra, Világosító Szent Gergely (240-320 k.), az örmenyek apostola irányításával egymás után kezdték lerombolni a pogány t ztemplomokat szerte az országban. Az örmeny egyház nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az örmenységet és az örmeny államot összetartsa kisebb-nagyobb sikerrel, hívei pedig a legádázabb id kben is meg rizték h ségüket hitükhöz.

Örmenyország története során sokszor került világhatalmak ütköz zónájába. Ezért az örmenyek számára létkérdéssé vált, hogyan tudják nemzeti és politikai különállásukat meg rizni. Egyik lehetséges lépés az önálló örmeny írásbeliség megteremtése volt. Az örmeny nyelv m veltség kibontakozásához szükség volt írásbeliségre, els sorban örmeny ábécére. Egy Meszrop Mastoc nev szerzetes az örmeny egyházf megbízásából 400 körül megalkotta a teljes örmeny ábécét, az egyik legtökéletesebb fonetikus írásrendszert – állapítja meg *Az örmenyek történetéb l* cím tanulmányában Schütz Ödön és Nagy Kornél. Az els örmeny nyomtatott ábécét pedig a mi Misztótfalusi Kis Miklósunk véste és öntötte formába.

Az örmenyek indoeurópai nyelvet beszélnek, a görög, az illír, az albán, a géta, a dák, a trák, a makedón és a fríg nyelv a legközelebbi nyelvrokonuk.

A magyarban az *örmeny* népnév jövevényszó, még a honfoglalás el tti id b l valamelyik török nyelvb l vettük át (oszmán *Ermeni*, tatár *ärmän* vagy kumük *ermeli*). A török pedig az óperzsából kölcsönözte. Európa felé jövet k is utunkba estek.

27. Szemernyi

Naponta tapasztaljuk, hogy embertársaink jó részébe szemernyi udvariasság, figyelmesség sem szorult, s ha volt is, kiölte ez a törtet világ. Hogy is ne, amikor az államelnök csak úgy lebüdöscigányoz egy hölgyet nyilvános helyen. Kit követ a polgár? Ahogy lányom mondta kiskorában: kicsi majom a nagytól tanul. No, az a szemernyi jó érzés, az a szemernyi becsület nem jellemz je a bennünket körülvev világnak.

Mégis, mennyi az a szemernyi? A kérdés nagyon is helyénvaló, mert a szemernyi mértékegység. Az elavult *szemer* gyógyszerészeti súlymértéket jelöl szóból származik (0,073 gramm) és a *-nyi* mértékképz vel a nyelvújítás korában keletkezett (1833). Az alapszó a gabonát jelöl *szem, mag*, ebb l lett a *szemer* az *-r* névszóképz vel. Tudatos szóalkotás révén keletkez szavaknál minta is akad. Jelen esetben a latin *granum*, ami gabonaszem jelentés , de orvosság súlymértéke is, és nemesfém, arany, ezüst mérésére használták. A régi magyar nyelvben az *árpaszem* volt súlymérték, amint azt 1529-1541-b l származó adatok bizonyítják. Mára már elavult a szemernyi eredeti jelentése, azt is mondhatnám, légiesedett, *igen kis mennyiség* , *kevés* értelemben használjuk, de még így is kevesen, csak aki igazán választékosan beszél anyanyelvét ebben az anyanyelvellenes világban. Mondom ezt azért, mert nemcsak a magyar nyelvet károsítja a globalizáció, hanem minden kis nép nyelvét, els sorban a nem angolt beszél két. A kisebbségben él kön kett s a teher, rájuk nehezedik az államnyelv ismeretével szembeni jogtalan kötelez elvárás, meg a világban elhatalmasodó angol nyelv befolyás, els sorban az informatika azaz számítástechnika, de akár a divat vagy a m vészetek terén is. És sznobék el szeretettel használják az angol kifejezéseket, még akkor is, ha van rá szép magyar szó. Sznobéknál határon innen és túl nem drága semmi, ha az divatos, men s, bocsánat, trendi.

Nem ártana egy szemernyivel gondosabban figyelniünk édes magyar anyanyelvünkre.

Mindenki gondolja tovább!

28. Sznobok

Kik is a sznobok, akiket emlegettem el z alkalommal? Tanulmány, szociológiai felmérés hálás témája lehet a jelenség mai el fordulásának leírása, de én csak a szó jelentésére és eredetére szorítkozom, hogy el ne kalandozzam távolabbi vizekre.

A szó eredete ismeretlen, de szinte minden európai nyelvben megtalálható. A magyarba német közvetítéssel került, hiszen a 19. század is még a német nyelv uralma alatt telt a magyarság számára. Igaz, az angolból terjedt el a németbe (*Snob*), a franciába (*snob*), az olaszba (*snob*) és az oroszba, csak ez utóbbiak cirill bet kkel írják. Az angolban *cipész*, *nem nemes*, *polgár* jelentése is van, és ez már kiindulópont lehet a szó értelmezéséhez. Az Értelmez Szótárt idézem: „Az el kel ket vagy a szellemi élet kiválóságait majmoló, hozzájuk dörgöl dz személy”, és a rá jellemz , vele kapcsolatos magatartás a *sznobizmus*. A magyarban nem is olyan régen, 1884-ben t nt fel a kifejezés, amikor a polgárság kezdett teret nyerni a magyar nemzet életében is, de magatartásában az arisztokráciát próbálta utánozni. Jókai, Mikszáth regényeiben jelennek meg szép számban. Bár hosszú ideig pejoratív értelemben használták a szót és írták le írók az ilyen viselkedés egyént, azért pozitív hozadéka is volt és van ennek a létnek. A sznob nem hiszi magáról, hogy sznob, ezt csak a kívülállók állapítják meg róla. Érdekl d , szeret jól tájékozott lenni és jobb körökben forogni, jelen lenni. Ez a környezetére is pozitív hatással van, mert irodalom, m vészetek, kultúra iránti érdekl dése hasznos, de mivel ez az érdekl dés eléggé felszínes, csak a kívülágnak szól, alkotó módon semmiben sincs jelen. csak szemléli és divatos.

Nem tévesztend össze a mai/ régi *újjgazdaggal*, aki még csak nem is sznob, ám sok a pénze, és azt hiszi, azzal mindent el lehet érní, pedig az sem biztos, hogy a sznob szintjére fel tudja verg dni magát. Épp a szellemi élet iránti érdekl dés meg a jó

modor nem a sajátja. Sokan nyüzsögnek körülöttünk, palotákban laknak, drága kocsikban furikáznak, sok esetben magas funkciókat is betöltenek, ugyanakkor közönségesek, lenézik környezetüket. (Lásd pl. a vásárhelyi polgármester esete a tévés újságíróval.)

Jut eszembe Moli re *Az úrhatnám polgár* cím vígjátéka, aki a 18. századi újjazdagot gúnyolta ki. Változott valami azóta?

29. Gazdag és szegény

Válságos id ket élünk. A társadalom már rég kétfelé szakadt, egyrészt a nagyon kevés gazdagra és a nagy lélekszámú szegény emberre. Tudom, nemcsak anyagi vonatkozású a két fogalom, mi sem bizonyítja jobban, hogy Jókai megírta a *Szegény gazdagok* és *A gazdag szegények* cím regényeit e témában még a 19. században, és érdekes módon a gazdagokról szóló lett remekm , mert a rossz, a gonosz lélek mindig izgalmasabb és hálásabb írói téma, mint a jó, filmet is készítették bel le. A Nopcsák ma is sérelmezik, ha Fatia Negrában süket vélik felfedezni.

Honnan ered a *gazdag* szavunk? 1372-t l él a nyelvünkben, valószínű leg a mesés és gazdag kelet fel l, a perzsáktól illetve valamelyik iráni nyelv b l vettük át. Az oszét azt mondja *qäzdyg* vagy *yäzdug*, attól függ en, hogy keleti vagy nyugati. A forrás azonban közös, az iráni azaz perzsa *yazd*, ami azt jelenti, hogy gazdagság. Átadó nyelv az alán azaz az oszét, de a horezmi eredet sem zárható ki. Az oszétokról illetve alánokról már szóltam korábban. Horezm történelmi vidék a turkesztáni Amu-darja (az ókori Oxus) folyó mentén, a mai Türkmenisztán és Üzbegisztán területén. Horezm a perzsa Akhaimenida-birodalom (Kr. e. VI-IV. sz.) része volt, majd az arabok hódították meg, és a Kr. u. VII. században az iszlám lett az uralkodó vallása. No, mi magyarok, kicsit korábban találkoztunk velük, amikor még mindenki több istenben hitt. Érdekes adalék a *Terebess Ázsia Lexikonból*: „A Kárpát-medencébe a honfoglalástól a XIII. század végéig nagyszámú horezmi alán lakosság telepedett le. A források káliz, böszörmény és néha izmaelita néven emlegetik ket. Legkorábbi csoportjuk Anonymus szerint Taksony fejedelem idején a volgai bolgárok földjér l vándorolt be. A kálizok részint határ rszolgálatot teljesítettek (egy nagyobb csoportjukat a Szerémségben telepítették le), részint a királyi jövedelmeket kezelték, és a pénzverést felügyelték. Nyelvüket és muszlim

vallásukat valószínűleg legalább a XII. századig meg rizték. Elterjedésüket Magyarországon a Káloz, Kaluz, Kalász, Kálozd stb. helynevek tükrözik.” Tehát a kapcsolat a honfoglalás után is tartott.

A szó elején a *g* a *gazda* szó hatására vált zöngéssé. Ennyi köze van egymáshoz a két szónak. Ugyanis a *gazda* szavunk korábbi eredet , már 1177-b l van róla írásos adat. Valószínűleg szláv jövevényszó, s útja elég kacskaringós. A románba a magyarból került át.

Tudja a jó ég, miért, de örülök, hogy a *gazda* és a *gazdag* nem egy t r l fakad. Talán, mert a gazdákat szeretem, a gazdagok mindig gyanúsak számomra, hogy nem tisztességes úton gazdagodtak meg. Nem minden gazdag gazda, és fordítva.

Aki szegény az a legszegényebb, írja a költ . Még a *szegény* szavunk is olyannyira az, hogy nem tudni, honnan ered, mi az alapszava, s anélkül nem lehet kideríteni eredetét, bár már a 12. századtól ismert fogalom az írások szerint, s eredetileg a szerencsétlen, ügyefogyott, sz kölköd emberre értették. Sokat azóta sem változott a jelentése.

30. Az alku

Mai világunk elképzelhetetlen *alku* nélkül, de az emberiség történetét is végigkísérik a legkülönfélébb alkuk. Gazdasági élet, háború és béke függ t le.

Hogy mi az alku? A szótár szerint üzletkötésre vagy egyéb megállapodásra törekv egyezkedés. Nos, ezek az egyéb megállapodások rejtik a titkot, hogy milyen az alku min sége, és bár elvileg mindkét félnek el nyére kellene szolgálnia, bizony gyakran nem ez lesz a végeredmény, de ha igen, akkor akad egy harmadik, aki szenved t le. Mindennapjainkban a politikai és gazdasági alkudozások döntenek el sorsunkat, életünk min ségét, mindennapi közérzetünket. Mert van jó alku és rossz, tisztességtelen alku.

Aki *alkuszik*, az engedmények árán is megegyezésre törekszik tárgyaló partnerével, de nem mindenáron, csak bizonyos engedmények árán. Az *alkusz* dolga a kereskedelemben az alkudozás lebonyolítása, és minél el nyösebb üzlet megkötése. Különösen a t zsdén, de a politikában sem árt, mifelénk legalábbis.

A politikában már *megalkuszik* az, aki el nytelen megállapodást köt. Ett l már csak egy apró lépés az árulás, vagy ez már talán az is.

Nyelvtörténetileg származékszó az *alkuszik*, az alku pedig az *alk* (1515 körül) alapszó igeneve.

Az *alku* f név egy t r l fakad az *alkot* igével. Különös és érdekes a nyelv, a szavak alakulása. Az *alk* bizonytalan eredet , talán ugor kori szót magyar képzéssel. A vogulban meg az osztjákban az *alt-* jelentése *hozzáilleszt, told, odarak*. Magyarul valami újat, mást hoz létre, vagyis alkot. Már az *alk* is képzett szó, mert a *-k*-val mozzanatos igét alkottak, és ezt képezték

tovább s tovább, míg végül eljutottak az *alkotás* f névig.

Gyönyör , ahogy az igéb l névszót képez a magyar. Ilyenkor mindig alkot, és emléket állít, mert a cselekvésb l valami végleges születik, egy új szó, egy új gyöngyszem, kincs. És nem lesz baj abból sem, ha ezt a kincset a szomszédok kölcsön veszik, s meg is tartják: a román *alc tui*, ami annyit tesz, hogy alkot, összeállít, létrehoz, a magyar szó átvétele.

Romániában soha semmi sem aktuálisabb, mint egy jó alku a politikában.

31. Madár

A magyar nyelv gazdagságát és szépségét akkor ízelhetjük meg igazán, ha betekintünk állatneveink birodalmába. Mivel a madárvilág a legváltozatosabb, és a népköltészetnek meg az irodalomnak, sőt a filmművészetnek is szolgáltat témát, én is bemerészkedtem ebbe a birodalomba, és csodálatos felfedezésekre jutottam.

Kezdem mindjárt *madár* szavunk eredetével. A 12. század óta ismert, de eredetét nem sikerült megfejteni. A *jómadár* német mintára keletkezett a nyelvújítás korában. A svéd ornitológusok készítette, magyarul is megtalálható *Madárhatározó* 722 európai madárfajt mutat be, és ezeket mind megnevezzük magyarul is. Egyr l szólok b vebben, s az a csodálatos nev és küllem *kerecsensólyom*. a turul, a mi legendás madarunk. Ahogy Anonymustól tudjuk: „...nagyon sok id múltán Magóg király nemzetségéb l vezére volt Szkítiának, aki feleségül vette Dentu-mogyerben Önedbelia vezérének Emese nev lányát. Ett l fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni csodás eset miatt nevezték el Álmosnak, mert teherben lev anyjának álmában isteni látomás jelent meg héja-forma madár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette t.” De a turul tovább kísérte a magyarság sorsát, és a monda szerint elvezette ket Levédiából Attila földjére, Pannóniába. Az oda vezet utat a magyarok nem ismerték, és a turul megmutatta nekik, s aztán elt nt örökre.

A mondának az a valóságalapja, hogy a magyarok anélkül, hogy tudták volna, valóban addig a helyig vonultak Európában nyugat felé, ahol a *kerecsensólyom* – a *turul* – fészkel. A *kerecsen* a régi oroszból, a *turul* és *sólyom* egy török nyelvb l, a csagatájából származik valószínűleg, azaz jövevényszavak.

Most pedig felsorolom a madárbirodalomból azokat a megnevezéseket, amelyek számomra a legérdekesebbnek és

legszebbnek t ntek, s amelyeket mindeddig magam sem hallottam egy-kett kivételével. Gyönyörködünk bennük, még ha képüket nem is mellékelhetem, de megnevezésük zene a fülnek. 30 név. Hogy kerek legyen a szám: *apácahantmadár, arab rigótímália, aranyszárnyú hernyófaló, azúrlombjáró, barna bülbül, bibircses bíbic, bóbitás alka, bukázósas, csicsörke, csilpcsalpfüzike, csuszka, dankasirály, ezüstalka, fehérfej kerceréce, fenyérfutó, fülemülesítke, gulipán, jégmadár, karmazsinpirók, k forgató, lunda, meggyvágó, nyaktekerecs, szapó, parti pityer, pettyes lile, piros lábú cankó, siseg füzike, tüzesfej királyka, zátonykócsag.*

Mindez akkor jutott eszembe, amikor egy felmérést olvastam arról, hogy ki mit tart a 10 legszebb magyar szónak. Az eredmény siralmasnak t nt, mert a résztvev k szegényes nyelvi fantáziájáról és sz kös szókincsér l tett bizonyosságot. A kérdés játéknak jó csak, akkor is ha Kosztolányi találta ki, s sem találta meg a legszebben hangzó szavakat, pl, amelyeket felsoroltam. Pontosabban beugratós, s akkor elérte célját. Minden magyar szó szép, mert anyanyelvünket er síti, s minél többet ismerünk, annál népesebb és er sebb anyanyelvi hadseregünk, szókincsünk és biztosabb a létünk.

32. Elképeszt és m ködik

Sokszor elmondtam már, hogy gazdag a magyar nyelv. Különösen a Kazinczy-féle nyelvújítással gyarapodott sokat, hiszen több mint tízezer új magyar szót teremtettek vagy újítottak fel a 19. század els felében. Különösen nagy szám ez, ha tekintetbe vesszük, hogy az átlagember alig néhány száz szót használ aktív szókincsében, a m veltebbek is – gondolok itt az írókra els sorban – csak néhány ezret jó esetben. Szokás Arany Jánosra hivatkozni, aki a legtöbb magyar szót alkalmazta, s ellenpéldaként említhetném Adyt, akinek Kosztolányi azt vetette a szemére többek közt, hogy szegényes a szókincse. *Írástudatlanok árulása – különvélemény* cím írásában azt állítja Ady ún. nyelvteremt zsenijér l, hogy egyszer en a magyar nyelv ismeretének hiányából fakad.

Nos, manapság lenne csak igazán szomorú Kosztolányi, ha a médiát nézné-hallgatná, olvasná. Els sorban az anyaországbeli különösen a kereskedelmi szánalmas, de követi a példát az erdélyi is. Szegényes szókincs, magyartalan mondatok, fogalomzavarok, idegen szavak áradata indokolatlanul, és sorolhatnám, hogy riporter és riportalany, hírszerkeszt és sztár hogyan silányítja anyanyelvét m veletlensége vagy felületessége okán.

Van két szó, amit naponta többször hallok szájukból, s aki kiejti, arról már tudom, hányadán áll édes anyanyelvével. Egyik melléknév ill. jelz , a másik ige.

Elképeszt hallok naponta többször ezt a jelz t, holott lehet az a jelenség: *fantasztikus*, – túlzó, ha *szédületes*, – elismerésre vagy csodálatra méltóan *káprázatos*, – ha valószer tlen is, akkor *hihetetlen*, – s ha riadtsággal vegyes meglepetést kelt *megdöbbsent* , *megáll az ész vagy az ember esze* illetve *óriási* pusztán a nagysága miatt a Szinonima szótár szerint. De ide sorolnám a *riasztó*, *szuper*, *félelmetes*, *megindító*, *megható*,

elkeserít , *érdekes*, *érdekfeszít* , *lehangoló stb.* jelz ket csak úgy kapásból. Ilyen b ség mellett mi, hallgatók, néz k a nyelvi étlapunkról mindig ugyanazt kapjuk, mert ezek az urak és hölgyek vagy nem ismerik a nyelvet, vagy csak lusták.

M ködik (vagy nem) manapság minden. Nincs még egy ennyire lekoptatott, semmitmondó igéje a magyar nyelvnek, mint ez. Már a szívem is *m ködik*, és nem *dobog*, az agyam is *m ködik*, és nem *jár*, hogy *gondolkodásról* ne is beszéljek, a gyomrom sem *emészt*, csak *m ködik* jól-rosszul. A gondolat sem *hat* vagy *érvényesül*, hanem *m ködik*. Az ember sem *dolgozik* vagy *tevékenykedik*, csak *m ködik*, az orvos vagy ügyvéd valamikor *praktizált*, ma *m ködik*. Pedig sok dolog csak *funkcionál*, ritkábban *fungál*, és milyen jó hangulata van a megfelel helyen e szónak. Ha gép, akkor *szuperál*, *jár*, *megy*, az üzem *termel*, s a gyógyszer vagy a kezelés *hat*.

Sok minden nem *m ködik*, például a gazdaság *stagnál* vagy *visszaesik*, a kormány impotens, és *nem tud kormányozni*, az államelnöki hivatal a f nőekkel együtt *hiperaktív*, és a nagy aktivitása a diktatúra felé *vezet*. Közben mindenki akcióba *lép*, azaz *m ködni* kezd, és *tiltakoznak* a bírák, a vasutasok, a postások, a tanárok. Sztrájkhullám közeleg. *Ébredszik* a civil társadalom, de még nem *m ködik*.

Végül e szavakhoz ill közhely: *elképeszt* , hogy igazándiból milyen nehezen *m ködik* minden manapság. Értjük egymást, ugye?

33. Igaz és valódi

Rég nem hallott, egyik kedves József Attila-versemet mondta el nemrégiben a tévében egyik jeles magyar színészünk. Van egy sora ennek a költeménynek, ami évtizedek óta izgat. Arra kéri a költő a fasizmus idején (1937) Budapestre látogató német írózszenit, *Thomas Mann üdvözlése* című versében, hogy: „Te jól tudod, a költő sose lódit: az igazat mondd, ne csak a valódit...” Az igaz az nem valódi vagy a valódi nem igaz, miért tesz a költő ilyen cezúrát a két fogalom közé? Aztán kutakodni kezdtem, mi az az árnyalatnyi különbség köztük, amit alig érzékelünk? Az *igaz* belső nyelvi fejlemény a 13. század közepén, a jog területén, a *valódi* jóval később, 1760-ból, és a *való* származéka. Az *igaz* elsődleges értelme, hogy a tények összefüggéseit, a valóságot híven tükrözi, igaz a valóságosan átélte, szinte és valódi tényállás, de mondjuk azt is, hogy igaz ember. A felsorolásból világossá válik, hogy az igaz, több mint a valódi.

Mai világunkban ránk zúdult az a valóság, amiben az igaz meg a valódi is csak vendég, és kapkodjuk a fejünket, mert az az igazság, hogy virtuális világban kezdünk élni, és valódinak érezzük. Az informatika, elektronika olyan helyzetekbe sodorja a felnőtt embert, a gyereket meg úgy szocializálja, hogy fogalma sincs, mi az igaz, vagy mi a valódi? Két évtized alatt annyit változott a körülöttünk lévő világ – na nem a politikusok, hanem a tudomány jóvoltából, aminek lassan profit a neve –, hogy néha az a benyomása az ember fiának, más bolygóra csöppent, virtuálisan legalábbis. A gyerek, aki beleszületett ebbe, azt hiszi, ez az *igazi valódi világ*.

Am élnek ezen a bolygón más élő lények is az emberen kívül. Ők aztán végképp nem értik, mi és miért történik velük, csak alkalmazkodni próbálnak. Különösen az emlősök sínylik meg az ember megfigyelését, de a növények, elsősorban a fák, meg az alacsonyabb rendű állatok és hüllők, madarak is, akikről úgy

sejtik, hogy seik a dinoszauruszok. (Még hogy nincs evolúció!) A korszaki szaki még odafigyelt környezetére, s csak annyit vett el t le, amennyire szüksége volt öfenntartására. A civilizáció elhozta az ember számára a megváltást: bármennyit. Ha cinikus lennék, azt mondanám, hogy igaz, miszerint az ember olyan önz , hogy saját valódi világát pusztítja el.

34. A baki

Baki – így becézik a magyarban a nyelvi baklövést. Nem vagyok nagy híve a becézgetésnek, de az Értelmez Szótár értelmezi, és azt írja, hogy rádióban, színpadon *stb.* nyelvbtlást követ el, aki bakizik. Romániában aztán csak úgy teremnek úton-útfélen. Mert, ha ismer sőmnek vagy akár idegennek rossz házszámot mondok, vagy az alfát és almát összekavarom, az nem okoz nagy galibát, csak kett nk közt, s valahogy kibogozzuk, na de amikor az állam elnöke, aki jelöli a f város egyik kerületének (amib l csak néhány van, pontosan nem tudom, hány, de tíz alatt) polgármesterét az ország miniszterelnökének, és nem tudja, hányadik kerületb l jön, csak azt, hogy milyen remekül rendbe szedte azt a kerületet, és mondja rendületlenül, hogy három, miközben négy (vagy fordítva), a jelölt kiigazítja, és ez az államelnök a román f város f polgármestere volt, akkor minden ép esz , gondolkodó polgár el tt megjelenik a nagy kérd jel, hogy ki ez a pasi, aki már hosszú ideje az orrunknál fogva vezet, miközben a politikában fontos elemi dolgokról nincs fogalma?

A f városban székel államelnöknek minimum a kerületi polgármestereket ismernie kell, hiszen folyton találkozik velük, és Bukarest nem New York vagy akár Budapest, ahol 20-nál is több kerület létezik. Igaz, legnehezebb tízig elszámolni.

Ilyen bakik már minisztereket, államf ket vittek a kispadra, ahol aztán tanulhatták a leckét. Ha éberebb és igényesebb lenne a civil társadalom országunkban, ami sajnos nem létezik, csak a nyájszellem, nem hagyták volna szó nélkül.

35. Csór a csóró csóré

Csórók lettünk. Minden elnökválasztási és más kampányra elcsórták és csórják ma is a bandájuk szájának betömésére az adófizet állampolgár szerény jövedelmét, így kopasztanak meg, azaz leszünk csórék, és mehetünk mi is csórni azaz lopni, rabolni, mert lóvé nem vagy alig lesz a megvonások miatt. Ja kérem, úgy kell nekünk, ha nagylábon próbáltunk élni!

A *csór* ige, ha valaki nem tudná, azt jelenti magyarul, hogy lop. Érdekes, hogy a Szinonima Szótár nem ismeri, csak azt, hogy csen, csempész, plagizál, és ami érdekes: *rajzol* az argóban. De argó a *csór* és származékai is. Cigány jövevényszó (Roma? Nevetséges! k sért dnének meg leginkább, ha azt mondom!), 1890 óta használják a magyarok. Indoeurópai eredet , az óindben meg a hinduban is hasonló értelme van.

A *csóró* is cigány jövevényszó, azt jelenti szegény. 1602-t l megtalálható nyelvünkben. No, itt a vagy-vagy! Vagy a cigány vocatívusa, vagy a *purde* szó hatását tükrözi, azt jelenti, hogy szegény, sz kölköd . A *csóré* átvétele is lehet, ami meztelent jelent, de mifelénk használjuk a *csurdé* alakot is, nyelvjárásokban, hasonló jelentésben.

A csórónak nincs lóvéja, sokszor úgy tesz róla, hogy csór, vagy csen.

A *lóvé* is cigány jövevényszó az argóban, indoeurópai eredet , ott pirosas fémet jelent, az óizlandiban pedig vöröses vasércet. A papírpénz ugyebár jóval kés bbi találmány. El deink csak fémpénzeket ismertek.

A *kopasztásról* annyit, hogy származékszó, a *kopik* igéb l lett az oly divatos *kopasz*, ami már 1292-ben is megtalálható nyelvünkben. A kopasz férfiakat nevezik manapság b rfej eknek is, és sok negatív képzet és cselekedet társul

hozzájuk. Mivel a *vel* igeképzés *vel* megjelent a *kopaszt* 1531-ben. Bennünket, embereket most, állatot azóta is kopasztanak, megfosztanak anyagi javainktól vagy a szárnyastollától.

A *kopik* ige valószínűleg hangutánzó-hangfestés eredetű. A szót a *koppant* igével azonos török fakad, és más uráli nyelvekben is fellelhető.

36. Divatszavak

Megígértem magamnak, de persze nem tartom be, hogy elkerülöm a könyvesboltokat, mert már nincs hely könyvek számára a lakásban. Esti sétám közben mégis bekukkintottam az egyikbe. Szótárkedvelő és -olvasó lévén, no meg anyanyelvét szerető ember, rövid keresgélés után rábukkantam egy ritkaságra: *Molnár Csikós László Divatszavak* című gyűjteményére. Ahogy az alcímben szerepel „222 újszerű szó és szójelentés részletes magyarázata”. A szerző az Újvidéki Egyetem tanára és az él, nap mint nap használt nyelv jelenségeivel foglalkozik. Már az is külön érdekessége a könyvnek, hogy nem anyaországi a szerzője, és ennek ellenére vagy talán éppen ezért kitűnő megfigyelő, átvett szakértője a magyar nyelvnek. Bizonyoság ez arra is, hogy az anyaország határán túl is van élete és gondozója anyanyelvünknek.

A gyűjteményt a budapesti Tinta Könyvkiadó jelentette meg 2008-ban. Erről a kiadóról mifelénk is illik tudni azt, hogy elsősorban a magyar nyelv tudományos kutatásával kapcsolatos műveket és szótárakat gondoz. Első helyen említeném az Etimológiai Szótárt, de többet mond a 2010. júniusi sikerlista: 1. Találós kérdések 2. Családnevek enciklopédiája 3. Növénynevek enciklopédiája 4. A nyelvrokonságról 5. 12 Scientists on the 21st Century 6. Új szavak I. 7. Angol-magyar alapszótár 8. 12 tudós a 21. századról 9. Legyőzöm a diszlexiát! 10. Francia-magyar tematikus szólásszótár.

A *Divatszavak* című műve megnevezés már önmagában is újszerű, a 222 szó érdekes válogatás, nyilván ennél jóval több van, de valahol abba kellett hagyni. Mik is azok a divatszavak? Az igen elterjedt, széles körben használt új szavak, amelyek a nyelv sajátosságaihoz alkalmazkodva keletkeztek, különösen a számítástechnika és internet-használat hozott be nyelvünkbe szép számmal ilyeneket (pl. adathalászat, felülír, blogger, villanyposta, vonalkód, webmester, webtvé) vagy a pénzügyvilág

(pl. bankképes, költségkímél , lenyúl, leperkál, nonprofit, pénzmosás, piacorientált, t zsdecápa), a sport (dodzsemstílus. kung-fu, lánbtenisz, tájfutó, gólöröm, tétmérk zés), a politikai élet, jog és média (kampányíz , kiszivárogtat, lobbizik, médiamogul, médiasztár, ombudsman, országjelentés, piacorientált, vádalku, sztárügyvéd, valóságshaw, zsebszerz dés), a kereskedelem (diszkont, hipermarket, üzletlánc). A divat világából meg a szlengb l is sokat idézhetnék, de nem reklámozom ket. Megteszik használói és felhasználói különösen a folytatásos tévéfilmekben, de az írók sem fukarkodnak vele, mert így vélik hitelesen leképezni saját korukat. Lelkük rajta!

A szerz a szavakat értelmezi, keletkezésüket és használati körüket is megmagyarázza, és hasonló mintákat is idéz. Mindezt nagyon közérthet en, bárki számára hozzáférhet en.

Az én kedvenc divatszavam a *nyelvmentor*. Ebb l a szócikkb l idéznék is: valamelyik magyarországi egyetemre jelentkez re vonatkozóan „Ha a továbbtanuló szívesen foglalkozna alkalmazott nyelvészettel, az új tanulmányi rendszerben érdemes jelentkeznie a magyar szak nyelvmentor szakirányára. Ez voltaképpen a nyelvtechnológia szakiránynak az az ága amely az alkalmazott nyelvészet mesterszakot készíti el . A nyelvmentor szakirány a közoktatás és közigazgatás számára képez szakembereket.

Magának a *nyelvmentor* szónak a jelentése ’nyelvi tanácsadó’.”

37. Múzeum télre-nyárra

Divatos szavakról szóltam nemrégiben, most rábukkantam egy olyan szöszedetre, amely a *Szómúzeum* címet viseli, Hajdu Endre a szerzője, és a Tinta Kiadó jelentette meg. A benne fellelhető szavak között igen sok nemcsak mosolyra, de egyenesen harsány nevetésre ingerli a böngészőjét, különösen, ha szereti az ízes nyelvi fordulatokat. Ám arra is figyelmeztet a könyv, hogy mindazok a nyelvi klisék, amelyek egykor oly divatosak voltak, manapság már nevetségesegeknek tűnnek. Szóval írók, olvasók és nyelvrendítők – mert újító alig akad még a hivatásosok között is –, figyelem, senki se higgye nagy gúnyjében és mai talmi dicsőségében, hogy amit ír, mond, azt nem nevetik ki néhány év múlva, és jobb esetben a szómúzeumba kerül. Remélem, köztük lesz pl. a trendi, és minden olyan angolból a latin közvetítésével – mert az angol nyelv majd 50 százaléka latin jövevényszó – nyelvünkbe beáramlott divatszó, amit magyar szóképzéssel, szóösszetétellel és egyéb nyelvi mágiával pontosan, szépen kifejezhetünk magyarul is. A múzeumba látogatnunk nem kell, ez hazavihető, otthon tartható, és szórakoztató olvasmány. Idézhetünk belőle társaságban, írásban-szóban. Nagy a nyelvhasználó leleményessége, amikor ilyen szavakat talál ki, hogy „patkolt út”, ami Széchenyi István szerint a vasút, vagy a kapolcsi népnyelvben az autó „magától gyűtt kocsi”, s Ady „honkanász” megnevezése a konzervatív politikusokra. Sorolhatom tovább, ahogy a szöszedet is teszi elszórt témakörök szerint majd betűrendes mutatóban. Néhányat még idéznék, hogy a szórakozzon a kedves olvasó, akár keressen és találjon hasonló megnevezéseket önmaga számára környezetében. Íme, a háborúban vagy díszlövéshez a „rézprókátor” azaz az ágyúszól (a prókátor ügyvéd s a latinból jött), „apostolkapcát” reggelizik, aki zsíros lángost eszik, „hideg nyilat” a fagyalt, „sárgalegény” a puliszka, „törökmaszlag” az ópium. Az írói álnevek igazán szellemesek: a 100 éve elhunyt Mikszáth Kákai Aranyos, Örömfői Vidor Péter fia, Koppantó Pál Jókai, Arany János

Karakány Jónás, Bajza, a kritikus és szerkeszt Nyirkáló Ödön, s a kedvencem, Valag Ádám azaz Szilágyi Tibor. Folytathatnám az élet minden területér l, a kémiától a földrajzi neveken át, az állatvilágból stb. Igaz, ami az alcímben áll, a könyv valóban „ódon, furcsa, érdekes, bolondos, emlékezetes szavak, nevek, címek tára”.

38. Maszlaggal a csávában

Csávában vagyunk nyakig, s még mindig különböző maszlagokkal etetnek. Mi, vagyis az ország népe be is veszi, és kábult le. Lassan már ki is dől. Most nem sorolom vezeték melléfogásait és húsba vágó, kegyetlen, ostoba, intézkedéseit, inkább arról beszélnék, hogy mi is az a csáva meg a maszlag. Legalább tudjuk, mit is miben vagyunk.

A csáva szláv eredetű szó, és több jelentése is van. Első sorban a borszerzésben használt kifejezés, így nevezik azt a maró folyadékot, amiben a nyers borsot cserzik. Balázs Géza érdeklődésekre a következő jelentéseit sorakoztatja fel: nyersbors érleléséhez használt lé, lúg, vetőmag kórokozóit elpusztító vegyszeres lé, savas-lúgos folyadék, moslék, kifejezésekben: kellemetlen helyzet. Vagyis olyan helyzet, amiben nemigen van kiút. Szabó T. Attila Sztörténeti Tárában 1580-ból említi az első írásos adatot. A szöveg szerint Kolozsváron a bírakat arra szólítják fel, „utcánként eljárják az várost, és kiáltás meg, hogy se trebelt, se egyéb büdös undokságokat ki ne öntse senki, se káposzta levét, se az borbélyok az lúgot, se az szűcsök az csávát”.

A maszlag vándorszó, megtalálható a törökben, bolgárban, szerb-horvátban, lengyelben, de még a bajor nyelvben is. Az arab *masliük* név növénynév a forrása mindnek. Maga a növény a burgonyával rokon, tölcseres virágú és mérgező, de a nadragulyát is nevezik így. A magyarba természetesen oszmán-török közvetítéssel került a 17. század végén, és mérgező növény volt az első dleges jelentése, később átvitt értelemben, akár csak a csávát, a maszlagot is használták és használjuk metaforaként olyan értelemben, hogy „nem ettem maszlagot” azaz mérget.

A Pallas Nagylexikona írja, hogy török maszlagnak nevezték el deink az ópiumot, tehát arra is vonatkozhat, hogy „nem

hagyom magam elkábítani”. Zrínyi Miklós *Török áfium ellen való orvosság* című röpirata jut eszembe, merthogy oly keveset változott a világ lényegiekben, csak a hatalom lett más.

Az ópium latin eredetű szó, oda pedig a görög *ópion*-ból került (jelentése 'lé, nedv'); régies elnevezését a törökországi Afiun Karahisszar város nevéből kapta, ahol nagyban állították el. Az ópium története időszerűségünk eltt kezdődött, Európában és Ázsiában egyaránt ismerték. A gyógyászat kezdetektől használták fájdalom-csillapítónak. Az erre vonatkozó első adatok több mint 3500 évesek. Amikor még gyógyszerként alkalmazták, az ópiumot kizárólag szájon át vették be. A 18. században már felismerték gyilkos hatását. Kábítószerként először Törökországban fogyasztották, ezért lehet török maszlag. Azóta is terjed és gyilkol, de a legjobban menekült üzletágak egyike. Ja, igen, mákból vonják ki. Ezért aztán mákonynak is nevezik vagy inkább nevezték magyarul.

Ha továbbra is bevesszük a szóadagot, akkor szép álmokat mindnyájunknak.

39. Kenyéren és vízen

Kenyéren és vízen is megél az ember, ha a szükség úgy hozza, hosszú ideig. Ideje utánanéznünk tehát, hogy mi a története *kenyér* és *víz* szavunknak.

Nos a Szófejt Szótárból azt tudhatjuk meg, hogy elször 1395 körül említik, és valószínűleg átvétel a permi alapnyelvből, mert a votjákban *kenír*, *kener* alakban fordul elő, ami a dara, darakása, derce megnevezése. A magyarban az -n-b hanghelyettesítéssel -ny lett, és a jelentése ugyanaz volt, mint a votjákban.

A kenyér ma „gabonafélék, ill. kukorica lisztjéből sült, erjesztett tészta, az újkorban alapvető néptáplálék. A falusi lakosság és a városi családok egy része a 20. századig maga készítette. (...)”

A K-Dunántúlon, az Alföld és Erdély nagy részén búzalisztból, a Dunántúl többi részén, a Duna–Tisza közén, a Nyírségben, északon és Erdély egy részén rozslisztből, az átmeneti övezetekben a két liszt keverékéből sütik a kenyeret. A Keleti-Kárpátok magyar lakosságánál önálló alapanyag az árpa. Kukoricakenyeret sütnék rendszeresen az Alföld ÉK-i peremvidékén (Kraszna-Szamos-Tisza mente). Somogyban a rozs–kukorica-keverék a jellegzetes. Az alapanyag kiegészítése más lisztfélével gyakori szükségmegoldás; búzakenyérnél burgonyával elég rendszeres.”– írja a Néprijai Lexikon.

A ún. civilizált világban el sem tudjuk képzelni kenyér nélkül az életünket, ezért aztán olyan összefüggésekben is használjuk, hogy *kenyere vagy nem kenyere valakinek* valamilyen szokás, jelenség: pl. ami ritka, hogy nem kenyere a hazudozás, vagy ha elveszítette a munkahelyét, mint manapság is sokan, akkor úgy véljük, *elveszítette a kenyerét* azaz a megélhetését, s t a létét fenyegetik szegény embernek. Ha viszont sikerült

munkahelyhez jutnia, nagy az öröm, mert *kenyérbe esett*. Ha másként nem, hát úgy, hogy *lekenyerez* valakit, vagyis megvesztegeti az illetékest. És lehet, attól a pillanattól már *kenyeres* pajtások is lesznek, bár hiszem azt, az ember nem így válogatja a barátait.

Ám a kenyér nem elég, nélküle – s most mindenféle táplálékra gondolok – elég hosszú ideig kibírja az ember, víz nélkül azonban nem, hiszen ez a földi élet alapja. Két-három napnál tovább az orvostudomány mai állása szerint az ember nem élheti túl a vízhiányt. A tudománynak még nem sikerült megfejtenie, hogy mi is a víz, hogyan keletkezett, de *víz* szavunkat már a 12. század végén leírták, ám jóval azelőtt használták, hiszen *si* urál kori szó.

Maga a víz mint ásvány és kalcium, halmazállapotától függően gőz, illetve hópihe vagy jég, mérete jéghegy és gleccser. Bár a Föld felületének 71 százaléka víz, mégis szárazságot szenvedünk, mert az édes víz, amit naponta használunk és pocskékolunk, ennek alig 2,5 százaléka, és fogy.

Dr. Masaru Emoto japán gondolkodó elmélete szerint a víz él, kristályszerkezete megváltozik a zene hatására, s tiszta érzésekre és leírt gondolatokra is reagál. Ezt kísérletekkel és fényképekkel próbálta igazolni. Nem visszhangtalanul, mert e témában írt könyveit 25 nyelvre fordították, s hamarosan világhírű lett a víznek köszönhetően.

40. A bet

A bet és a könyv életünk tartozéka, épp úgy mint a mindennapi táplálék. Nincs nap, hogy valamilyen alkalommal ne találkoznánk a bet vel, annak valamilyen változatával. De én most nem a különböző ábécékr l, hanem a *bet* szavunk eredetér l és értelmér l szeretném elmondani, amit eddig megtudtam róla.

A bet az Értelmez Szótár szerint, s amint azt mindnyájan tudjuk, a beszédhang írott vagy nyomtatott jele. Tehát a bet t sosem ejtjük, ezért jó, ha kerüljük az olyan szófordulatokat, hogy ezt vagy azt a bet t nem tudja, vagy ki tudja mondani pl. a kisgyerek vagy a beszédhibás ember. A bet t senki sem tudja kimondani, illetve kiejteni, csak a bet nek megfelel beszédhangot. Bet szavunk török jövevényszó, mint annyi sok szó nyelvünkben. Az oszmán törökben a *bitik* azt jelenti, hogy írás. Megfelel i megtalálhatók a mongol és mandzsu-tunguz nyelvekben. Hogy pontosan mikor került hozzánk, nem tudható. Lehet, hogy a honfoglalás el tt, de lehet kés bbi átvétel.

Hogyan kezd dött, hogyan született a bet ? Több tízezer éve a barlangok, sziklák falára festett rajzok, melyek állatokat, napot és holdat ábrázoltak, el ször csak a megjelenített tárgyakat szimbolizálták, kés bb kiejtett hangokat visszaadó hangírassá alakultak át. Ez több fejl dési fokozaton keresztül történt. A két legfontosabb állomása: az egyiptomi hieroglifák és a babilóniai ékírás megjelenése. Az els ábécén alapuló kizárólag kiejtett hangokat jelöl írásmód Föníciában Kr.e. 1500 körül keletkezett. Ezt a hangírást fejlesztették tovább a görögök. k jelölték el ször a magánhangzókat is, s bevezették a balról jobbra írást.

A rómaiak továbbfejlesztették a görög bet képet, és létrehozták a római kapitális (csupa nagybet azaz verzális) írást, melynek legszebb példái a Római Forumon *Traianus*

oszlopán lelhet k fel. A bet ket el ször megdöntött széles ecsettel a „tipográfusok” felfestették a kövekre. Ennek a d lésszögnek köszönhet az átlós tengely. Majd az „operátorok” kalapáccsal és vés vel kivésték a bet ket. A száraz végz déséhez mer legesen még odakoppintottak egyet, így zárva le a formát. Ekkor kaptak kis talpakat a bet k, ezzel is megkönnyítve a bet k, szavak felismerését és a szöveg olvasását.

Az írás terjedése és mindennapi használata során szükségessé vált az olyan írásforma, amelynek bet i könnyen és gyorsan lejegyezhet ek. Így született meg az unciális írás, melyben már kisbet ket (kurrenseket) is használtak. Az írásra használt felület is megváltozott. A hatodik századtól állati b rb l készült pergament használtak, aminek a felülete lényegesen finomabb az addig használt papirusznál. Az íróeszköz is más lett, a korábban használt nádtollat könnyen kezelhet , rugalmas lúdtoll váltotta fel.

A könyvnyomtatás feltalálásával vált lehet vé a bet k tömeges ismerete, általában az olvasás. A nyomdászok, tipográfusok, pl. Misztótfalusi Kis Miklós is, igyekeztek kecses, jól olvasható bet ket tervezni. A mai tipográfusok bizony gyakran nem az olvashatóság szempontjait tekintik els dlegesnek, hanem azt, hogy dekoratív legyen, a ma divatos dizájnos formákat kövesse a szöveg, s egyre több kiadvány, reklám groteszk azaz talp nélküli bet kkel jelenik meg. Míg ez a bet típus az interneten viszonylag könnyen olvasható, nyomtatott formában már igencsak fárasztó a szemnek, és lassítja az olvasást. Ezért aztán nem árt jól megfontolni, hol és mikor használjuk.

A kézirás bet i? Az egészen más, de manapság lassan elfelejtjük, hogy gondot fordítsunk rá, mert alig használjuk.

41. A könyv

Hosszú az útja a bet nek, amíg könyvvé áll össze. Amióta a 15. században Gutenberg feltalálta Európában a könyvnyomtatást, azóta válhatott tömegtermékké a könyv, és tulajdonképpen az az nagy érdeme, hogy kidolgozta az ehhez szükséges technikát. Azóta beszélünk Gutenberg-galaxisról. Els nyomtatott könyve a Szent Biblia volt. Könyv természetesen korábban is létezett, de azokat kézzel írták, és kódexek. De err l majd máskor.

A magyar *könyv* szó a 13. században jelent meg nyelvünkben, vándorszó lévén messzir l érkezett, mégpedig a távoli Koreából (kwen). A koreaiak ugyanis ellentétben a kínaiakkal, akik a nyomtatás feltalálói, nem agyag-, hanem jóval Gutenberg el tt már fémb l készült bet mintákat használtak, a 15. század elején a koreai kormány egy öntödét is fenntartott nyomóelemek gyártására.

Hasonló hangzású a könyv szó az ujjgur, akkád, mordvin, óbolgár (knyiga) nyelvekben is. „Végs forrása és a közvetlen átadó nyelv tisztázatlan. A szó régebbi változata *köny* , *köny* volt, mai *könyv* hangalak elvonás a szabályosan létrejött v-s t változatot tartalmazó toldalékos alakból” – írja az Etimológiai szótár.

A magyar könyvnyomtatás úttör je Hess András, aki Mátyás idejében Rómából érkezett Budára 1471 tavaszán, 1472-re már két könyve jelentet meg: *Cronica Hungarorum* (Magyarok Krónikája), és a Magnus Basilius *De legendis poetis* – Xenophon *Apologia Socratis* (A költ k olvasásáról – Socrates véd beszéde, a két m egy kötetben). Mátyás halála, a mohácsi vész s a reformáció elindulása a 16. századot ugyancsak z rzavarossá tette. De jót tett a könyvkiadásnak. Új nyomdák jelentek meg a törökök által el nem foglalt Erdélyben. El ször Brassóban Honterus, majd nem sokkal utána 1550-ben a most

500 éve született Heltai Gáspár és Hoffgreff György Kolozsvárott alapított nyomdát. Heltai nemcsak az els magyar prózaíró német származása ellenére, de a magyar helyesírás megalapozója is azzal, hogy a nyomdájából kikerül m vekben egységes helyesírást alkalmazott.

Innen már szinte egyenes út vezet a tömegkiadványokig, a számítógép alkalmazása pedig szinte könyvinváziót eredményezett, amib l nem egyszer dolog kisz rni a valódi értékeket. Ez azt is jelenti, hogy a könyv értéke devalválódott. Pedig egy szép könyv megtervezése és kivitelezése ma is m vészet. Ehhez az írón kívül két dolog szükségeltetik még: egy jól képzett, szakmáját m vészi szinten ismer tipográfus és egy jól felszerelt nyomda. Manapság mindenki, aki írni tud bármit, könyvet ad ki. Természetesen a telített piac nem tudja befogadni. Az értékesek, amelyekben a tartalom, a tipográfia és a nyomdai kivitel harmóniában van, úgysis megmaradnak. Remélem.

42. Dicsőség

„Dicsőség a magasban Istenünknek” – ezekkel a szavakkal kezdik a magyar irodalom legkiemelkedőbb műve, Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeménye. „Régi dicsőségünk, hol késeled az éji homályban?” – kérdezi és kérdezhetjük mai napig Vörösmartyval, aki a *Zalán futása* című honfoglalási eposzát kezdi ezekkel a szavakkal. Választ erre csak a történetírás adhat, de megoldást nem. Az a politikusok dolga lenne a 21. században.

Mindenesetre a fenti idézetek is bizonyítják, mennyire fontos egy nemzet, de az egyén, legyen az művész vagy egyszerűen csak halandó polgár számára a dicsőség pillanatának megélése, eljövetele, a benne való lelki fürdés és hit.

Érdekes módon a Szófejtő Szótárban nem találjuk a szót, csak a *dicsér* igét, ami a *dics* törzsből fakad, akárcsak a *dicsőség*. A *dics* önmagában is a régi magyarban dicsőség, dicsfény, dicséret jelentésben élt, de hogy honnan származik, nem tudják. Szabó T. Attila az Erdélyi Szótörténeti Társaságban azt írja, hogy itt minálunk, Erdélyben 1723-ban találta az első írásos emléket, ami végrendelet lehet: „en minden jóvaimat az mint eddigis most is hagyjon a T. Colosvari Calvinista Ecclesianak Isten dicsőségére”. 1736-ból már jóval érdekesebb szöveget, népszokást idéz: „Mikor osztán a faluhoz közel érkeztének az hol az lakodalom volt, az főgazda a győrt kiküldötte...avval egy bizonyos czélon megállottanak, akkor az vlegény részről egynehány paripát külön állítottanak... mikor osztán jelt adtanak... az kinek az lova a győrtől hoz legelsben érkezett, azon az lónál nyerte el az győrt, s volt dicsőségire s dicséretire is.” Hát igen, akkor még Isten dicsége volt a fontos, és a versenyszellem tisztasága hozta a világi dicséget. Talán ez utóbbi halt ki leginkább a 21. századra az ember életéből, hiszen a sportban, a vállalkozásokban, az üzleti életben mindenki a dicséget hajszolja, de a tisztességes eszközökkel küzdő többnyire alul marad.

A dics alapszóból számtalan származékszó keletkezett, a már említett *dicséret*, de a *dicsekvés*, *dics ség*, *dicsfény*, *dicstelen*, *dicsvágy*, *dics* , *dics ült*, s t a nagy ritkán használt *dicsériáda* a ciráda mintájára.

Nyilván a túlzásokat jelöli nem kis humoros, ironikus éllel. És erre, mármint a humorérzékre ugyancsak nagy szükségünk van, hogy ezt az áldics ségeket hordozó világot élhet nek érezzük. Morus Tamás imájába foglalta, s vele én is hogy:

„Adj uram humorérzéket!

Segíts, hogy értsem a tréfát,

Hogy vidám legyek,

És másokat is fel tudjak vidítani.”

43. Néz meg tekint

Elhatároztam, megnézem és kikutatom, hogy miért *néz* a magyar ember, ha valamit látni akar, és nem a *szemb* l képzett *szemez* igét használja például? Mert ha *szemez*, akkor, incselkedik valakivel vagy valamivel, különösen a lány a fiúval kamaszkorában, de kés bb is, csak akkor már asszony a neve, és incselkedésének vége házasságtörés meg válás. Na, de mikor és hova tekint, és miért keverjük id nként a két igét? Ha el kel sködünk, akkor meglehetünk mindent, ha nem, egyszer en csak megnézzük – magunknak. Mindebb l egy dolog biztosan következik, hogy a *lát* igénknek igen sok szinonimája van, s ha tovább képezzük f névvé vagy melléknévvé, ha még emlékeznek ezekre a nyelvtani fogalmakra, akkor lehet bel le verscím, mint Batsányi János A látó cím nevezetes verse, s a kevésbé nevezetes, de tájainkon ismert, a verscímet kölcsönöz szépirodalmi folyóirat neve, Látó, nével nélkül.

Nos, *néz* a magyar ember sid k óta, mert a szó töve is si, finnugor eredet , s magyar szóképzéssel alakult ki. Ha összevetjük a különböző finnugor nyelvekben el forduló tövekkel, mindnek az el zménye a *néz* jelentés *-näke*. Érdekes, amit a Szófejt Szótár ír, mégpedig: „Az si szóbelseji mássalhangzó nyelvünkben szabályosan magánhangzóvá alakult, a hangváltozásra vö. *nyúz*.”

Miért nem jó összekeverni, ha *néz* valamit az ember a *tekint* igével? Már csak azért sem, mert az Értelmez Szótár a *néz* els dleges jelentését így határozza meg. „Szemét, tekintetét úgy irányítja, hogy lásson valakit vagy valamit. Képeket néz. Tekintetét valahová irányítja.” De vajon mióta tekintünk bármit? Hát jó régen, si finnugor kori szó ez is. Az ugor alapalak a *täkk* . Mozzanatos képz vel alakult aztán bel le a *tekint*. Itt még nem ér véget a történet, mert nyelvünk használói jó szokásukhoz híven tovább képezték, s lett bel le *tekintet* f névként majd

tekintget gyakorító formában, akárcsak a *bólintgat* s t a *kacsingat* esetében. A *f* név is tovább fejl dött, és lett bel le *tekintetes*, megszólítás is volt, gondoljunk csak a „tekintetes urakra” vagy „tekintetes asszonyokra” irodalmunkban Móricznál, Mikszáthnál, Jókainál stb. Meg itt van egy másik névszói alak, amit szinte már alig használunk, a fiatalok alig ismerik, és a hozzá társuló tartalom nagyon hiányzik a mai világból, mert kevesen érdemlik ki, hordozói is kivesz ben vannak, s ez a *tekintély*. Elég nagy baj ez, külön téma. Hogy miért lenne ez fontos? Többet kell és lehet gondolkodni ezen. Nem is ártana!

Visszatérve igénkhez, a *néz* számtalan szinonimája sorolható fel: *bámul*, *bambul*, *szemlél*, *szemügyre vesz*, *nézeget*, *nézel dik*, *ámul*, *ámuldozik*, igeköt inknek köszönhet en *megnéz*, *elnéz*, *felnéz*, *lenéz*, *kinéz*, *benéz*, és lehet tovább sorolni, jó játék. Képzéssel lett bel le *nézet*, *nézeteltérés*, *néz pont*, *néz tér*, *néz közönség*, *nézve*, *nézvést* stb., és ezekhez a szavakhoz mind szinonimák társulnak.

A *tekint* is beletartozik mondhatnám betekint a sorba, *kitekint*, *megtekint*, *eltekint*, *feltekint* tekintettel arra, hogy ehhez is szem és látás szükségeltetik, de a nemlátók azaz a vakok is ezeket a szófordulatokat használják, ugyanis nézni, látni nemcsak a szemünkkel tudunk, az embernek van egy bels látása is, aminek elemzése már a pszichológusok, pszichiáterek világa. De én látóként például a kiállításokat inkább megnézem, mintsem megtekintem, mert ezt a fajta szóhasználatot modorosnak érzem, holott jócskán használja a média, különösen hírekben.

A *tekint* szinonimái még jobban érzékeltetik, hogy a *néz* a tágabb jelentés , mert csak *pislog*, *pislant*, *pillant* még, aki tekint. Minden egyéb magyarázat helyett jut eszembe az 1848 januárjában íródott Pet fi *A puszta, télen* cím versének utolsó szakasza, e kifejezések gyönyör példája:

*„Mint ki zött király országa szélér l,
Visszapillant a nap a föld peremér l,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér a szeme a tulsó határra,
Leesik fejér l véres koronája.”*

44. Sz r, haj, tar

Kérdem én: ékességünk a sz r-zetünk? Az attól függ! Ha azt nézem, hogy manapság mindenki sz r-telenít a legintimebb testrészén is, akkor nem. Tudják mi a legmeglepőbb számomra? Hogy a férfiak a mellüket is borotválják, pedig az én boldogult ifjúságomban a világ legszexisebb, legvonzóbb lényé volt egy sz r-s mell férfiú. Ugyanez igaz volt a n-i nem legintimebb testrészére. Az is igaz, hogy közel sem akart annyi férfi n-vé lenni, mint manapság, inkább fordítva, mi lányok irigyeltük a fiúk lehetőségeit. De hát most ez a menő, a trendi, hogy ezeket a ronda kifejezéseket használjam. (Ha már vannak!) S mindennek ellenére a fiúk mégis egymást szeretik szép számban világszerte. Ki érti ezt? Én csak azt mondhatom, hogy elfurcsult a világ. Egy dolog azért mégis van, amiért mindkét nem odavan sz r-vonalon. A haj. Hát annak dúsításáért semmi sem drága egyik nemnek sem. A férfiak haját ültetnek, a nők haját dúsítanak és hosszítanak. Lassan két fejrevaló haja lesz már minden sztárnak, celebnek, de sok civilnek is. Ám van egy réteg, amelyik ily módon nem segíthet magán – most csak a férfiokról beszélek –, s akkor a másik végletet választja, lenyíratja a maradékot, és kopasz, azaz tar lesz.

De most én a sz r-nyomába eredek, és remélem utol is érem, mármint a szó származását megjelentését.

Sz r, haj, tar – milyen könnyen ejthet, mély hangzású szavak! És képzelje, kedves olvasó, sidk óta használjuk ket, hiszen a magyar nyelv alapszókincsének oszlopos tagjai. A *haj* a fejünket borító képződmény, si ugor kori szó, s ennek igen korai származéka a *hajas* (1382), a nyelvújítás teremtménye a *hajzat*. Manapság divatos a *hajaz (rá)* hasonlít értelemben. A *sz r* kiejtésekor ajánlatos a hosszú magánhangzót hangsúlyozni, nehogy valaki angol *sir-t* (ejtsd: ször) gondoljon. Természetesen ez is si ugor kori szó, a vogulban lófarok, lósz r, sz r a jelentése. Az ugor alapalak sz r-zet jelentés lehetett. Ebből lett

sz rös konkrét és átvitt értelemben (nehezen megoldható probléma, akár egy matekfeladat is), aztán *sz rtelen*, de a *sz röz* is, amit inkább átvitt értelemben a kisstíl ség, kicsinyesség jelölésére használunk. De ha mondjuk *sz r van*, akkor bizony rémület is, mert valami nem megy a maga rendjén, elkúrtuk. Azt sem szeretjük, ha *sz r van* a levesünkben.

Érdekes, az elavultnak számító *tar* már jövevénytörök szó, egy csuvasos típusú török nyelvben a honfoglalás előtti időkből, tehát is öregebb ezer évesnél. Hasonló alakjai az ujjur *taz*, a tatár *taz*, ami *kopasz* jelentésű, de a kalmükben is a *tar* kopasz. Ebből lett a *tarol* igék, majd a *tarló* főnevesült alak. Bizonyára a török nyelvben csak a török népekkel való érintkezés során láthattak *sz rtelen*, kopasz embert, s így vették át a szót. Ha valaki *tarol*, akkor mindent visz, díjban, éremben, kártyában, szerencsejátékban. Hogy mi a *tarló*? A levágott gabonamű után maradt torzsa. A *tarkó* keletkezése is érdekes, mert kiderül róla, hogy származékszó, alapszava a *tarja* alapjául is szolgáló *tar* szavunk, amellyel az állatok lapockája feletti részt nevezték meg – írja a szótár. – A szó végén kicsinyítő képző, akár a *szánkó*, *fakó* esetében. Hasonló módon keletkezett más testrészeink neve is, pl. *farok*, *torok*. Ha a mai nyelvhasználatokra gondolok, úgy látszik, kicsinyíteni mindig szerettünk.

45. Fej, láb s a többiek

Most már tudunk egy s mást a hajról, illene a fejre is gondolni, ami azt hordozza, meg a többi testrészünkre is. Ha a fejünk búbjától a lábunk sarkáig végigsoroljuk testrészeinket, arra jutunk, hogy mind egy szótagú szavak. Vegyük sorra: *fej, nyak, szem, száj, orr, fül, nyelv, fog, hát, mell, has, kar, kéz, ujj, láb, térd*. Ennek oka van, mivel a nyelvek alakulásában sincsenek véletlenek. Ezeket a szavakat igen könnyű kiejteni meg leírni is, de valószínűleg még az írásbeliség elterjedése előtt keletkeztek. Nos, vegyük sorra!

Fej – azt hinné az ember, hogy si finnugor eredetű szó, de hát nem pont így van, Az igaz, hogy finnugor kori szó, csak hogy az irániaktól származó jövevényszó a finnugor nyelvekben. Szóval, örülünk vagy sem, a fejünk iráni eredetű.

Lássuk a *lábunkat*! No itt már valamivel biztosabban áll a lábán a nyelvtudomány is, mert azt mondja, si uráli kori szó, rokon nyelvi megfelel i azonban vitatottak. Hosszú a sora a rokon nyelvekben való előfordulásnak és a hozzá fűzött magyarázatoknak. Nem untatom vele az olvasót. Azt azért jó tudni, eredetileg igenévszó lehetett, melynek kihalt igei tagja a *lább*. Érdekes: alakváltozatai közül a *versláb* pl. 1600 körül jelenik meg, kialakulására a hasonlóság mellett a latin *pes*-láb, *lábfej*, *versláb* is hatással volt. A *láb* származéka a *látatlan* (1267), *lábás* (1376), de a *látad* (1527) is. Keresgéljenek önök tovább, én most a *kéz* származásának nézek utána.

Ez sem fiatalabb a többinél, és az si finnugor kori alapszókincs része. A *vogulban kät*, az *osztjákban köt*, a *zürjénben ki*, a *cseremiszenben kit*, a *finnben käsi*. Ebből úgy lett *kéz*, hogy az idők során a magyar szó belseji *t z*-re váltott, a rövid *nyílt e (ä)* a *t* végi magánhangzó lekopása után megnyílt, s lett belőle *kéz*. A magyar szereti az egyszeri, ésszerű megoldásokat. A *kéz*ből lett *kezes* a rövid magánhangzóival jó példa erre. De

még számtalant találunk ilyen, az egy szótagú szavakban a magánhangzó megrövidül továbbképzéssel pl. víz-vizes, t z-tüzes stb.

A szem eredete még érdekesebb. si, uráli kori szó. Vogulban *šäm*, osztyácul *sem*, zürjénül s'in, mordvinul s'el'me, finnül *silmä*, jurákban *sew*, a szelkupban *saj*, Az uráli alapalak s'ilmä lehetett. Képzett alakjai számosak, de a *szemafor* nem tartozik közéjük, francia eredet. Ám felsorolok néhány eredeti származékszót: *szemtelen*, *szemes*, *szemez*, *szemel*, *szemész*, *szemelvény*, de a *szemcse* és a *személy* is ide sorolható. Itt is tovább lehet keresgélni, találgatni pl. összetett szavaink között, s t újakat is lehet alkotni.

Egyel re ennyit testrészeinkr l. Régi szó, si magyarság, régebbi, mint a hunok. Miért mondom ezt? Kukkinsunk bele a nyelvtörténetbe, ott is a kezdetekig, s a délibábos vagy ahogy nevezik, alternatív nyelvészked k bánatára ezt olvashatjuk a magyar nyelv fejl désér l: „Az *el magyar kor* (az a kor, amelyben a magyar nyelv még nem kezdte meg önálló életét, hanem rokonaival együtt bizonyos fokú nyelvi egységet alkotott):

1. *Az uráli egység korszaka* (amikor a finnugor és a szamojéd nyelvek még egységet alkottak, kb. i. e. 4000-ig)

2. *A finnugor egység korszaka* (kb. i. e. 2000-ig)

3. *Az ugor egység korszaka* (kb. i. e. 1000-500-ig).”

Nyelvünkben éltünk mi már jóval a hunok el tt. Az élet, s különösen a történelem igen szövevényes. A legendák szépek, de a valót sem árt tudni.

Nos, akkor legalább hatezer (6000) évesek vagyunk, s állunk a lábunkon.

46. Ember, állat, kutya

Miért társítottam épp e három szót? Csányi Vilmos professzor, az etológia tudományának megalapozója a budapesti egyetemen, egyébként nagy kutyabarát, egy interjúban azt mondta, hogy az él lények három csoportba sorolhatók: ember, állat és a kutya.

Vegyük sorra, mit tudhatunk meg róluk? Már mint a szavakról.

Az *ember* szavunkról az Etimológiai Szótár azt írja: „Bels fejemény, valószínűleg összetett szó. Elemei a magyar nyelv si rétegéhez tartoznak. El tagja valószínűleg az *emse* (n stény) szó alapszavával rokon, utótagja az eredetileg 'férfi' jelentés *férj* szó alakváltozata. Hangtani és alaktani szempontból ez a magyarázat nem egészen kielégít (...).” Szabó T. Attila professzor, drága tanárom hatalmas munkájában, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárában jegyzi a szó első erdélyi írásos előfordulását, mégpedig Kolozsvárott: „1584- ez Kis Mihály hozza(m) ranta Az Zabliat ... Es en el vgra(m) az chapas eleől, De ozta(n) mindenkenhez vagh vala ... Oztan fel Ieowe a' chaplar, es Monda: Hitva(n) ember mayd embert sertesz.” Marosvásárhelyen ezt jegyezték a ' fel: „1631 – kerdem hogj czenaltad te legjny ezt a menieczket illien hamar monda hogj Isten atta azonio(m), hiszen igj szoktak az emberek elni”. Bizony így írtak eleink, de viszonylag könnyen érthető, olvasható.

Az *állat* szavunkról azt tudhatjuk, hogy származékszó, az *áll* igéből keletkezett. Ismét idézem az Etimológiai Szótárt, mert igen érdekes: „A származék eredeti jelentése a létezéssel hozható kapcsolatba, előbb a cselekvést, később a cselekvés alanyát jelölte. A 'létező dolog' jelentésből 'élő lény' fokozatosan keresztül, jelentésszerűen alakult ki a mai jelentés. A régi szóhasználatban (többek között a bibliai nyelvezetben) különféle jelzőkkel állva különböző jelentésekkel bírt, vö. *asszony(i) állat, lelkes állat, okatlan állat.*” És mindig két az az hosszú l-vel, mert az *állat* jelentése *hamisat*.

A kutya az egyetlen olyan állat, amit az ember tenyésztett ki, azért, hogy segítsége, társa legyen a vadászatban, meg élete mindennapjaiban.

A *kutya* szavunk hangutánzó eredet állathívogató szóból ered. Erre utal több alakváltozata: *kucs*a, *kucsu*, *kucsó*, *kucó*. Hasonló kutyahívogató szavak a szerb és horvát *kuci*, az ukrán *kucsu kucsu*, az oszmán-török *kuçukuçu*. Ez utóbbit mi is használjuk.

A kutya régi megnevezése, az *eb* szó ugor kori örökségünk. A másik két ugor nyelvben (manysi és hanti) a kutya neve *emp*. Az *eb* szó sajnos ma már ritkán, inkább csak hivatalos és szaknyelvi kifejezésként („ebadó”, „ebtenyészt ”), illetve egyes szólások és közmondások elemeként fordul el mindennapi szóhasználatunkban. „Ebadta kölyke” – mondták a régiek, de ma már szidni sem merjük a gyereket, nehogy megsérüljön érzékeny lelke. „Ebihal”, „ebugatta”, „eben gubát cserél”, „ebek harmincadjára vet”, „ebül szerzett jószág ebül vész”, „eb ura fakó” „egyik kutya, másik eb” stb. mind ebbe a sorba tartozik. Az *eb* ezekben a szólásokban többnyire a kiszolgáltatottság áldozataként jelenik meg, mert az is. Mindig az ember szolgája, akár kutya, akár eb. De a gazda jellemér l igencsak árulkodik az, ahogyan bánik a kutyájával. És mégis vagy éppen ezért egyik legszebb összetett szavunk a *kutyah ség* jelz , ami pontosan visszaadja a kutya jellemét. A kutya mindig egy életen át h és megbocsátó, csak legyen kihez h nek lennie. Lelki szegény lehet az az ember, s talán nem is érzékeli, aki a kutyát nem tudja szeretni.

47. A gael nyelvek – az ír

Angliában, és főleg Londonban meg környékén utazgatván, felmerült bennem a kérdés vagy inkább a kíváncsiság tette, hogy nyomozzak, miért is egynyelvű ország a Brit-szigetek, Írországról nem is szólva, ahol szintén angolul beszélnek.

Nagy-Britanniáról talán tudjuk, hogy Skótszágnak és Angliának egykori neve a gaelben Albion.

A gael nyelvek családjába tartozik az ír, a skót gael (gáidhlig) és a manx. Ezek kelta nyelvek, a történelem során elhaltak, s a gael helyét szép lassan a brit vette át.

A szigeten gaelt és britet beszéltek hajdanán, az első kihalt, maradt a másik, és most már nemcsak a szigetet, de uralja az egész világot.

Mégis, az írek ébresztik anyanyelvüket, és példájuk számunkra is hasznos tanulság, amikor kényelemből oly könnyen mondunk le a magyar nyelv használatáról.

Az ír példa arra, mi lehet a sorsunk, ha nem vesszük komolyan minden szinten az anyanyelv-használatot?

Mindenki olvashatja a Wikipédiában: „Az ír nyelv kötelező tantárgy az államilag támogatott ír iskolákban, ami természetes is lehetne, de nem az, hiszen a lakosság nagy része angolajkú. Van néhány iskola, ahol a tanítás nyelve is az ír, ezeket *gaelscoil*-nak, »gél iskolának« hívják. Bár az elmúlt 50 évben valamelyest emelkedett a nyelvet használók száma, túlzott bizakodásra nem ad okot, hogy az íreknek mindössze 20%-a állítja, hogy tud írül (bár valamennyien tanulják gyerekként). Bizonyos foglalkozást az emberekkel, elsősorban a közsférában dolgozóktól megkövetelik a nyelvismeretet. Például – elvileg – nem lehet postás, aki nem tud írül, hiszen nem

tudna elolvasni egy ír nyelv címzést a borítékon.”

A görög után ír nyelven maradtak ránk a legrégebb írott emlékek Európában. Az Ír szigeten a nyelv története több mint háromezer évre nyúlik vissza. Legkorábbi emlékeit egyfajta rúnairás rizte meg.

Mint az angol és ír történelem során annyi mindenben, az ír nyelv elsorvasztásában is a hatalom, a híres-hírhedt VIII. Henrik a ludas, valamint Cromwell, akiknek tiltó intézkedései következtében az ír nyelv kezdett visszaszorulni, nyugatabbra húzódni, miközben egyre nagyobb területet nyert az angol. Ennek ellenére egészen a 19. századig az ír volt a szigetszág uralkodó nyelve.

Az angolok meghonosította oktatási rendszer tiltotta az ír nyelv használatát, és kizárólag az angolt engedélyezte (nem ismer s?), a nagy éhínség okozta népességfogyás és kivándorlás siettette a nyelv visszahúzóását. Az ír politikusok is úgy vélték, hogy az ír nyelv „zsákutca” és az angol jelenti a jöv t. A kor- és nyájszellemmel megfelel en sok szül is az angol felé orientálta gyerekeit, írül beszélni szinte szégyen volt, s ez a tendencia a függetlenség elnyerése után is tovább folytatódott. Nem véletlen és szomorú is, hogy a nagy ír írók-költ kr l azt hisszük, angolok, holott írek (Jonathan Swift, James Joys, William Butler Yeats, Oscar Wilde, George Bernard Shaw, Samuel Beckett), s mind angolul írtak.

Mint annyi mindenben a haladás terén, az ír gael nyelv megmentésére tett els lépéseket is a 18 század végén az ír protestánsok támogatták. 1893-ban alakult meg a Gael Liga (Conradh na Gaeilge), ami elindította a Gael Ébredést. Népszerű sí kiadványaik hatására egyre többen kezdtek írül tanulni, nemcsak a szigeten, de a kontinensen is.

1914 óta az ír anglikán egyház is támogatja az ír nyelv használatát az istentiszteleteken. Az 1960-as második vatikáni

zsinatot követően az Írországra vezető szerepet betöltő római katolikus egyház is írül és angolul miséz a korábbi latin helyett.

Sajnos mindez nem sokat lendített a 20. században az ír nyelv elterjedésén és hivatalossá tételében. A politikai akarat hiánya, a keveredés, vegyes házasságok és beköltözés háttérbe szorította, és ma Írországnak nincs anyanyelve, a hivatalos nyelv az angol, bár próbálják menteni, ami menthető. Egyelőre kevés sikerrel.

48. A skót és a manx gael

A gael nyelvek családjába tartozik a skót és manx is. Keveset vagy egyáltalán nem hallottunk róluk, mert kevesen beszélik, és a kihalás fenyegeti mindkettőt. Beszélnek, akár csak az ír esetben, az utolsó órában jöttek rá, hogy kincset veszítenek el nyelvük feladásával. A skót gael, a manx és az ír gael egyaránt az óír leszármazottai. A skót gael (*g idhlig*) a (goidel) gael nyelvek csoportjába, tágabban a szigeti kelta nyelvek családjába tartozik. Ebbe a csoportba tartozik az ír és a manx is.

Skócia Nagy-Britannia második legnagyobb országrésze terület és népesség tekintetében. F városa, Edinburgh Európa egyik legnagyobb pénzügyi központja.

A skót királyság 1707. május 1-jéig független állam volt, ekkor azonban az Acts of Union (az Egyesülési Törvények) politikai unióba vonta az angol királysággal, és ezzel létrejött Nagy-Britannia. Skócia továbbra is külön állam, és saját törvénykezéssel rendelkezik. A skót törvények, a skót oktatási rendszer és a Church of Scotland (Skót Egyház) biztosították a skót kultúra és a skót nemzeti öntudat fennmaradását.

A felvilágosodás és az ipari forradalom hatására Skócia Európa egyik fő kereskedelmi, intellektuális és ipari központjává vált. A második világháborút követően ipari hanyatlás következett, de a legutóbbi évtizedek kulturális és gazdasági reneszánszt hoztak. Az 1998-as Scotland Act (Skócia törvény) a skót nép akaratának megfelelően visszaállította a független Skót Parlamentet. (A királyság korának nemzetgyűlését Skócia Parlamentje néven ismerték.)

A skót szó kölcsönzés a latinból, és legalább a 10. század első fele óta használják. A skót szavak többsége kelta eredetű. Sok szót vettek át a latinból (*muinntir*, *Did mhnaich*), az ógörögből, az óskandinávból (*eilean*, *sgeir*), a héberből (*S baid*, *Aba*) és a

scots nyelvbe (*aidh, bramar*). Hasonlóan a többi indoeurópai nyelvhez, a modern dolgokra a görögbe és latinból vett szavakat használják, de gael átírásban.

Az anyanyelvet beszélők gyakran angol szavakkal helyettesítenek még olyan kifejezéseket is, amikre van tökéletes skót változat is.

A skót nyelv is hatással volt az angolra, főleg a sztenderd angolra. Skót jövevényszavak az angolban pl. *whisky, slogan, brogue, jilt, clan, strontium, trousers*, ahogy néhány földrajzi kifejezés is átkerült, mint *ben (beinn), glen (gleann)* és *loch*.

Ejtsünk néhány szót a manx gaelről is. A Skócia és Észak-Írország közti kis szigeten, Man szigetén beszélik. A modern ír és skót gael nyelvekhez áll közel. A 10. és 17. század között vált ki a középír, és fejlődött saját útján, ám a 19. századra kiszorította az angol. A 20. század közepére már csak néhány öreg anyanyelvi beszélő maradt, köztük az utolsó, Ned Maddrell 1947. december 27-én halt meg.

A manx nyelv védelmében 1899-ben megalakult egy társaság, de igazán hatékony munkára, látványos eredményekkel csak a 20. század végén került sor, s ehhez sok segítség érkezett külföldről is. Az ekkor bevezetett rehabilitációs program keretében sokan második nyelvként tanulják ma is a manxet. Az angol–manx kétnyelvűek száma is nő, lévén, hogy egyre több gyereknek a manxet is beszélik a szülei, így otthon is a beszélt nyelv ismét a manx lett.

A 2001. évi népszámlálás alapján a sziget 76 315 főnyi lakosságának 2,2%-a, azaz 1689 Man szigeti beszélő a manx nyelvet.

49. A katalán

Az FC Barcelona futballcsapata fölényes gyzelmei révén mindenki hallott a katalánokról, csodálja őket, és még a nyugatiak is tudják már eddig azt, amit a kelet-európai népcsoportokról nem, hogy egy ország területe nem azonos a nemzet életterével. A katalánok jórészt Spanyolországban élnek, de megtaláljuk őket Franciaországban és a csodálatos miniorszáiban, Andorrában, amely katalán állam, s amelyet anyaországuknak tekintenek, nagyon büszkének rá, s ahol a katalán a hivatalos nyelv, annak ellenére, hogy most már több a spanyol nemzetiség a bevándorlások miatt. Nem csoda, hogy alig adnak állampolgárságot jövevényeknek. 20 év a várakozási idő.

Spanyolországban Katalónia, Valencia (*valenciai, valenci*) és a Baleár-szigetek (*baleári, balear*) autonóm közösségekben honos a katalán. Beszélőinek száma mintegy 10 millió f, többségük Spanyolország területén él.

A Valenciában beszélt nyelvjárását valenciainak nevezik (katalánul *valenci*). Politikai okokból, mégpedig autonómia törekvések miatt a valenciainak sokszor különálló nyelvnek tekintik, nyelvészeti szempontból azonban nem mutat nagyobb eltéréseket a katalóniai változattól, mint például a Kasztíliaiban beszélt spanyol az andalúztól.

A katalán a IX. század során fejlődött ki a vulgáris latinból a Keleti-Pireneusok mindkét oldalán (Roussillon, Empuries, Besalú, Cerdanya, Urgell, Pallars és Ribagorça megye területe). Fellelhető benne galloibér és iberóujlatin jelleg, tehát a kezdeti állapotában nem volt más, mint csupán az okcitan egy különköd nyelvjárása. Később fokozatosan önállósodott, és évszázadokra a helyiek anyanyelve lett. Az első írásos szövegek a XIII., XIV. századból származnak, ellenben az 1600-as évekre a katalán irodalom visszaszorult, a spanyol, francia vagy olasz nyelv alkotások javára. A nemzeti katalán irodalom a XIX.

század során kapott újra er re.

A francoista Spanyolországban (1939-1975) a nyelv nyilvános használatát gyakorlatilag tiltották. Ennek ellenére sikerült néhány ezer katalán könyvet megjelentetni, ugyanis Franco tábornoknak az a véleménye, hogy a katalán egy régies nyelvjárás, lehet vé tette például a régi költészet ismételt kiadását. Néhány jelenkori munkának is sikerült kikerülni a cenzúrát azzal, hogy réginek állították be ket.

Franco 1975-ös halála után a demokrácia helyreállításával együtt a katalán újjászületés is bekövetkezett. Ma a nyelvet használják a politikai életben, az oktatásban és a médiában

A katalán önálló nyelv a latin nyelvek családján belül. A francia Provence területén használatos nyelvjárásból származtatják hivatalosan. A *katalán* (katalánul *catal*) az indoeurópai nyelvcsalád itáliai ágán az újlatin nyelvek nyugati csoportjába tartozik, legközelebbi rokona az okcitan (provanszál) nyelv.

A kilencvenes években meghozott nyelvtörvény kimondja, hogy Katalónia területén minden nyilvánosan megjelen tájékoztatás katalán nyelv kell legyen. Természetesen a spanyol is ott lehet mellette, de nem kötelez . Azóta mindenhol a katalán nyelvet használják, ezzel találkozhatunk a boltokban vagy a hivatalos papírokon, és nem áll mellette a spanyol. Mindenki megérti és beszél a spanyolt, legf képp Barcelonában, viszont a bels területeken inkább a katalán dominál. A katalán szavakban szinte mindig egy bet vagy hang eltér a spanyol változattól, persze sok olyan szó is van, ami teljesen más.

Bár nem tudok sem spanyolul, sem katalánul, mint Jánosházy György író, aki a katalán költészet egyetlen igazi ismer je és fordítója magyar nyelvterületen, Barcelonában jártamkor megtapasztaltam, hogy Katalóniában gyakorlatilag a katalán nyelv a hivatalos. Utcanevek két nyelven, múzeumokban a

katalán mellett esetleg az angol fordul el, s egymás közt is meg a tévében ezt beszéljük. Apropos, a tévét nézve, hallgatva esténként a napi fáradtság után üdítő volt hallgatni ezt a muzsikáló nyelvet, még akkor is, ha alig értettem egy-egy szót. Igazán kedvem kerekedett megtanulni! Egyébként, aki odamegy dolgozni, a nyelv ismerete nélkül nem nagyon talál munkát. Kabók István, aki bejárta Nyugat-Európa kisebbségi vidékeit, írja a katalánokról: „Büszkék magas szintű műveltségükre, melynek tudatában vannak. Szívósan ragaszkodnak nyelvükhöz, és nem kevés büszkeséggel mesélték, hogy a korábbi évtizedekben nagyarányú spanyol betelepítések folytak elspanyolosításuk céljából, ám a dolog fordítva sült el: a spanyolok nagy része katalánosodott el.”

Hajrá, Katalónia, hajrá Barca!

Néhány adalék a rendkívül barátságos és bátor nemzet történelméhez: i. e. 3. században feniíciai és pun hódítók jelentek meg területén, Hamilcar Barcas települést alapított Barcino néven. Hannibálnak, minden idők legnagyobb hadvezérének az édesapja volt. 1714-ben V. Fülöp, a Bourbon-ház első királya csapatai foglalták el a vidéket. Betiltották a nyelvet, kitelepítették az egyetemet. Katalónia a Napóleon elleni függetlenségi háború idején egyesült végérvényesen Spanyolországgal. Két rossz közül a kevésbé rosszat választotta. 1977 óta azonban újra működhet Barcelonában a Katalán Kormány, és virágzik a katalán nyelv óvodától egyetemig.

50. Az okcitánról

Franciaországot többnyire egynyelvű, egynemzetiségű országként ismerte a világ, és mi is a közelmúltig, ám kiderült a nagyvilág számára, hogy erről szó sincs, és nem csak azért, mert a gyarmatokról áttelepedett színes emberek száma ugyancsak elszaporodott az országban. Élnek itt slakosok is nem kis számban, akiket a francia állam igyekszik letagadni, beolvasztani, ami nagyrészt sikerült is neki, és ez külpolitikájában is érvényesült, aminek ékes bizonyítéka Trianon, vagy hivatalos nevén az 1920-as trianoni békekötés. (?!)

A legnagyobb lélekszámú közösség az okcitánoké, akiknek nyelve az *okcitán*. Hagyományos neve – *provanszál nyelv* (okcitán nyelven *occitan* franciául *occitan* vagy *langue d’oc*) –, Dél-Franciaországban több dialektus formájában él újlatin nyelv, amely a nyugati újlatin nyelvek iberoromán csoportjába tartozik. Leginkább a Spanyolországban beszélt katalán nyelvhez áll közel, amellyel együtt a nyelvészek nézete szerint dialektális kontinuumnak is tekinthet. Az *okcitán* elnevezés onnan ered, hogy a középkori dél-franciaországi dialektusokban vagyis nyelvjárásokban az igenlést az *oc* szóval fejezték ki, míg az északi nyelvjárásokban az *o l* szót használták; az előbbi dialektusokból fejlődött ki az okcitán nyelv, az utóbbiakból alakult a későbbi francia nyelv.

Az okcitán nagy kulturális és irodalmi hagyományokkal rendelkező kisebbségi nyelv Franciaországban. A középkorban a trubadúrok okcitánul dalolták balladáikat, verseiket. A nagyobb újlatin nyelvekbe, mint például az olasz és a spanyol, számos szó került be az okcitánból. A középkorban az okcitán irodalmi élet központja a történelmi Provence tartomány volt, ezért is nevezik hagyományosan provanszál nyelvnek. Ugyanakkor a szó szoros értelemben vett provanszál nyelvjárás csak az okcitán egyik területi nyelvváltozata. Az okcitánnak

hivatalosan – a Spanyolországban beszélt aráni nyelven kívül – nincs sztenderd azaz egységes irodalmi változata, de facto a déli *lengadocian* dialektust tekintik elfogadottnak.

Az okcitánnak három fő dialektuscsoportja van, ezen belül összesen hét nyelvjárást beszélnek. Ezek főleg hangtanilag különböznek egymástól: míg az északiak a franciához, a déliek, illetve a gascogne-i és aráni a katalánhoz és a spanyolhoz áll közelebb. A tulajdonképpeni okcitán nyelvjárás, a *lengadocian* távolodott el legkevésbé a latintól. A gascogne-i és a Spanyolországban beszélt aráni dialektusban erősen a baszk-aquitániai nyelv hatása, így egyes mássalhangzókat teljesen másképp ejtenek, mint a többi nyelvjárásban. Éppen ezért a gascogne-it és aránit sokszor külön nyelvnek is tekintik. Tehát elképzelhetjük ezek alapján az a bábeli zűrzavart, ami Franciaország nyelvi világát jellemzi. A francia irodalmi nyelv általános alkalmazása teszi lehetővé az egymás közötti kommunikációt. Itt jegyezném meg, ez jellemző egész Nyugat-Európára az Egyesült Királyságtól, Németországon keresztül Olaszországig el. A kis fejedelemségek egyesítése szükségessé tette az egységes nyelv kialakítását, így születtek meg az irodalmi nyelvek többnyire a felvilágosodást követően, amelyeket ma is használnak minden országban. A magyarban nincsenek ilyen nagy eltérések a nyelvjárások és az irodalmi nyelv között, ezért kissé felfoghatatlan számunkra, hogy a porosz nem érti a bajort, vagy a toscanait a nápolyit stb. De gondoljunk csak Barnard Shaw Pygmalionjára vagy a belgiumi készült *My fair lady*-re, s mindjárt érthetőbb lesz a dolog.

Kabók István vajdasági kisebbségi elnöke *Bejárta Nyugat-Európa kisebbségi vidékeit* (1995. II. 18.) című feljegyzéseiben írja: „Az okcitánok — évszázadokon keresztül – megszokták, hogy a francia állam keretei között éltek, a franciákat nem tekintették megszállóknak. A nagy polgári forradalmat követően, amikor megindult a franciásítás, komoly ellenállás nem bontakozott ki. A franciák kigúnyolták az okcitánok nyelvét, amolyan vidéki tájszólásnak kiáltották ki, és ezt maguk

az okcitánok is igazságként fogadták el, szégyelleni kezdték anyanyelvüket. Még e század elején is tilos volt a francia iskolában bármely nemzetiség nyelvét beszélni, mert azért büntetés járt — leggyakrabban verés –, de az sem volt ritka, hogy jármot tettek a gyermek nyakába, ezzel is azt sugallva, hogy az, aki nem franciául beszél, az ökör – ezt ki is mondták! A legnagyobb rombolást mégis a televíziós korszak hozta. Franciaországban ma is törvény tiltja az ország nemzetiségi térképét tankönyvben ábrázolni. Az iskolai tananyagból – f leg a történelemb l – a gyermek sohasem tudhatja meg, hogy Franciaország soknemzetiség állam volt, és hogy még ma sem egynemzet . Még az okcitán mozgalom aktivistái is szomorúan közölték velem, hogy ami az népüket illeti, az elfranciásítás már megfordíthatatlan, befejezett tény.”

Legalábbis meggondolkoztató számunkra az okcitán nyelv sorsa, ha tekintetbe vesszük, hogy a nyelvet beszél k száma ma is 4 500 000 Franciaország, 50 000 Olaszország és 5 500 Spanyolország területén. Egy közepes ország lélekszámát kitev népesség.

51. A baszk

Az Európában beszélt nyelvek közül a baszk a legkülönösebb. Nyilván Baszkföldön beszélik. A baszkokról leginkább hírekben hallunk, s annak alapján felületesen az a benyomásunk, hogy csak a terrorizmusra alkalmasak. Holott! A terroristák létszáma oly szerény része a baszk népnek, hogy k maguk sem túl büszkék létezésükre.

A baszkok a Nyugati-Pireneusok két oldalán élnek, többségük a déli spanyol oldalon, kevesebben francia baszkföldön. Lélekszámuk 2 200 000 f , Spanyolország lakosságának 5,5 %-a. Katolikus vallásúak. A baszk nép eredete ismeretlen, nyelve egyetlen mai nyelvhez sem hasonlítható, ismeretlen eredet toldalékoló nyelv. Az egybehangzó tárgyi kutatások túlnyomó része szerint egyetlen, jelenleg él nyelvvel sem áll rokonságban. Az egész kontinens egyedüli izolált nyelve, ugyanis Európa valamennyi más nyelve vagy az indoeurópai, vagy az uráli, vagy a török, vagy a sémi-hámi nyelvek családjába tartozik.

A több mint két millióból a nyelvet beszél k Baszkföldön (*Euskal Herria*), a spanyol-francia határvidék Atlanti-parti részén körülbelül 700 ezren élnek, ebb l 500 ezer Spanyolországban, a többiek Franciaországban. A világ más területén – akár Európában, de Amerikában is – jelent s számban, megközelít leg százezren beszélnek baszk nyelven. Tehát a világon körülbelül 800 000 ember beszél baszkul, és egymillió körüli lehet a nyelvet tudók száma.

A nép és a nyelv elnevezése a latin *Vasco*, *Vascones* > spanyol *vasco* szóból származik, gyaníthatóan a francia *basque* közvetítésével. A népnév etimológiailag valószínűleg az *eusk-* szót vel áll összefüggésben. A baszkok önelnevezése *euskaldu*, azaz 'baszkul beszél k', a nyelv önelnevezéséb l származik.

A baszkot egykor jóval nagyobb területen beszélték, és ez a terület egybeesik a cromagnoni vadászok festett barlangjainak elhelyezkedésével. Lehetséges, hogy a baszk nyelv az els modern emberek hagyatéka, akik elkergették a neandervölgyieket, s szétrajzoltak Euráziában? Lehetséges, hogy a baszkot beszél k valójában a mezolitikum embereinek leszármazottai, akiket körülvettek az indoeurópai nyelveket beszél , neolitikus sökt l származó szomszédai? Ez az elmélet még bizonyításra vár.

A nyelv egyik korai formája talán az aquitániai, amely 500 személy- és istennévben maradt fenn latin sírfeliratok és avató- vagy szentel kövek (például adott istenségnek, szentnek szentelt templom vagy építmény) feliratain. Valószínű az t nik, hogy a baszkok az i. e. VI-IV. században telepedtek le az Ibériai-félsziget északnyugati területein mai lakóhelyükre. A baszkokat sem a rómaiak, sem a spanyol államot megalapító gótok, sem a mórok, sem a frankok nem tudták teljes mértékben meghódítani és kolonizálni. Az iszlám hódítás korában itt találtak menedéket a menekül keresztények. A történelem folyamán csak a XI. században létezett jól megszervezett baszk állam Nagy Sancho navarrai király idején. Kés bb Kasztília és Aragónia befolyása alá kerültek.

A középkorban a vidéki, íratlan baszk nyelv csak nehezen tudott érvényesülni a feltörekv újlatin írott és kultúrnyelvekkel (pl. navarrai és okcitán) szemben. A 10. századtól a baszkot délen kiszorította a folyamatosan terjed spanyol, ma azonban mégis nagyjából azonos a 16. századival a földrajzi elterjedése, bár az utóbbi két évszázadban keményen kellett küzdenie a továbbéléséért.

Az els anyanyelv baszk könyv csak a XVII. században jelent meg. Navarra, az egykori baszk királyság névadója és területileg ma is a történelmi baszk területek legnagyobb tartománya, a századok során jórészt elspanyolosodott. A tartomány megközelít leg félmillió lakosából els sorban a mai

Baszkfölddel szomszédos északi vidéken él több tízezer baszk anyanyelv , amit senki sem tudott elvenni t lük.

A középkorban a baszk nyelv fokozatosan visszaszorult az anyanyelv irodalom, az egységesen elfogadott nyelvtani szabályok és az anyanyelv iskolahálózat hiánya miatt. A XIX. század végén jött létre az Euzko Alderdi Jatelea, a Baszk Nacionalista Párt, amely fokozatosan a baszk provinciák egyik legjelent sebb pártja lett. Kezdetben országuk függetlenségét békés eszközökkel kívánták elérni, az els fegyveres baszk nemzeti csoportok csak 1923 és 1930 között jöttek létre. A köztársasági Spanyolország alkotmányának köszönhet en 1936-ban létrejött a mai Baszkföld jogel dje, a Baszk Autonóm Provincia, amely akkor még magába foglalta a mai Navarrát is. A spanyol polgárháború idején a baszkok a köztársaságot támogatták, és ezért Baszkföldön különösen kegyetlen volt a megtorlás. Az si baszk f várost, a Picasso megörökítette Guernicát lebombázták a németek. Franco gy zelme után a bosszúállás id szaka következett. Becslések szerint több mint 21 000 embert gyilkoltak meg. Az si kiváltságokat (fueros) és a független státus maradványait is eltörölték.

Koldo Mitxelena (másként Luis Michelena) 1968-ban elkezdte a helyesírás alapjainak lefektetését, ez el segítette a *euskara batua* azaz a baszk nyelv sztenderd változatának meghonosítását, a folyamat máig sem záródott le teljesen. Spanyolország 1975 óta tartó demokratizálása és különösen az ennek keretében megalkotott 1978-as alkotmány szellemében – mely a baszknak Bizkaia, Guipúzcoa, Álava provinciákban valamint Navarra egyes részein a spanyol mellett hivatalos státuszt biztosít – a helyi média is használja a nyelvet, ami kedvez feltételeket teremt a nyelv további spanyolországi fejlődésének. A baszkok er s etnikai és nyelvi tudata, tudatos nyelvpolitikai lépéseik bizonyára lényegesen hozzájárulnak rendkívüli nyelvüknek hosszú távú fennmaradásához, bár kevesebb mint egymillióan beszélnek.

52. A vad és vadászata

Arany János sorai jutnak eszembe, ha vadról hallok: „Vadat és halat s mi jó falat,/ Szem-szájnak ingere,/ Sürg csoport, száz szolgál hord,/ Hogy nézni is tereh” (A walesi bárdok). A történelem ködébe vész lassan, hogy az ember létfenntartásához, mindenev lévén, a növényi mellett els sorban állati eledellel, mégpedig vaddal táplálkozott mindaddig, amíg az állattenyésztés és földm velés nem terjedt el. Ruházkodását az elejtett vad b re-sz rméje biztosította. Bár nem fért meg békében a vaddal, mert vadászta és halászta, de csak annyit, amennyire szüksége volt a napi létéhez. Így aztán boldogan és egymást tisztelve éltek a Földnek nevezett bolygón, mindaddig, amíg az ember rá nem jött, hogy fel is halmozhatja táplálékát és ruházatát. Ekkor kezd dött a vég, ami manapság oda juttatta a vadállományt, hogy szinte alig akad már olyan állat, különösen a madarak és eml sök között, amit nem a kipusztulás fenyeget. Az ember szaporodik, a vad meg csak fogy, vagyis „túl sok az ember és kevés a foka”, jut eszembe Madách eszkimó- jelenete. Hová vezet ez?

A *vad* szavunk az si finnugor kori együttélés idején keletkezett. A votjákban *wont*, unt, a lappban *vuow'de* (erd). A magyar szó eredeti jelentése 'erd , vadon' lehetett, *vadállat* értelme az erd ben vadon él állat képzete révén alakult ki. A szónak számtalan névszói és igei származéka keletkezett. Mindenki ismeri a *vadas*, *vadász*, *vadászat*, *vadul*, *vadóc* szavaink jelentését. 1138 és 1567 között keletkezett feljegyzésekben ezeket a szavakat olvashatjuk is. Els dleges jelentése mindnek az állatokra vonatkozik, de már régóta van másodlagos jelentésük is, amelyet az emberre és cselekedeteire vonatkoztatunk, úgy, hogy sokszor min sítünk is vele pl. a durva ember vad vagy vadállat, a barátságtalan gyerek vadóc, és a fejjadászok már nem állatra, hanem emberre vadásznak. A *vadul* ige is meg névszó is lehet: pl. *a pasi le vadult* vagy *vadul néz ki* stb.

seink egyik alapvető foglalkozása a *vadászat* volt. Azóta, hogy az ember államokba szerveződött, jogi kereteket kapott a vad beszerzésére, azaz a *vadászat*.

A Kárpát-medence a honfoglalás idején gyéren lakott volt, különösen a terület északi részén, a Felvidéken, és a keleti részekén, Erdély területén sok volt a lakatlan serd (si tölgyesek, fenyvesek, sborókás). Az Alföldön sok volt a vízenyás, mocsaras terület. A vadállomány mennyiségében és minőségében is gazdag volt. A magyarok nem véletlenül akartak éppen itt, a Kárpát-medencében megtelepedni!

Itt élt akkoriban a bölény (*Bison bonasus*), az stulok (*Bos primigenius*), a jávorszarvas (*Alces alces*), a száli kecske (*Capra ibex*). Ezek az állatok inkább a Kárpátok srengetegeiben éltek. Az Alföldön gyakori volt a hód, amely még évszázadokig élt Magyarországon, gereznája (felső gerincprémje) nagyon értékes volt, ezért addig vadászták, amíg kipusztult. Most próbálják újratelepíteni. Kiveszett továbbá a sakál (*Canis aureus*), melyet sokáig farkasnak (nádi vagy réti) hittek. Talán Toldi Miklós is vele küzdött meg a nádasban. Később visszazorult a Balkánra.

A vadászati jog Európában a római jog mintájára született, amely szerint a vad uratlan dolog, s ezért eredeti szerzőmóddal bárki bárhol birtokba veheti. A franciák és a germánok arra a következtetésre jutottak, hogy az uratlan dolgok felett az uralkodó rendelkezik. Viszont a vadászati jog már a legrégebbi időktől fogva az ingatlan tartozéka volt, hosszú idő elteltével vált királyi regálévá. Magyarországon ez nem következett be a földbirtokos nemesség politikai súlyának megerősödése és a törvényi szabályozás hiányosságai miatt. A vadászatot tehát mindenki a saját birtokán gyakorolhatta – néhány vallási korlátozástól eltekintve – szabadon. Ez azt is jelentette, hogy akinek nincs saját birtoka, annak nincs hol vadásznia. A birtokosok a tulajdonukban lévő hatalmas mennyiségű földterület egészét úgysem tudták levadászni, ezért az uralmuk

alatt él jobbágyok szabadon vadászhattak, persze nem ingyen (vadbeszolgáltatási kötelezettséggel). A király s népes kísérete barmikor szabadon vadászhatott az ország területén (Magyarországon 1222-ben ezt megtiltották).

A vadászat egyik nagy anyanyelvi csodája a szakszókincse. Gyönyörködjünk itt azokban a kifejezésekben, amelyekkel annak idején olyan találóan fogalmazták meg az igen nagy becsben tartott, státusszimbólumot jelképez agarak munkájának egyes fázisait: a vadászok az agarakat *fűzérre* és *nyeregre* szoktatják úgy, hogy a ló mellett szíjra f zve nyugodtan, biztosan járjanak. A *corka* páros agárereszt szíj. Az agarat vadászatra nem idomítják, hanem *hajszolják*. A hajsza megkezdése el tt a nyulat *bemutatják* az agaraknak. Ha egy napon több hajsza van, az agár elfárad, kifulladás, *kiállott*. Fialat agarak esetében, ha a hajszolás után elfáradva abba hagyják az üldözést, és a ló mögé vonulnak, azt mondják *elzüllöttek*. Az agarak *szemre hajtanak*. Ha a nyúl kipattan, kigördül a vackából, az agarak utána iramodnak, *felveszik*, majd *beérik*. Az els agár *vág* rajta, s miután ilyenkor a nyúl oldalt ugrik, az agár túlfut rajta, *elhajtódik*. Ha a nyúl irányváltoztatásával közelebb kerül a másik agárhoz, *reá hajlott*, ez az agár *átveszi* a nyulat, a másik *átadja*. Ha az agarak utolérik, elébe kerülnek, *forgatják*. Ha az agár a nyúl várható fordulásának irányába mozdul, akkor *kertel*. Ha a nyúl felbukik, és az agár átszalad rajta, a nyulat *átszárnyalja*. *Véd agár* az, aki nem engedi, hogy az elkapott nyúlhoz a többi hozzányúljon. *Gy z s agár* az, amelyik a hajsza elején lassabban hajt, majd futását fokozatosan gyorsítja. A *sebes* agár ennek ellenkeze je. *Zsinórbán hajt* két agár, ha egymás mellett iramodnak, *kolbászt* csinál, ha egymás mögött futnak. *Orrán viszi* a nyulat, ha hamar, fordítás nélkül kapja el. *Nyeregrebe szorul* az agár, ha elfáradva a ló mögé húzódik.

Sajnos mindez már a múlté, elzüllöttünk, de nem a fáradságtól, mint az agár, hanem a nyelvi gondatlanságtól és a kegyetlen vadgazdálkodástól.

53. Hal vagy hal?

Arany János versében halat is feltálmnak a királynak. A *hal* szófajilag f név, si uráli kori szó, akárcsak a vad. A vogul *köl-*, osztják *kul-*, cseremisiz *kol-*, mordvin *kal-*, a finn *kala-*, meg a jurák, szelkup, lapp, tavgi is hasonlóan, az uráli alapalakjuk a hal jelentés *kala-*. Származékai a *halász*, *halas*, *halászat*, *halászik*, *halacska* már a 12. századtól kezdve nyelvünkben élnek.

Míg a hal az egyik lelegevenebb él lény, hiszen az olyan szólások, hogy ficámkol, mint a hal, úgy él, mint a hal a vízben, azonos alakú változata, vagyis homonimája a *hal* igének (távozik az él k sorából). Alakja a különböz finnugor nyelvekben is szinte megegyezik a vízben él állatével. Ebb l is számtalan új szó keletkezett: *halál*, *holt*, *halott*, *halandó*, *halhatatlan* szavaink a 15. századig megjelentek nyelvünkben, érdekes módon a magyar csak 1700 óta *haldokol* az írásos feljegyzések alapján.

A magyarság nem halásznép, de a halat és a hal le készült ételeket különösen az anyaországiak nagyon kedvelik, hiszen a halászlé nemzeti eledelnek számít. A folyami és balatoni halászatnak nagy hagyományai vannak, de ez a foglalatosság a honfoglaló magyaroktól sem volt idegen. Nyelvrokoinairól nem is beszélve, akiket „halszagú rokonoknak” csúfolnak a finnugor nyelvrokonságot kétségbe vonó, kevés tudományos kutatást felmutató, de ítélez s legendákra alapozó nyelvszakért k.

Akárcsak madárneveink estében, a halászat és halak nyelvi világa is rendkívül gazdag és eredeti a magyar nyelvben. Ezzel foglalkozik *A magyar halászat könyve. a kir. magyar természettudományi társulat megbízásából írta Herman Ottó* (1887), hogy pontosan idézzem a címet, de néhány gondolatot és példát is:

„...Lássuk már most a többi mesterszót is.

Személyzet: czémester, szolgálómester.

Bokor: mester, els legény.

Halászság: öreghalász, kishalász, középs legény, legények, laptáros, fattyúlaptáros, viczelaptáros vagy viczi, koczás, piszkés, fenekes, horgász, fisér.

Halászdereglye és ladik, a hálósoké.

Rajta: órt ke, fart ke, bálvány, perem, p rfa, bókony, tat, szánkó, lábvet vagy rúgófa, léhésdeszka, kolomp, gúzs, ülésdeszka, rfa, rfafészke, peczeklyuk, czuczalyuk, iszkába, moha.

Benne, pld. kivonuláskor s a háló kivételével: szapoly, övedz ; ennek részei: fogóvég, kopás, toll. Kormányövedz ; ennek részei: mankó, nyel, toll; merecs, czucza vagy stángli, ezen: piszkevas; alattság, czikló vagy cziklony, tányérszka, farhám, rajta matak; vállhám, tanyaszák, csárdakaró, pánt, gyékény, spél.

Halászt ; ennek részei: óra, nyelve, dereka, lába, halászfonal, islik, lajfánt, furkó; hálózacsó, bogrács, szolgafa, szolgapálcza, moholó.

Bárkák, haltartók: bárka; részei: eleje, dereka, fara, t kéje, rekesze, ispitája, bárkababája; nyargalóbárka, lovasbárka, piszkésbárka, öregbárka, él barka, halél (hálóból).

Hálók. Felosztás szerint, tehát hálónemek:

Húzóháló, futtatóháló, vet háló, egysoros, hámosoros, mélyrejáró, vízszintjáró.

Hálófajok: öregháló, piszkesháló, vizaháló, köcsögeháló, balinháló, laftolóháló; ezeken általában: apacs, részei ura, innen apacsúr, kockakörme, köve, nyele, talpa, karikája; van kijáró apacs és laptáros apacs; egyébként: léhés, hálóföle, hálóalja, hálóina, para, ólom, innen: parásín, ólmosín; p s, körösztkötél, kijáró kötél, bejáró kötél, pöczök, fattyaspara, szélszem, öregszem, aprószem, réfóloom; szakadáskor felszár, háromláb; a háromsoros hálókön t körháló; terítik a tericsfákra.

A többi háló: kocza, villing, tápli, lep , tapogató, pendöly, ráczpendöly, bokorszák, szák, van ennek ágasa, feje, szára.

Hálókötés és állítás: állítófa, állítót , megállítani, ólmozni, ráverni az ólmot, parát kötni, viczeütést ejteni, szemhagyás.”

„A halak min ség és rendeltetés szerint: kapóhal, fehérhal, jóhal, köteleshal.

Van még: verse, ennek viszája és pelléz je.

A háló néha: nyakról jön; a hal nyaklik, burványlik, bukkol, pörsöl, pipál.

A hálnak van - a pontynak - külseje szerint:

Feje, háta, hasa, oldala, szeme, szíványa, sertéje, sörénye, alsósörénye, alsószárnya, középs szárnya, farka, hugygyója, alsósertéje, kormányssörénye, héjja.

Belseje: pattantó, bél, gyomor, ikra, tej, vel , epe, máj, szív, háj, oldalbercz, száalka, keser fog.

A ragadozóknál: nyelv, fog.

A hálnak van: járása, sz kéje, ívása.” (Hosszú í-vel, mert nem részeges.)

A népköltészet 1 szintén Hermann Ottó nyomán egy népdalritkaság:

„Halász legény vagyok én,

Duna hátán járok én:

Két övedz a kezembe,

Barna kis lány az ölembe!”

54. **riz az r**

„Már vénül kezemmel

Fogom meg a kezedet,

Már vénül szememmel

rizem a szemedet.

Nem tudom, miért, meddig

Maradok meg még neked,

De a kezedet fogom

S rizem a szemedet.”

Van-e, aki ne ismerné Ady Endre *rizem a szemed* cím versének ezeket az egyszer ségében zseniális sorait? Erre szokás azt mondani, hogy ha semmi mást nem írt volna, akkor is megmaradna az utókor emlékezetében.

Az *riz* (14. sz.) ige a szótár szerint bizonytalan eredet , talán egy csuvasos típusú török eredet szót származéka, de az sem lehetetlen, hogy az *r* f névb l származik. Eredeti jelentése forog, köröz, ebb l alakult ki a körben járkal, kerülget, majd kés bb a felügyel, *riz* jelentés. Származékai az *rz* , *rizet*, *rizkedik*, *rizetlen*.

A *cirkál* jelentésváltozása is hasonló, ellen rzés céljából megfigyel, körbejár. A szó a latin *circus* vagyis kör, körív

származéka. Innen származik a *cirkusz* neve is, hiszen kör alakú, de ebből származik egy hajófajta, a *cirkáló* megnevezése is. Nyilván eredetileg a hajó jelzője volt, aztán, mint ahogy a lábas edényből maradt a lábas, ez történt a cirkálóval is, és lett belőle név.

Az *r* f névről feltételezik azt, hogy szóelvonással keletkezett az *riz* igéből, de mint már említettem, ennek fordítottja is elképzelhető. Valamikor f ként az *rön áll*, *rt áll* (16. sz.) féle szerkezetekben használták, de aztán elavult, és a nyelvújítók emelték be újra a nyelvhasználatba. Származéka az *rség*, de számtalan összetételben megtaláljuk: *vagyon r*, *rend r*, *vad r*, *terem r*, *rangyal*, *rállomás*, *rbódé* stb. Számomra legérdekesebb az *rgébics*, a rigó nagyságú, hátán hamuszürke, hasán piszkosfehér színű rovarev madár. Aztán követi az *rgróf*, akiről már csak a történelemből vagy a királyságokból hallunk. A grófnál magasabb, de a hercegnél alacsonyabb rangú f nemeseké. Volt köztük sok, de nem mind, aki legalább olyan hasznos volt a környezetére számára, mint a rovarev *rgébics*.

55. A finnugor nyelvek és a rokonság

Sokféle népr l és nyelvvr l írtam eddig, csak a saját portánkon nem sepregettem. Nézzük meg, mi is a helyzet?

Manapság kiújultak a viták nyelvünk és népünk eredetér l. A génvizsgálat viszonylag megkönnyíti a népek genetikai rokonságának, illetve eltéréseinek a megállapítását. Ebb l az derült ki, hogy genetikai rokonság nem mutatható ki a finnugor népek és a magyarok között. Genetikailag állítólag a lappok állnak a legközelebb a magyarokhoz az eddigi kutatások szerint. (Vajon, a Téalapó is?)

A nyelvek rokonságával már más a helyzet az egyes népek történetének igencsak bonyolult kapcsolódásai okán. Hiszen amióta ember él a földön, valamilyen módon kommunikál, és az egyes népcsoportok érintkezése során a nyelv is állandóan változott. Hosszú lenne a sora, és nem is az én asztalom a történelem ilyen mélységeibe leásni. Történészek, régészek, antropológusok dolga ez ma már. A nyelvész hozott anyagból dolgozik, és a különböz nyelvek összehasonlításával igyekszik helyes következtetéseket levonni, és segíteni a történettudományt. Ebb l lett az összehasonlító nyelvtudomány. A mi esetünkben a finnugrisztika, vagy ahogy én tanultam ez egyetemen, a finnugor összehasonlító nyelvészet foglalkozik a finnugor nyelvrokonsággal.

A magyar nyelvtudomány a magyart a finnugor nyelvek közé sorolja. A finnugor nyelvek pedig az uráli nyelvcsalád nagyobbik csoportja. Ennek alapján az indoeurópai nyelvelméletbe illeszthet volta miatt szerte a világban a tudományos közélet is ezt fogadja el.

Nem árt, ha tudjuk, hol és mely nyelvek tartoznak ide. Területi eloszlásban Közép-Európában a magyar, Észak-Európában az Észak-skandináviai csoportba tartoznak a számi (lapp) nyelvek

(összesen 10 nyelv vagy dialektus). Sajnovics János jezsuita szerzetes épp Lappföldön jártában állapította meg a nyelvrokonságot, és 1770-ben *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* című munkájában tette közzé. A két nyelv hangzásának, hanglejtésének hasonlóságára figyelt fel, majd a szókészletteni, hangtani és alaktani egyezéseket kutatta.

Nézzük tovább: a Balti-finn csoport a finn, észt, vót, lív†, izsór, karjalai, vepsze, merja (kihalt), Kelet-Európában a volgai csoport: mari, mordvin (erza és moksa), muroma (kihalt), a permi csoport: udmurt, komi, permjék komi. Ázsiában (Nyugat-Szibéria) él az obi-ugor csoport, a manysi és a hanti. A magyar nyelvet a finnugor nyelveken belül az ugor nyelvek csoportjába sorolják. Ide tartozik még az Ázsiában, Szibériában, az Ural-hegységtől keletre élő obi-ugorok, a manysik (vogulok) és hantik (osztjékok) nyelve. Mivel a magyar az ugor nyelvekkel mutat rokonságot, a legközelebbi nyelvi rokonai a magyarnak. Hogy úgy mondjam, nyelvileg is Ázsiából jöttünk.

Természetesen az alternatív nyelvészet másfelé kutakodik. Sokféle van, de én csak a két legelterjedtebbet ismerek.

A magyar-türk (turáni) nyelvrokonság hívei Vámbéry Ármin 19. századi kutatásaira hivatkoznak. Eszerint a magyar az altáji nyelvcsaláddal, ezen belül a türk nyelvekkel és a hun nyelvvel áll a legközelebbi rokonságban. Az altáji nyelvcsalád a török vagy türk (ujgur, kirgiz, oszmán-török, kun stb.), mongol, mandzsu, hun, avar stb. nyelveket öleli föl, de távolabbi rokonságba hozzák vele a finnugor nyelveket is. Ilyen értelemben szoktak urál-altáji nyelvekről beszélni, amelyben az uráli a finnugor nyelveket jelöli. Az elmélet mellett szólnak a nyelvszerkezeti, nyelvtani hasonlóságok és bizonyos szókincsbeli egyezések mellett a magyarság belső, turáni kulturális kapcsolatairól, a zenei, néprajzi, életmódbeli párhuzamokról, továbbá történeti hagyományaink hun-magyar azonosságtudata.

A másik ismert elmélet a sumer-magyar nyelvrokonság

kapcsolatának feltételezése és vizsgálata. Ez a sumer nyelv felfedezése óta létezik, és a rokonság els felvet i nem magyarok, hanem a sumer nyelv els leírói voltak, akik eredetileg egy igen tág, sumer-turáni-altaji nyelvi egységben gondolkodtak. A két nyelv kapcsolatát ma is többen vizsgálják – els sorban külföldön él magyarok –, különböz módszerekkel. Ezek a módszerek azonban igencsak megkérd jelezhet k az egyetemes nyelvtudomány nézetei szerint.

Van még jó néhány elmélet, pl. a japán-magyar nyelvrokonság, vagy újabban az etruszk–magyar rokonság bizonygatása. Van, aki kapcsolatot talál a keltákkal vagy kecsuákkal is.

Egészen új az snyelvkutatás.

Hosszú lenne a sora, hogy a rokonság ellenz inek érveit felsorakoztassam. Úgy vélem, maradjunk a Magyar Tudományos Akadémia álláspontja mellett mindaddig, amíg az általa felhozott bizonyítékokat tudományos érvekkkel nem cáfolják az alternatív elméletek.

S ha azt hiszik ezek az urak, hogy jót tesznek a magyarságnak, nagyon tévednek, csak az ellenszenvet keltik a sok bizonytalansággal az eddigi bizonyítékok ellenében.

56. Szómagyarító

A véletlen folytán rábukkantam a világhálón a Szómagyarító.hu közösségi oldalra. Úgy tényleg vannak, és nem is kevesen, akik azt gondolják, hogy az idegen szavak áradata, különösen a számítástechnika és a személyi számítógép elterjedésével igen csak nagy szókincsbeli gond. Kétség nem fér hozzá, minden idegen, első sorban az angol nyelvből a magyarba áradó szakkifejezésnek, ha csak egy mód van rá, meg kell találnunk a magyar ill. magyarított megfelelőjét. Ha minden madár és minden növény megnevezésére gyönyörű magyar kifejezéseket találtak eldeink, akkor mi sem nézhetjük tétlenül, hogy nyelvünket elárasztják az angol kifejezések. Ezek jó része tulajdonképpen a latinból való, hisz eléggé köztudott, az angol szókincsnek jó része latin eredetű (közel 50 százaléka), csak saját képükre és hasonlatosságukra szabták.

A magyar csak az *1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről* bevezetése óta lett hivatalos nyelv Magyarországon, addig a latin meg a német uralkodott a hivatalokban. Aki elég jókat olvasott, az tudja, hogy a patvaristák, jurátusok latinul tanultak, dolgoztak. Az *Ezer év törvényei* adatbázisáról idézem ezt a törvénycikket: „...Egyébiránt a nemzeti nyelv elhaladási gyarapodásának eszközlésére meghatároztatik: hogy

2. § A jelen Törvény kihirdetésétől a perlekedők a királyi Itélőtábla előtt pereiket magyar nyelven kezdhetik, folytathatják, - a Királyi Udvari Fő-Törvényszék pedig azokban Ítéletet ugyan magyar nyelven hozzon.

3. § Minden hiteles kiadásoknak szokott bevezetése és befejezése hazai nyelven készíthetők.

4. § Azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az Anyakönyvek is magyarul irassanak.

5. § Az Ó-Aradi oláh Mesteri és Papi el készületi Intézetben magyar nyelvet tanítószerk felállításáról Felsége kegyelmesen rendelkezni fog.”

Nyelvünk egyetlen más európai nyelvvel sem rokon, nyelvtani rendszere azonban lehet vé teszi az idegen szavak magyarítását. Aztán vagy meghonosodnak, vagy sem, közhasznú lesz, ha elég szellemes, leképezi a fogalom lényegét és könnyen megjegyezhet , lehet leg.

Tehát a nyelvújítás nem ért véget, folyt és folyik Kazinczyék óta. Anyanyelvünk tisztaságáért laikusok és szakemberek dolga és *kötelessége* minden beszüremked idegen szóra magyar megfelel t találni, vagy kitalálni, vagy legalábbis magyarítani. Aztán a kett versenyre, használatának gyakorisága eldönti, ki kit ütött ki.

Csak néhány példa a számítástechnikából, ami megvan vagy megkerült: internet világháló, a monitor képerny , a maus eger, a tasztatúra billenty zet, a szörfözés keresgélés, lájkolni is lehet, de tetszhet is valaki vagy valami s az e-mailb l is imil lesz vagy valami más, pl. villámposta, mert nemcsak kiejteni, de leírni is gond a magyar embernek stb.

Ha nem tesszük, ott az elrettent példa, a moldvai csángóké. Ennek a magyar népcsoportnak anyanyelve történelmi okok miatt megrekedt a nyelvújítás el tti állapotában, és az új fogalmak jelölésére a románból vette át a megfelel kifejezést, mert ebben a nyelvi közegben élt. Aztán csodálkozik az anyaországi, de még az erdélyi magyar is, hogy miért kell ket megtanítani saját anyanyelvükre?

A válasz, ha nem is egyszer , de világos, hogy ezt a nyelvi állapotot elkerülend kell foggal-körömmel ragaszkodnunk páratlanul gazdag és óriási kincseket rejt anyanyelvünkhöz, a nyelvi divatok ellen küzdenünk a lehet ségekhez mérten, és lelkiismeretünk vizsgálata után, azt követve, eldönteni: én

magyar anyanyelv polgár akarok lenni a Földgolyó bármely országában vagy sem!?

A Szómagyarítóról a Pet fi rádió 2012. 01. 12-i egyik jegyzetében olvasom: „A web 2.0 környezete ideális terepet ad a népszerű témák köré csoportosuló öntevékeny közösségeknek, és az egyik ilyen népszerű téma a honosítás, magyarítás. Ez olyan dolog, amihez mindenki ért, legalábbis, sokan gondolják így. Az első hiba, amit a laikusok el tudnak követni, hogy minden áron, mindent magyarítani akarnak, még azt is, amit már megszoktunk, és ami már bevált. (...) Például manapság nincs értelme az e-mailt, a monitort magyarítani. További jelentős probléma, hogy hogyan magyarítjuk a kiválasztott kifejezést.”(A népi honosítás – a szómagyarító.hu furcsaságai)

Nos, épp az átlagembert érdekli legkevésbé a nyelv tisztasága, különösen az anyaországban, és a szókincs gazdagága, de ha mégis gondja, tisztelet a kivételeknek. Míg az ottani szakemberek, rádiósok, televíziósok, filmek szinkronizált szövegeiben néha hajmeresztően magyartalan és idegen kifejezéseket hall az ember: nincs *ide* csak *oda*, nem *el* hanem lerendeznek ügyeket, nem megvizsgálják, hanem bevizsgálják bizonyítékokat stb., a laikus legalább odafigyel. Sajnos, nagyon hosszú a sor, és a szomorú az, hogy már itt-ott nálunk is fellelhető a jelenség, különösen, ha az anyaországban szakképesítette magát, vagy eleget jár, vagy hallgat, néz arrafelé az újságíró.

Hátha ott van a legszebb szó az aggódó laikus fejében?

Úgy tényleg, idézett okos szerkesztőknek anyanyelve állapota nem gondja, még kevésbé lehet ismerje anyanyelve történetének és lehet ségeinek, vagy csak egyszeri többségi magyar, és meg sem érinti a téma igazi mélysége és hatása, mert neki az a természetes, hiszen romlásnak indult nyelvi közegben él.

Nem vagyok egészen laikus, de biztatom a lelkes laikusokat is, böngésszük együtt a szómagyarítót, hátha beválik a sok száz szó közül egy, s akkor már megérte. A szókincs, a nyelv gyarapodása, gyarapítása és megmaradása erről szól. Még mondjam, hogy nyelvében él a nemzet?

57. A cenzúra

Gondolom, mindenki sejti, nem si magyar szó. Bár az intézményben nem vagyok oly biztos, mert akkor miért vették Koppány fejét például? Nem köthet az íráshoz, a politikában sokkal régebb megtalálható, de az más téma.

Kutakodjunk, mit is fed ez a szó? Már tartottam t le, hogy az Etimológiai Szótárban (2006) a 4000 szó között nincs ott. Hála istennek, tévedtem. A szótárban tehát ez áll szó szerint: „sajtótermékek, filmek stb. tartalmát elzetesen ellen rz intézmény. Latin jövevényszó, vö. *censura* 'cenzori hivatal'; 'szigorú vizsgálat; ítélet', középkori latin 'fegyelem, erkölcsi szigor'. A latin szó a latin *censere* 'megbecsül (vagyont); vélekedik' származéka. Szintén ennek az igének a származéka a *cenzor* (1698) A korai adatok *s* bet je *zs* hangot jelöl, ami a hazai latin kiejtést tükrözi. A *z-s* változatok kés bb alakultak ki a klasszikus latin, illetve a német ejtismód hatására vö. *izraelita*, *konzul*. Els sorban történettudományi szakszók.” Az Értelmez Kéziszótár sem mond ennél többet. Ez viszont kevés ahhoz, hogy megértsük a cenzúra lényegét és m ködését vagy akár a történetét.

Frank Tibor (2004) A magyar virtuális enciklopédiában írja: a cenzúra „... használata a katolikus egyházjoghoz nyúlik vissza. Megkülönböztetjük el zetes (preventív) és utólagos (represszív) változatait. A könyvcenzúra a könyvnyomtatással (kb. 1450) egyid s. 1521-ben betiltották Luther Márton írásait, 1540-ben összeállították a tiltott könyvek császári jegyzékét, 1564-ben a pápai indexet. A 18. században megindul a küzdelem a sajtószabadságért, kivívása csak a 19. sz. végét l teljesedik be, sok helyütt átmenetileg. A cenzúra a Habsburg Birodalomban nyilvánosan m ködött, eszközei között volt a szerz k, nyomdászok, kiadók és könyvkeresked k állandó megfigyelése, pénz- és börtönbüntetése, újságadó, a papírellátás nehezítése, koncessziók és kiváltságok megvonása, az erkölcsi vagy

politikai szempontból »átfésült« kiadások kényszere, kifogásolt bekezdések kihagyatása vagy átfestése, vagy az öncenzúra kikényszerítése. Ellen rizték a tankönyveket, a tananyagot, a katolikus egyház erkölcsi és az állam politikai parancsainak megfelel en.”

Tehát az írásbeliség terjedésével a katolikus egyházi cenzúra is igen tevékenyen m ködött. Legszéls ségesebb változata az inkvizíció volt, amikor nemcsak könyveket, hanem a másként gondolkodókat is máglyán égettek meg (pl. Giordano Bruno) vagy tanaik visszavonására kényszerítették (Galilei). A Habsburg Birodalom államvallása a katolikus volt, tehát a protestáns egyházak m ködését nagy mértékben korlátozták.

Az Erdélyi Fejedelemség els uralkodója, János Zsigmond, maga is protestánssá lévén, tolerált mindenféle vallást, és ennek eredménye volt az a tordai országgy lés 1568-ban, amikor a világon el ször vallásszabadságot hirdettek. Ám a fejedelem halála után az t követ katolikus Báthori István egyik els intézkedése a cenzúra bevezetése volt, hogy így korlátozza vagy tiltsa protestáns szerz k írásait és m veit. A fejedelemség megsz nésével a birodalom törvényei érvényesültek Erdélyben is, tehát a cenzúra is.

Sajnos a protestáns egyházi cenzúra is jól m ködött. Példa rá Misztótfalusi Kiss Miklós tragikus sorsa, akit a református egyház akkori potentátjai meghurcoltak, és korai halálát is ez okozta. Németh László Eklézsia megkövetés, Szabó Lajos Mentség cím drámájában örökítette meg alakját, sorsát.

A cenzúra tulajdonképpen sosem sz nt meg, 1848-at leszámítva, csak átalakult. de err l legközelebb.

58. A cenzúra. Harc a szavakért (I.)

A Monarchia feldarabolása után is jól működött a cenzúra úgy az anyaországban, mint az elcsatolt részek államaiban. Ahogy Frank Tibor (2004) *A magyar virtuális enciklopédiában* írja erről az időszakról: „A 20. sz.-ban a diktatórikus és totalitárius hatalmak világszerte a cenzúrázás legkíméletlenebb formáit vezették be. A náci Németországban mindjárt 1933-ban nyilvánosan elégették a liberális, kommunista, vagy zsidó írókat. A Szovjetunióban és a befolyása alatt álló országokban központosították a könyv- és újságkiadást, súlyos börtönbüntetéssel vagy munkatáborral sújtották a rendszer bírálóit. A totális rendszerek egy kézbe fogták a tömegtájékoztatás technikai eszközeit, így a filmet, a rádiót, a televíziót. Csak a Szovjetunió bukása után valósult meg e térségben is a sajtószabadság.”

A romániai cenzúra kissé különbözött ettől, működéséről bővebb tapasztalataim vannak. A 70-es években az Igaz Szó korrektora lettem, az évtized végén tördelés- és olvasószerkesztőként minden egyes lapszám cenzúrázásánál jelen voltam. A főszerkesztő vagy a helyettes és én, hiszen nekem kellett rávezetnem és a nyomdába vinnem a lapszámot a megfelelő javításokkal, és ellenőriznem a szöveget, hogy a nyomdász kijavította-e? A tíz éves lap minden ívének nyomtatása előtt ellenőriznem kellett az ívet, és ráírnom, hogy „nyomható”, mindig csak magyarul, akkor is, amikor már rég törvény szabályozta az államnyelv kötelező használatát. Helységneveket például magyarul nem lehetett régóta leírni, pont úgy, mint a 20-as évektől. Örültem, én ostoba, amikor hét évesre szűkítették a lapot, mert akkor csak hétszer kellett lemennem a nyomdába az ív indításához. Később visszaadtak még egy ívet, nyolc lett belőle. (1 nyomdai ív 16 nyomtatott oldal, azaz 8 lap).

A romániai cenzúra első sorban abban különbözött a többitől, hogy itt a pártvezért és eszméit meg az RKP-t kellett dicsőíteni,

és tilos volt ezzel kapcsolatban bármilyen bíráló szó, s minden lapszám élén kötelező vezércikk és hazafias vers ékeskedett. F leg román fordításból. A szerkesztő k rotációban, név nélkül írták a vezércikkeket, f leg a fiatalok Gálfalvi György, Markó Béla, Nemess László, s olykor Hajdu Gy z saját nevéen. A Szovjetunó az 1968-as prágai tavasz leverése után, lévén, hogy akkorra Romániából már rég kivonult a szovjet hadsereg, Cea escu dörgegelmes beszédet mondott 1968 augusztusában arról, hogy milyen disznóság a más belügyeibe való beavatkozás, a nagy Szovjetunió végképp mell zött lett, annál is inkább, mert a Nyugatot teljesen meglepte, s ezért piederstálra emelte a suszterlegényt. Még az angol királyn is vele mutatkozott a királyi hintóban. Ezért aztán, aki a Szovjetuniót mell zte vagy esetleg bírálta, nem esett nagy b nbe. A szocialista román nacionalizmus er södésével egyre nehezebb lett viszont a sajtóban dolgozó magyar írók, újságírók közlési lehet sége, egyáltalán az élete, a mindennapi betev megszerzése. k aztán mindennapi h sök voltak, mert naponta kellett megküzdeniük azért, hogy szavuk, hitük, mondanivalójuk eljusson az olvasóhoz, úgy, hogy az megértse, az írás esztétikai mércéjét tartsák, és ne szolgálják ki a hatalmat. Ezt a mutatványt senki sem tudta utánuk felmutatni. Kik voltak k? Csak néhány név, akik emlékére is méltatlanok vagyunk: Kemény János, Kós Károly, Kacsó Sándor, Kiss Jen , Páskándi Géza, Székely János, Szilágyi Domokos, Bajor Andor, Bözödi György, Süt András, Panek Zoltán, Deák Tamás, Szász János, Beke György, Nemess László, a nyelvész Szabó T. Attila, akik szívemhez igen közel álltak és állnak, részben a személyes, munkatársi ismeretség, másrészt m veik okán.

59. Harc a szavakért (II.)

Csak az irodalmi lapok f szerkeszt i, technikai munkatársai meg a szerz k tudják igazán, mit jelentett szavakért, nével kért, címekért harcolni vagy kompromisszumot kötni a megjelenésért hetente (Utunk), vagy havonta (Igaz Szó). Sajnálom, hogy nem tettem el azokat a kefelevonatokat, amelyeken ezek a javítások ékeskedtek, de hát ahhoz kicsi volt a lakásom meg a szerkeszt ség is. Néhány történetre emlékszem.

Székely János a *Profán Passiót* még pályája kezdetén írta (1954), de természetesen nem jelent meg. Sok évtized múlva, amikor reméltük, hogy már lazult a kaloda, az Igaz Szóban ismét próbálkoztunk. János úr is tett apró engedményeket, de bibliai témáról lévén szó, így sem sikerült átverekedni a pártcenzúrán, mert a hetvenes évek végén ugyan megsz nt a Sajtóigazgatóságnak nevezett cenzúrát végz hivatal, de a pártcenzúra nem. Bár azzal ámítottak, hogy ezután már csak utócenzúra m ködik, azaz a megjelent írásokért kell vállalnia a felel sséget a f szerkeszt nek, csak szólam maradt. Továbbra is küldözgetni kellett a kefelevonatokat a megyei propaganda osztályra, ahol Hermanovszky Béla majd Gidófalvi Ildikó végezte ezt a munkát, és a bukaresti központba, ahol Heged s elvtárs éber felügyelete mellett Reinhardt Erzsébet irányított ideológiailag, legalábbis a 80-as években. El tte más is volt, de hát minden cenzor nevét én sem jegyeztem meg, inkább a cenzurált szerz kre figyeltem. Így a *Passió* sosem jelent meg 90-ig. A *Protestánsok* is azért lettek *Hugenották*, mert nálunk létezik a protestáns egyház, és maga a szó is valami elleni (kezdetben a katolikus egyház visszaélései elleni) tiltakozást jelent, és az elvtársak úgy vélték, ez a kommunista pártra is vonatkozhat. Így született meg a *Hugenották* cím, akik protestánsok lévén ugyan, a történelmet s ket kevésbé ismerte az itteni átlagolvasó, és egyértelm volt, hogy nem Romániában, hanem Franciaországban történhetett meg ez a gyalázat.

Beke Györgynek például egyszer csak eljött az ideje, és letiltották a közlését. Süt András esszéi, drámái a 70-es években még viszonylag könnyen megjelenhettek, de miután végképp kiesett a felsőbb kegyeiből, művei közlése igencsak nehéz volt, sőt, olykor lehetetlen.

A pártaktivisták mindig az adott pártkongresszus vagy fiktív beszéd szellemében jártak el. Számomra az antialkoholista kampány volt a legszórakoztatóbb. Semmilyen alkoholos italnak a nevét nem volt szabad leírni, Panek Zoltán pedig az egyik novellájában valami buliról írt, ahol a vodka folyt rendesen, csak hogy ez leírhatatlan volt. Végül furfangosan csak megoldottuk – hármasban, a szerző, jómagam és a fiktív szerkesztő – metaforákkal, s az írás megjelenhetett.

Így harcoltunk művekért, szavakért, hivatalosan, nyíltan és gyakran sikerrel. Bizonyították rá az Igaz Szóban megjelent értékes erdélyi irodalmi művek sora.

Ekkor bizonyosodott be végképp számomra, hogy: kincünk a szó.

60. Ki is az a szerkeszt ?

A cenzúra csak úgy létezhet, ha létezik média és könyvkiadás, amit cenzúrázhat. Mindezek pedig nem élhetnek a szerkeszt nélkül.

Ki a szerkeszt ? A szakmabeliek természetesen tudják a választ, de az átlag médiafogyasztó, olvasó vagy igen, vagy nem. Beszéljünk könyvr l, írott sajtóról, rádióról, televízióról és újabban a világhálóra feltett szövegekr l, képekr l, mindnek van legalább egy szerkeszt je, aki a nyersanyagot, amit az újságíró, író lead a szerkeszt ségbe, átnézi, adott esetben vagy mondjam azt, hogy szükség esetén átjavítja, a helyére teszi olyan formában, hogy az a néz vagy olvasó elé kerülve, a lehet legjobban adja vissza a szerz szándékát és tájékoztassa a médiafogyasztót.

Amíg a cenzúra m ködött, bizony a szerkeszt nek f tt a feje, hogyan tegyen szalonképessé egy-egy kézíratos anyagot, hogy a hivatalosságok éberségét kijátszva, megmaradjon a mondanivaló lényege.

Álszentség lenne azt állítani, hogy megsz nt a cenzúra. Csak most a pénz beszél a cenzor helyett.

A szerkeszt tehát nélkülözhetetlen bármely médiaformából. Az újságíró, író, riporter és sorolhatnám tovább, állandó jelenléte nélkülözhet bizonyos fokig. lehet munkatárs, de a szerkeszt nem. Ahogy nincs színház vagy film rendez nélkül, ugyanolyan fontos a szerkeszt személye is. Gyakran ugyanaz a személy, aki ír, szerkeszt is vagy ért a szerkesztéshez, de fordítva nem mindig igaz. Elkoptatott példa a Nyugatot szerkeszt Osvát Ern é, de részben igaz ez az Erdélyi Helikon Kuncz Aladárjára is, aki ugyan írt egy remekm vet, A Fekete kolostort, de igazi tevékenysége a szerkesztés volt. A magyar irodalom kiválóságai között is igen kevés volt az igazán emlékezetes szerkeszt , de

igaz ez ma is, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy pl. az anyaországban hány irodalmi lap jelenik meg, napilapokról, tévé- és rádióadókról nem is beszélve. Az adott m sor végén sebesen végigfut a stáblista, s a néz azt már nem is nézi.

Mi a szerkeszt dolga? Hogy egy szénakazalnyi kéziratból könyvet vagy lapot szerkesszen, úgy, hogy a szerz (k) tetszését megnyerje és az olvasó ne is sejtse, hogyan lett a semmib l valami? Tehát egy kicsit b vésznek kell lennie.

Egy lap, könyv, vagy tévém sor arculatát a szerkeszt személye határozza meg. A szerkesztéshez koncepció, fantázia és alapos m veltség szükségeltetik. Minden olvasó elé kerül kiadványról azonnal megállapítható, hogy milyen a profilja, milyen elképzelések mentén született és mennyire érti a munkáját a szerkeszt . Általában az olyan alkotások válnak maradandóvá, amelyek szerkeszt it a fent említett tulajdonságokkal áldotta meg a fennvaló.

A szerkeszt igénk az Értelmez Szótár szerint „. Számítás, tervezés alapján, szellemi munkával összeállít, készít , csinál valamit. (...) 2. Szellemi alkotás , kül. nyomdai termék kéziratait, anyagát összeválogatja, egységesíti és elrendezi. (...)” . hogy csak kett t említsek hatféle jelentése közül.” A szerkeszt pedig több társával együtt, ahogy a ESZ írja, elvégzi mindezt a munkát. Az Etimológiai Szótár csak a szerkeszt szavunk születésér l szól, de megjegyzi, hogy „(1532) Származékszó, melynek napjainkra már kihalt szerk ’csatlakozik, társul’ jelentés igei alapszava (1372. u.) kiterjedt szócsalád kiindulásául szolgál.” Ebbe tartozik a kés bb keletkezett szerkeszt és szerkeszt szavunk is, különösen a nyomtatott bet megjelenése után, bár a kódexek összeállításához is kellett ilyesfajta ismeret.

Azt is mondhatnám, amióta az ember ír, azóta szerkeszt is, hiszen nem válogatás nélkül kerültek az írott szövegekbe az évezredek során azok a mai ember számára kincset ér

gondolatok, amelyek a barlangfeliratoktól az egyiptomi hieroglifákon majd a kézírásos kódexeken keresztül üzennek a ma emberének let nt korokról.

2010–2012

FELHASZNÁLT IRODALOM

Magyar Értelmező Kéziszótár,

Etimológiai Szótár

Szinonima Szótár

Magyar Néprajzi Lexikon

Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár

Wikipédia

Magyar Életrajzi Lexikon

Molnár Csikós László: Divatszavak. 2008

Hajdu Endre: Szómuzeum. 2009

Tartalom

Magyarázom az anyanyelvemet	3
1. Szó és kincs	5
2. Pernahajder és a lélek	6
3. Anya és nyelv	8
4. Beszél és ír	9
5. Szent Biblia	11
6. Ördög és kölcsön	13
7. Áldás és átok	15
8. Oszétek, jászok, alánok	17
9. A ruszinok vagy rutének	19
10. Abházok és grúzok azaz kartvéliek	22
11. Ausztria és az osztrákok	24
12. Nép – nemzet	26
13. A magyar	29

14.	Hungaria és Transsilvaniae	31
15.	Az oláh román	33
16.	A csángó csángál	36
17.	Pletyka-fészek	39
18.	Lármafa	42
19.	Gyalog	44
20.	Szer	45
21.	Egy, két szám	47
22.	Három s a többi	49
23.	A természet teremt	51
24.	Huszár	53
25.	Tél és tavasz, nyár meg sz	55
26.	Örményország és az örmények	57
27.	Szemernyi	59
28.	Sznobok	61
29.	Gazdag és szegény	63
30.	Az alku	65
31.	Madár	67
32.	Elképeszt és m ködik	69
33.	Igaz és valódi	71

34.	A baki	73
35.	Csór a csóró csóré	74
36.	Divatszavak	76
37.	Múzeum télre-nyárra	78
38.	Maszlaggal a csávéban	80
39.	Kenyéren és vízen	82
40.	A bet	84
41.	A könyv	86
42.	Dics ség	88
43.	Néz meg tekint	90
44.	Sz r, haj, tar	93
45.	Fej, láb s a többiek	95
46.	Ember, állat, kutya	97
47.	A gael nyelvek – az ír	99
48.	A skót és a manx gael	102
49.	A katalán	104
50.	Az okcitánról	107
51.	A baszk	110
52.	A vad és vadászata	113
53.	Hal vagy hal?	116
54.	ríz az r	120

55.	A finnugor nyelvek és a rokonság	122
56.	Szómagyarító	125
57.	A cenzúra	129
58.	A cenzúra. Harc a szavakért (I.)	131
59.	Harc a szavakért (II.)	133
60.	Ki is az a szerkeszt ?	135